SIEGFRIED WOLF

PRELEGERI DE GRAMATICĂ RUSĂ

Din istoria gramaticilor contrastive ruso-române

EDITURA UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI
1995

SIEGFRIED WOLF

PRELEGERI DE GRAMATICĂ RUSĂ

Din istoria gramaticilor contrastive ruso-române

EDITURA UNIVERSITĂŢII BUCUREŞTI

1995

Referenţi ştiinţifici : Prof. dr. GHEORGHE MIHĂILĂ,
membru corespondent al Academiei Române
Prof. dr. ECATERINA FODOR
Conf. dr. SOLOMON VAIMBERG

ISBN – 973 – 9160 – 79 – 4

INTRODUCERE

De la primul text gramatical, elaborat pe teritoriul țării noastre în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, până la gramaticile care se redactează astăzi, gândirea gramaticală românească a parcurs un drum lung de căutări și continue perfecționări. Pe această lungă traiectorie, marcată statornic de strădania autodepășirii, se înscriu și gramaticile slavo- și ruso-române alcătuite la noi, de care ne vom ocupa în lucrarea de față. Ne-am aplecat asupra lor cu convingerea că ele - unele modeste încercări, altele de reală valoare științifică - fac parte integrantă din istoria lingvisticii românești.

Pentru fiecare lucrare gramaticală pusă la contribuție prezentăm un scurt istoric care cuprinde, ca regulă generală, informații privind fondul de carte unde este păstrată respectiva lucrare, aprecierile formulate de diferiți lingviști și istorici asupra lucrării - firește, când ele există -, apoi analiza structurii lucrării, cu relevarea filiațiilor ideatice și izvoarelor folosite de autori. In stabilirea acestor izvoare un rol determinant l-a avut procedeul comparativ, pe care am încercat să-l aplicăm consecvent pe parcursul întregii cercetări.

In cursul nostru, materialul este expus, cu prea puține abateri, în ordine cronologică, ale cărei limite sunt prima jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Materia este structurată în două părți mari: partea întâi, consacrată prezentării gramaticilor slavo-române (avem în vedere gramaticile limbii slavone), partea a doua, dedicată lucrărilor de gramatică rusă. In general, acestea au în esență un caracter

didactic, fundamentarea lor teoretică oglindind de fapt stadiul evoluţiei gândirii gramaticale ruseşti şi româneşti dintr-o epocă sau alta. Am inclus în cursul nostru, cu două excepţii pe care le motivăm pe parcurs, numai lucrări tipărite.

Fiecare parte, la rândul ei, este împărţită în capitole, subcapitole şi paragrafe. Capitolele sunt numerotate în cadrul fiecărei părţi cu cifre romane, subcapitolele cu cifre arabe, iar paragrafele cu litere. Ţinând seama de faptul că terminologia de specialitate este un component de bază al oricărei gramatici, am considerat util să inserăm la sfârşitul cursului un mic glosar de germeni gramaticali din lucrările analizate care, după părerea noastră, ne va permite să urmărim evoluţia terminologiei de specialitate de-a lungul timpului. In cuprinsul expunerii sunt intercalate, de asemenea, facsimile din unele lucrări analizate, conform unui tabel înregistrat în Cuprins.

Dacă demersul nostru va reuşi să creioneze o imagine coerentă a ceea ce au reprezentat gramaticile analizate pentru cultura românească, vom putea considera că am adus modesta noastră contribuţie la completarea unuia din aspectele încă insuficient explorate ale evoluţiei gândirii gramaticale româneşti.

x x
x

Pentru elaborarea lucrării am pus la contribuţie un mare număr de monografii, studii, articole, dicţionare enciclopedice aflătoare în ţară şi străinătate în colecţiile Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, Bibliotecii Naţionale din Bucureşti, Bibliotecii Centrale Universitare, Bibliotecii de Stat din Moscova, Bibliotecii Naţionale din Sofia, Bibliotecii Mănăstirii Rila din Bulgaria.

Ne folosim de prilejul pe care ni-l oferă publicarea lucrării noastre pentru a exprima sincere mulţumiri referenţilor

oficiali - prof. dr. Gheorghe Mihăilă, membru corespondent al Academiei Române, prof.dr. Ecaterina Fodor, prof. dr. Onufrie Vinţeler, conf. dr. Solomon Vaimberg - şi tuturor colegilor pentru sugestiile şi observaţiile pertinente, care au contribuit la îmbunătăţirea manuscrisului, prof. dr. Virgil Soptereanu, şeful catedrei de limba şi literatura rusă, pentru sprijinul acordat în realizarea acestui volum.

Autorul

PARTEA ÎNTÂI

I. GRAMATICILE SLAVONE ÎN CONTEXTUL CULTURAL-ISTORIC DIN ŢĂRILE ROMÂNE

In istoria societăţii şi culturii româneşti din perioada feudalismului timpuriu (secolele X-XIII) s-a petrecut un fenomen (sau, mai precis, două fenomene strâns legate între ele) care aveau să determine o îndelungată epocă a culturii româneşti: adoptarea organizării bisericeşti de la bizantini şi a limbii slave vechi ca limbă de cultură. In legătură cu momentul pătrunderii scrisului slavon la români au existat diferite puncte de vedere[1]. O seamă de descoperiri arheologice - ne referim la inscripţiile chirilice din Dobrogea de la 943 şi la grafitele de la Basarabi din secolul X[2] - atestă faptul că evenimentul a avut loc la începutul feudalismului românesc. Timp de aproape opt secole românii au folosit slavona ca un instrument de cultură, fără ca această limbă să fi fost limba maternă a celor care o mânuiau (clerici, domni, boieri, dieci, grămătici). Asupra caracterului şi origi-

---

1 Astfel, de pildă, Ioan Bogdan socotea că românii au adoptat alfabetul şi limba slavă în secolul al XIII-lea (vezi articolul De la cine şi când au împrumutat românii alfabetul chirilic?, în "Lui Titu Maiorescu. Omagiu", 1900, p. 587); Nicolae Iorga - secolul X sau XI (în Istoria românilor, II, 1936, p. 311-313); P.P.Panaitescu - secolul IX sau X (în Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX-lea - al X-lea, în "Studii şi cercetări de istorie medie", I, 1950, p. 235-236); Pandele Olteanu - sec. X (Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et la Maramureş, în Rsl, I, 1958, p. 177).

2 Vezi Damian Bogdan, Inscripţia din Dobrogea, în Rsl, I, 1958, p. 28; G.Mihăilă, Inscripţii slave vechi de la Basarabi, în SCL, XV, 1964, nr. 1, p. 62.

nii epocii slavone la români s-au emis diverse teorii, dintre care s-a impus aceea că prezenţa slavonei pe teritoriul patriei noastre a fost un fenomen de cultură şi nu unul etnic. Slavona a îndeplinit la noi aceeaşi funcţie pe care latina a jucat-o în evul mediu în ţările Europei occidentale. În legătură cu acest aspect al culturii române, G.Mihăilă scrie: "Contactul cu mişcările sociale şi culturale din Europa răsăriteană, centrală şi apuseană a dus pe români la conştiinţa dezvoltării culturii şi literaturii în limba proprie, după ce utilizaseră câteva secole, ca şi alte popoare europene, limbi "sacre" ca latina, slavona, greaca"[3]. Demn de remarcat este faptul că limba slavonă ca instrument de cultură este prezentă pe întregul teritoriu locuit de poporul român, inclusiv Transilvania, care îşi aduce o deosebită contribuţie la dezvoltarea culturii în limba slavonă[4].

În ţara noastră s-a desfăşurat o intensă activitate de copiere a unor manuscrise slavone din Bulgaria sau Serbia. Mărturie a acestei activităţi sunt cele aproape 2000 de manuscrise slave păstrate, care au fost copiate sau au circulat pe teritoriul ţării noastre, după întemeierea statelor feudale româneşti. Aproape tot ce s-a tradus din literatura bizantină la sud de Dunăre poate fi întâlnit în manuscrise copiate sau păstrate la noi[5]. Dintre manu-

3 G.Mihăilă, Cultură şi literatură română veche în context european. Studii şi texte, Edit. St. şi Enc., Bucureşti, 1979, p.5.

4 Vezi, pe larg, despre aceste probleme, Ilie Bărbulescu, Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural, Bucureşti, 1928; P.P.Panaitescu, Inceputurile şi biruinţa scrisului în limba română, Bucureşti, 1965; G.Mihăilă, Influenţa limbii slave vechi asupra limbii române (lexicul), Rsl, IX, 1963, p. 23.

5 Asupra acestui fenomen, vezi Dumitru Fecioru şi Dan Zamfirescu, Literatura bizantină şi slavă în vechea cultură românească, în Rsl, XIII, 1966, p. 133-139.

scrisele care s-au bucurat de o largă circulație vom menționa Cronograful pe scurt al patriarhului Nichifor, diferite legende hagiografice, romane pseudoistorice ca Alexandria, Varlaam și Ioasaf, patru variante ale Vieții lui Chiril filozoful, Despre litere a călugărului Hrabr, numeroase letopisețe.

In climatul cultural astfel creat se dezvoltă, începând din secolul al XV-lea, o literatură originală în limba slavonă, scrisă de români. Din acele timpuri ni s-au transmis - în original sau copii - opere de o certă valoare istorică și literară: Letopisețul anonim al Moldovei, Letopisețul de la Putna, Cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie, Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Povestire despre Drăculea Voievod și altele. Subliniind deosebita valoare a acestor opere, G.Mihăilă și D.Zamfirescu consideră "... creațiile din acest răstimp nu ca o prefață a literaturii secolului XVI, ci ca o etapă pe deplin conturată, cu un profil clar, ca o primă treaptă decisivă pentru întreaga evoluție ulterioară a conștiinței de sine a poporului și culturii române"[6].

Cultura slavonă se manifestă în Țările Române și pe planul învățământului: apar o serie de școli de slavonie, unde învățăceii deslușesc tainele limbii slavone, pregătindu-se astfel pentru munca de copiști pe lângă cancelariile domnești, autoritățile locale sau în mănăstiri. Cele mai vechi școli de slavonie cunoscute până în prezent sunt cele de la Scheii Brașovului și Târgoviște din timpul domniei lui Matei Basarab[7].

---

6 Literatura română veche, Introducere, ediție îngrijită și note de G.Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, 1969, p. 6.

7 V.Papacostea, O școală de limbă și cultură slavonă la Târgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab, în Rsl, V, 1961, p. 183

Cadrul cultural, pe de o parte, şi necesităţile practice, pe de altă parte, au fost determinante pentru apariţia unor lucrări cu caracter filologic: glosare, lexicoane şi gramatici slavo-române. In Istoria literaturii române vechi Ştefan Ciobanu notează: "Răspândirea culturii slave la români prin literatura bisericească a avut ca efect apariţia unui număr relativ însemnat de lucrări lexicografice. Era natural ca românii copişti, cititori sau traducători să caute să aibă la îndemână dicţionare care le înlesneau înţelegerea textului slav. Au fost şi încercări de a se scrie şi gramatici slavoneşti pentru aceleaşi nevoi practice. Ele însă au trebuit să apară mai târziu, căci la ruşi cea dintâi gramatică slavonească apare abia în secolul XVII"[8].

Atât dicţionarele slavo-române, cât şi gramaticile au avut ca model lucrări similare apărute în Rusia în secolul al XVII-lea: Dicţionarul lui Pamvo Berânda publicat la Kiev în 1627, şi respectiv, Gramatica slavonească a lui Meletie Smotriţki, a cărei primă ediţie a apărut în 1619, la Evie.

---

8 Istoria literaturii române vechi, Bucureşti, 1947, vol. I, p. 57.

II. GRAMATICA SLAVONA A LUI MELETIE SMOTRIȚKI

1. PERSONALITATEA LUI M. SMOTRIȚKI ȘI GRAMATICA SA

Pentru o mai bună apreciere a locului și rolului Gramaticii lui Smotrițki în cultura românească este, credem, utilă o foarte succintă prezentare a personalității autorului și a principalelor trăsături ale gramaticii sale.

Meletie Gherasimovici Smotrițki este una din cele mai remarcabile personalități ale culturii slave din secolele XVI-XVII. S-a născut în 1577, în Podolia. Tatăl - Gherasim Smotrițki - a fost unul din colaboratorii cei mai apropiați ai cneazului Konstantin din Ostrog. Acesta din urmă a acordat o atenție deosebită sprijinirii culturii și învățământului în Rusia de sud-vest: a înființat tipografii și școli, a fost profesor și rector al Institutului Pedagogic din Ostrog. Formarea personalității lui M. Smotrițki s-a produs, deci, într-un mediu cultural foarte propice. La început Meletie a învățat sub îndrumarea tatălui său și a luiChiril Lucharisun cărturar apropiat familiei Smotrițki. In 1601 este trimis de către cneazul Konstantin să-și continue studiile la Academia iezuită din Vilno. După terminarea Academiei pleacă - în 1610 - în străinătate. Vizitează câteva universități celebre pe vremea aceea, cum erau cele de la Leipzig, Nürnberg și altele. După întoarcerea din străinătate lucrează ca dascăl la școli din Rusia. Pe la 1616 predă slavona la școlile Mănăstirii din Vilno. Este, pare-se, momentul când Smotrițki se decide să elaboreze gramatica sa, pentru că simțea nevoia unui manual după care să predea, gramatică care avea să constituie o etapă de re-

ferinţă în istoria gândirii gramaticale din Rusia şi nu numai[9].

Aşa cum avea să noteze I.V.Jagič, "cel mai important fenomen în domeniul elaborării de manuale pentru slavi l-a constituit apariţia în 1619 la Evie a gramaticii lui M. Smotriţki"[10] cu titlul ГРАММАТІКИ СЛАВЕНСКИѦ ПРАВИЛНОЕ СУНТАГМА... Acestei ediţii a gramaticii lui Smotriţki (în continuare Sm. 1619) i-au fost dedicate numeroase studii şi articole. Textul integral a fost reeditat de cunoscutul slavist german Olexa Horbatsh în vol. IV al publicaţiei "Specimina Philologiae Slavicae"[11]. Cu prilejul împlinirii a 360 de ani de la apariţie vede lumina tiparului o ediţie de lux facsimilă a acestui monument al slavisticii, scoasă sub egida Institutului de lingvistică "A.A.Potebnea" al Academiei de ştiinţe din Ucraina[12].

Dacă în privinţa anului şi locului de apariţie a Gramaticii mai există unele controverse (după unii cercetători, ea s-ar fi

9 Pentru aceste sumare date biografice am folosit: Nichifor Zasadkevič, Мелетий Смотрицкий как филолог, Odessa, 1883; S.K.Bulič, Очерк истории языкознания в России, т. I, Sankt Petersburg, 1904; E.S.Prokošina, Мелетий Смотрицкий, Minsk, 1966.

10 Энциклопедия славянской филологии, Sankt Petersburg, 1910, p. 210-211.

11 Meletij Smotryckij, Hrammatiki slavenskija pravilnoe syntagma Jevje, 1619, Kirchenslavische Grammatik (Erstausgabe), Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main 1974.

12 Памятки украïнськоï мови XУII ст., Мелетій Смотрицький Граматика, Підготовка факсимільного видання та дослідження памятки В.В. Німчука, Kiev, 1979.

tipărit în 1618 la Vilno[13]), toţi specialiştii sunt de acord că avem de-a face cu cea mai importantă operă gramaticală dedicată limbii slave vechi şi care a avut o puternică înrâurire asupra lucrărilor ulterioare de gramatică apărute în Rusia şi în afara graniţelor ei.

Gramatica lui Smotriţki este indiscutabil superioară din toate punctele de vedere - consecvenţa exprimării, bogăţia materialului faptic, sistemul terminologic - gramaticilor apărute înaintea ei[14]. I.V.Jagič considera că Smotriţki 1619 se bucura de cea mai mare autoritate[15], iar V.V.Vinogradov scria: "Gramatica lui Smotriţki era considerată până la apariţia gramaticii ruseşti a lui M.V.Lomonosov ca un cod cu autoritate în materie de norme ale limbii literare pentru toţi oamenii de cultură"[16]. "În gramatica lui Smotriţki - scrie E.I.Prokoşina - regăsim o deosebită erudiţie şi năzuinţa autorului de a crea o gramatică capitală a limbii slave vechi la nivelul gramaticilor standard ale limbilor greacă şi latină"[17].

---

13 Dacă prima ediţie a apărut într-adevăr în 1619 la Vilno, rezultă că cea de la Evie ar fi a doua ediţie. O astfel de idee este îmbrăţişată de A.Kirpičnikov (Энциклопедический словарь vol. XIX, 1896, p. 25), S.F.Librovič (История книги в России, 1914, p. 107); N.M.Dilevski (Редки руски книги в български книгохранилища, în "Български език", vol. V (1955), nr. 4, p. 318) şi alţii. Cercetătorul român Diomid Strungaru consideră la rândul său că a existat şi o ediţie din 1618, care însă s-a pierdut (Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească, Rsl, IV, 1960, p. 292).

14 Avem în vedere îndeosebi АДЕЛФОТНЕ, ГРАМАТІКА ДОБРОГЛАГОЛИВАГО ЕЛЛИНОСЛОВЕНСКАГО ѦЗЫКА, apărută în Lvov în 1591, şi ГРАММАТІКА СЛОВЕНСКА СЪСТАВЛЕНА ЛАВРЕНТІЕМЪ ЗІЗАНІЕМЪ de la Vilno, 1596.

15 Op.cit., p. 89.

16 Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв., изд. 2-ое, Moscova, 1938, p. 12-13.

17 Op.cit., p. 85-86.

Gramatica lui M.Smotriţki conţine următoarele capitole (le dăm în original): ЧТО ЕСТЬ ГРАММАТИКА, ѡ ОРФОГРАФІИ, ѡ ПРОСОДІИ, ѡ ПРЕПИНАНІИХЪ, ѡ ЕТИМОЛОГІИ, ѡ СУНТАКСІСЕ, ѡ ПРОСОДІИ, СТІХОТВОР(НОЙ). Smotriţki abordează în gramatica sa - după cum am mai menţionat - structura gramaticală a limbii slave bisericeşti. Dar aceasta nu mai era limba slavă veche din timpul lui Chiril şi Metodiu. Era o limbă nouă, care a suferit în evoluţia ei istorică importante modificări. "Era slava veche din perioada medie a dezvoltării sale" - notează A.Vostokov[18].

Ca modele M.Smotriţki a folosit, în afara gramaticilor Adelphotis şi Zizanii, gramatica greacă a lui C.Lascaris De acto partibus oratorius. Gramatica Graeca, 1476, Gramatica latina, 1522, şi altele. Din aceste modele Smotriţki a împrumutat diferite definiţii şi reguli. Uneori, însă, el a încorsetat materialul faptic cu care opera în modele şi scheme greceşti şi latine, ceea ce a dus, pe alocuri, la denaturări ale logicii şi structurii interne a limbii slavone.

Unul din meritele incontestabile ale lui Smotriţki este acela de a fi creat un sistem de termeni gramaticali coerent. Fără îndoială că autorul Gramaticii slavoneşti a preluat mulţi termeni de la predecesorii săi, dar în acelaşi timp a adus o contribuţie importantă la completarea nomenclatorului de termeni, la cizelarea terminologiei existente. Terminologia din Sm. 1619 a exercitat o puternică influenţă asupra dezvoltării ulterioare a terminologiei gramaticale slave. Termeni contemporani ca междометие, местоимение, наклонение, спряжение, деепричастие etc. sunt preluaţi de la Smotriţki.

---

18 Рассуждение о славянском языке, Moscova, 1820, p. 59.

ѡ имени

Имѧ есть часть слова, вещи нарече́нїе, падежьми склонѧющаѧ, времене же дѣйства, или страданїе знаменующагѡ, неимущаѧ:

Раздѣленїе имене.

Имѧ есть сугубо: собственое и нарицателное.

Собственое имѧ есть, еже собственыѧ и извѣстныѧ вещи знаменует. ꙗкѡ, петръ, аннѧ, Іѡрданъ, Ѳаворъ, палестина, москва, и прочаѧ:

Нарицателное имѧ есть, еже общиѧ и безвѣстныѧ вещи знаменует: ꙗкѡ, отецъ, царь, дѣва, градъ, древо, конь, и прочаѧ:

15

Раздѣленїе имене нарицателнагѡ.

Нарицателное имѧ, есть трегубо, существителное, собирателное, и прилагателное.

Существителное имѧ есть, емуже приложено быти не может, мужъ, жена, древо, или что ѿ сицевыхъ: ꙗкѡ конь, весь, село: и прочаѧ.

Собирателное имѧ есть, еже единственым числомъ множество знаменует: ꙗкѡ, сонмъ, спира, ликъ, каменїе, братїѧ, стеблїе, зелїе: и прочаѧ.

Прилагателное имѧ есть, емуже приложено быти может, мужъ, жена, древо, или что ѿ подобныхъ: ꙗкѡ, честныи мужъ, честнаѧ жена, честное древо: и прочаѧ.

O expresie a autorităţii de care se bucura opera lui Smotriţki este faptul că gramatica lui a cunoscut mai multe ediţii. Astfel, în afara ediţiei despre care am vorbit mai sus, apare, în 1648, o ediţie la Moscova (în continuare Sm. 1648), fără indicarea numelui autorului. Ea prezintă unele modificări faţă de Sm. 1619, îndeosebi în ceea ce priveşte clasificarea părţilor de vorbire. Astfel, din această clasificare este eliminată interjecţia, fiind introdus în schimb articolul (РАЗЛИЧІЕ). In 1721 apare, tot la Moscova, o nouă ediţie a Gramaticii slavone , îngrijită de Feodor Polikarpov (mai departe Sm.1721).

Gramatica lui Smotriţki a avut un larg ecou la slavii de sud şi de răsărit, precum şi în Ţările Române. O dovadă o constituie numeroasele retipăriri, copii, traduceri şi prezentări făcute şi care în unele cazuri merg până în prima jumătate a sec. XIX.

2. GRAMATICA LUI M.SMOTRIŢKI ŞI CULTURA ROMÂNEASCĂ

Raportul dintre Gramatica slavonească a lui Meletie Smotriţki şi cultura românească trebuie, după opinia noastră, privit sub trei aspecte:

a) circulaţia în ţara noastră a ediţiilor acestei gramatici apărute în Rusia;

b) retipărirea sau copierea ei în ţara noastră;

c) Gramatica lui Smotriţki - model pentru primul text gramatical elaborat la noi.

a) Circulaţia gramaticii lui Smotriţki în ţara noastră

În prima jumătate a secolului al XVII-lea un strălucit reprezentant al poporului român urcă repede treptele ierarhiei ecleziastice, devenind în 1633 mitropolit al străvechii cetăţi a Kievului. Este vorba de Petru Movilă, născut la Suceava, fiul lui Sim-

on Movilă, domn atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească. Ortodoxia şi cultura ucraineană vor găsi în persoana fiului de domn român un om care va imprima vieţii culturale a Kievului o direcţie înnoitoare. Simţindu-se mereu legat de ţara lui de origine, Petru Movilă stabileşte strânse legături cu Ţările Române, acordându-le un însemnat sprijin cultural. El trimite aici tipografi şi gravori, profesori şi cărţi. Printre acestea din urmă se numără câteva lucrări celebre pe vremea aceea: Cazania lui Petru Movilă, Lexiconul lui Pamvo Berânda şi Gramatica slavonească a lui Meletie Smotriţki[19]. Arsenie Suhanov, călugăr moscovit, în trecere prin Târgovişte, în 1650, spre Muntele Athos, "va fi surprins de rapiditatea cu care aceste cărţi pătrundeau în bibliotecile româneşti"[20]. Despre acelaşi fenomen George Ivaşcu scria: "Gramatica lui Smotriţki, Lexiconul lui Berânda... sunt titluri cu care ne întâlnim şi atunci când studiem cultura română din secolul al XVII-lea. Legăturile directe pe care mitropolitul Kievului le stabileşte cu Ţările Române şi sprijinul cultural considerabil pe care-l dă... creează pentru aproape două decenii un vast proces de cultură"[21].

Călugărul Suhanov a găsit Gramatica slavonească a lui Smotriţki, ediţia 1619, în biblioteca cărturarului român Udrişte Năsturel[22]. In afara acestei ediţii, la noi a circulat şi ediţia din 1648, găsită în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino, strălucit reprezentant al culturii umaniste româneşti din sec. XVII. Acesta şi-a alcătuit o valoroasă bibliotecă la moşia sa de

19 Vezi P.P.Panaitescu, Petru Movilă şi românii, Bucureşti, 1945.

20 G.Ivaşcu, Istoria literaturii române, I, Bucureşti, 1961, p. 137.

21 Ibid., p. 132.

22 Diomid Strungaru, Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească, în Rsl, IV, 1960, p. 289.

la Mărgineni, care cuprindea 36 de lucrări cu conţinut lingvistic, dintre care menţionăm celebra gramatică latină a lui Emmanuel Alvarus. Alături de aceste lucrări se găsea şi un exemplar al Gramaticii lui Smotriţki. Pe acest exemplar al doilea fiu al lui Cantacuzino, Radu, studiase slavona sub grija învăţatului mitropolit Damaschin până către mijlocul lui 1696, lucru care reiese din adnotarea: "Să se ştie când au învăţat dascălul Damaschin coconii domnului stolnicului Constantin întru zilele luminatului Domnului nostru Io[.]Constantin Voevod Basarab Brâncoveanu mai 2 din 7204"[23]. In legătură cu această însemnare este de semnalat faptul că cercetătorul Radu Albala , care o comentează, confundă ediţia moscovită a gramaticii lui Smotriţki cu ediţia de la Snagov din 1697. Din cauza acestei confuzii R. Albala ridică o problemă care în fapt nu există: "Dacă însemnarea (datată mai 1696) apare pe gramatica de la Snagov - se întreabă cercetătorul - cum se explică diferenţa de un an între însemnare şi apariţia acestei gramatici (1697)"[24].

Pe de altă parte, o însemnare cu cerneală roşie, pe fila 30, a Gramaticii de la Snagov, exemplar aflat azi în fondul de CVR al Bibliotecii Academiei Române, ne face să presupunem că în biblioteca Stolnicului Cantacuzino s-a aflat la un moment dat şi această gramatică. Insemnarea la care ne referim este următoarea: ꙖСТЕ А ЛУЙ КО^{С}ТА^{Н}ДНЪ.

---

23 In lucrarea lui C. Dima-Drăgan, Biblioteca unui umanist român - Constantin Cantacuzino Stolnicul, Bucureşti, 1957, p. 56, exemplarul este înregistrat astfel: "Smotriţki, Meletie: СЛАВЯНСКАЯ ГРАММАТИКА, МОСКВА, 1648, 388p, 250 x 165, legătură originală în piele maro, cu ornamente imprimate, lipseşte foaia de titlu; pe forzaţul posterior o însemnare a dascălului Damaschin, viitor episcop al Buzăului şi Râmnicului".

24 Antim Ivireanul şi vremea lui, Bucureşti, 1964, p. 99.

În legătură cu prezența gramaticii lui Smotrițki în biblioteca Stolnicului C. Cantacuzino, profesorul italian Mario Ruffini, atent cercetător al fenomenului cultural românesc, notează: "Sunt cunoscute preocupările gramaticale și filozofice ale Stolnicului atestate de gramaticile lui Lascaris, Alvero, Budé, Pergamino, care se găsesc în bibliotecă împreună cu Gramatica lui Smotrițki. Prezența gramaticii slavone poate fi semnul unei anumite cunoașteri a limbii ecleziastice în curs de dispariție"[25]. Cu referire la aceeași problemă G.Mihăilă menționează: "Cea mai bună gramatică slavă a epocii - Gramatica lui M.Smotrițki din 1619 - a existat prin 1650 în biblioteca cărturarului român Udriște Năsturel... Un exemplar al ediției din 1648 a aparținut umanistului C. Cantacuzino, adunată de el și transmisă fiului său în 1698 pentru a fi studiată"[26]. O interesantă observație legată de această gramatică o găsim la Dimitrie Cantemir: "Și rar era cineva care să învețe gramatica limbii slavone, pentru că rareori era vreo gramatică care să trateze acea limbă. Era una, a lui Maxim, însă și aceasta numai o singură dată s-a tipărit la Moscova"[27]. Cantemir are în vedere, firește, ediția din 1648 a gramaticii lui Smotrițki, care era numită și gramatica lui Maxim datorită prefeței alcătuite de Maxim Grecul.

Prezența în țara noastră, la relativ scurt timp de la apariția ei, a celei mai valoroase lucrări gramaticale slave din secolul al XVII-lea, constituie, credem, un act de cultură de o deosebită rezonanță, o mărturie a orizontului larg al celor mai de sea-

25 Mario Ruffini, Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino, București, 1979, p. 179.

26 Gheorghe Mihăilă, Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les études slaves internationales, în Rsl, XVI, 1968, p. 200.

27 Operele principelui Demetriu Cantemir, tom I, Descriptio Moldaviae, București, 1872, p. 168.

mă reprezentanți ai umanismului românesc, care au intrat în posesia acestei lucrări.

b) Retipărirea și copierea Gramaticii lui Smotrițki în țara noastră

Gramatica slavonească de la Snagov

In 1697 apare o Gramatică slavonească tipărită la Snagov de Antim Ivireanul, mitropolit al Țării Românești în vremea lui Constantin Brâncoveanu. Om cult, acesta sprijină dezvoltarea culturii feudale. Pentru reorganizarea și dezvoltarea tiparului, Brâncoveanu a adus în țară pe Antim Ivireanul, originar din Ivir - vechiul nume al Gruziei. Acesta înființează tipografii la Snagov (în 1696), Râmnicu-Vâlcea (1705), Târgoviște (1708) și la Mănăstirea Antim din București (1716), fiind considerat de exegeți ca cel mai mare tipograf, alături de Coresi, al culturii noastre medievale[28]. De sub teascurile acestor tiparnițe aveau să iasă nenumărate cărți de cult și cu caracter didactic și moralizator. La Snagov au fost tipărite 14 cărți: șapte în greacă, patru în românește, una slavonă, una greco-română și una greco-arabă. In 1697 tiparnița de la Snagov realizează un adevărat record, dând la lumină cinci cărți: Antologhion, Evanghelier românesc, Manual despre câteva nedumeriri și soluțiuni, Panageric și Gramatica slavonească, singura carte slavonă tipărită de Antim Ivireanul[29]. Această gramatică es-

28 Despre acest aspect al activității lui A.Ivireanul, vezi, pe larg, Mircea Tomescu, Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918, București, 1968, p. 81-89.

29 Este surprinzător că Melchisedec, vorbind despre activitatea lui A.Ivireanul la Snagov, nu menționează deloc această gramatică, scriind: "... el (A.Ivireanul - n.n.) înființă acolo tipografia sa în care a tipărit multe cărți și românești și grecești". Vezi Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul Mitropolitul Ungrovlahiei 1709-1716. Cu notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, de P.S.S. Episcopul Melchisedec, București, 1886, p. VII.

te înregistrată în "Bibliografia românească"[30] sub nr. 109. Titlul complet al lucrării este următorul: ГРАММАТИКИ СЛАВЕНСКИѦ ПРАВИЛНОЕ СУНТАГМѦ ИНѢ ПИЛОМЪ ИЗОБРАЖЕННОЕ СО ИЗВОЛЕНІЕМЪ ПРЕСВѢТЛАГѠ ГОСПОДАРѦ ВСЕѦ ЗЕМЛИ ОУГРОВЛАХЇИСКИѦ ІѠ КѠНСТАНТІНА БАСАРАБА ВОЕВОДЫ БЛАГОСЛОВЕНІЕМЪ ПРЕ ѠСШЕННАГѠ КУР ѲЕѠДОСЇѦ БОЖЕЇЕЮ МѦСТІЮ МИТРОПОЛИТА ТОѦЖДЕ ЗЕМЛИ В ЛѢТ Ѿ РОЖ:ХСВА: ,ѦХЧЗ.
Sub stemă se află versurile slavonești. Exemplarul consultat de noi la Biblioteca Academiei Române (CVR 109)[31] nu conține foaia cu titlul și stema Țării. Prezentăm versurile amintite în traducerea românească a lui Bianu și Hodoș (unele forme au fost actualizate de noi - n.n.) realizată cu ajutorul lui Ioan Bogdan.

"Prea mărita stemă a prea luminatului Domn al întregii
Țări Ungrovlahe. Io Constantin Basarab Voevod.
Acest semn, crucea ta, pe dușmani îi învinge
Căci Dumnezeu și împotriva vrăjmașilor cu tărie te înarmează
Voevodule al nostru românesc, stai împotriva dușmanului
Iată buzduganul și sabia gata sunt de luptă.
Soarele ziua și luna noaptea spre ajutorul tău luminează,
Iar Dumnezeu din ceruri învingere asupra lui trimite".

Această gramatică (în continuare Gr. 1697) care a avut ca model Gramatica lui Smotrițki - este menționată în mai multe lucrări apărute în țară și străinătate. In Istoria Mănăstirii Snagov, M. Șerbănescu o include în lista celor 14 cărți tipărite aco-

30 Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Bibliografia românească veche, vol. I, 1903, București, p. 351. Aici lucrarea este caracterizată astfel: "in 8° mic, de 2 foi nepaginate și 246 foi numerotate; caiètele de câte 8 foi (afară de primul, liminar, și ultimul, care au câte patru foi) au ca signatură literele alfabetului cirilic repetate pe foile 2-4".

31 Olexa Horbatsch menționează existența unui exemplar manuscris al Gramaticii slavonești din 1697 la Chișinău (op.cit., p. 10).

Множественнагѡ числа.

Имен: Обы:	Звател: лишаетсѧ:
Родит: Обѣхъ:	Творит: Обѣми:
Дат: Обѣмъ:	Сказ: ѡ Обѣхъ:
Винит: Обы:	

Оба: единст: числа: Жен:

Имен: Обѣ:	Винител: Обѣ:
Родит: Обеиа:	Зват: лишаетсѧ:
Дател: Обои /	Творит: Обои:
или Обѣи:	Ск: ѡ обо / или обѣи:

Двойственнагѡ числа.

Имен: и Вин:	Обѣ:
Родит: и Сказат:	Обѣ:
Дател: и Тво:	Обѣма:

Множественнагѡ числа:

Имен: Обы:	Звател: лишаетсѧ:
Роди: Обѣхъ:	Твори: Обѣми:
Дат: Обѣмъ:	Сказ: ѡ Обѣхъ:
Вин: Обы:	

Обо: единственнагѡ числа: Сре.

Имени: Обо:	Роди: Обоегѡ:

Дат:

Дат: Обемꙋ:	Творит: Обѣмъ.
Вин: Обо.	Сказа: ѡ Обомъ.
Зва: лишаетсѧ.	

Двойственнагѡ числа:

Именит: и Винит:	Оба.
Родител: и Сказа:	Обꙋ.
Дател: и Тво:	Обѣма.

Множественнагѡ числа:

Имен: Оба:	Зват: лиш:
Ро: Обѣхъ.	Тво: Обѣми.
Дат: Обѣмъ	Сказ: ѡ Обѣхъ.
Вин: Оба.	

Онъ: единственнагѡ числа. Мꙋж.

Имен: Онъ:	Звате: лиша
Род: Онагѡ:	етсѧ.
Да: Онꙋ.	Тво: Онѣмъ.
Вин: Онаго.	Сказ: ѡ Онѣмъ.

Двойственнагѡ числа.

Имен: и Вин:	Она.
Род: и Сказ:	Онꙋ.
Да: и Твор:	Онѣма.

Множе

lo[32]. La rândul său, G.Ştrempel scrie: "Din numărul de 14 cărţi tipărite la Snagov merită să amintim /.../ Gramatica slavonească din 1697 (o reeditare a Gramaticii lui Meletie Smotriţki) pentru uzul şcolilor de slavonie"[33]. G.Mihăilă o enumeră printre cele peste 100 de cărţi slavone şi bilingve slavo-române apărute din 1508 până în 1828 în Ţările Române[34]. Lapidar, gramatica este menţionată de Nicolae Iorga[35] şi Sextil Puşcariu[36].

Vorbind despre istoricul Gr. 1697 credem că nu este lipsit de interes să prezentăm un fragment referitor la acest monument al tiparului din ţara noastră din biografia romanţată a lui Antim Ivireanul de Radu Albala[37]. Dând viaţă personalităţii lui A.Ivireanul şi ucenicilor săi tipografi, Radu Albala imaginează următorul dialog între doi dintre aceştia în timpul unei plimbări în jurul mănăstirii Snagov (ne aflăm în anul 1699):

- "Mi-aduc aminte de acum doi ani, când puneam la cale tipărirea gramaticii lui Meletie Smotriţki - spune unul din ucenici.

- Când a trăit, neică Mihai[38], învăţatul acela? - întreabă cel de-al doilea.

- S-a născut la 1578 şi a murit la 1633. Lucrarea lui "Dreapta alcătuire a gramaticii slavoneşti" a fost tipărită la Vilna de

32 N.Şerbănescu, Istoria Mănăstirii Snagov, Bucureşti, 1944, p. 38
33 Antim Ivireanul, Predici, ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de G.Ştrempel, Bucureşti, 1962, p. 12.
34 Dicţionar al limbii române vechi. Sfârşitul secolului X - începutul secolului XV, Bucureşti, 1974, p. 24.
35 N.Iorga, Istoria literaturii române, 1901, vol. I, p. 39.
36 Sextil Puşcariu, Istoria literaturii române. Epoca veche, Bucureşti, 1930, p. 88.
37 Op.cit., p. 103.
38 Este vorba de Mihai Ştefanovici sau Iştvanovici - nume care va deveni cunoscut atât în Tările Române cât şi peste [illegible] hotare pentru măiestria sa de tipograf.

două ori: o dată în 1619 şi a doua oară la 1629. Eram gata să încep culesul, când taica Antim vine şi mă opreşte.

- De ce?

- Aflase o a treia tipăritură, făcută la Moscova, după moartea cărturarului, în 1648. Această a treia tipăritură cuprinde pe lângă materia celor două dintâi o predislovie şi la sfârşit numeroase adausuri folositoare. Drept grăia meşterul nostru dacă învăţaţii de la Moscova au dat o lucrare mai deplină, suntem datori ca tot astfel să o punem şi noi în mâna cititorilor.

- Şi?

- Şi aşa am urmat întocmai şi am dobândit laudă de la însuşi stolnicul Cantacuzino, care a cerut cartea pentru învăţătura dumnealor Ştefan şi Răducanu, coconii dumisale".

Concluzia care se desprinde din aceste rânduri este că R.Albala consideră că Gr. 1697 are la bază Sm. 1648, ceea ce, după cum vom arăta mai jos, nu este exact. De asemenea, R.Albala afirmă că în prefaţa Gramaticii sale Antim Ivireanul scrie: "M-am dus să lucrez în liniştea şi singurătatea mănăstirii de pe insulă, departe de zgomotul oraşului şi al lumii"[39]. Or, în Precuvântarea la Gr. 1697 nu apare o astfel de afirmaţie.

În ceea ce priveşte scopul urmărit de Antim Ivireanul prin tipărirea gramaticii, au fost formulate diferite puncte de vedere . N.Cartojan consideră că A.Ivireanul a vrut prin Gramatica să-şi sprijine eforturile lui Constantin Brâncoveanu de a ridica "măcar vremelnic nivelul bisericii şi al clerului într-un moment când limba slavă nu mai era înţeleasă de cler, iar limba română nu era încă pregătită pe deplin să-i ia locul"[40]. G.Ştrempel vede în

39 Radu Albala, op. cit., p. 32.
40 N. Cartojan, Istoria literaturii române vechi, vol. III, Bucureşti, 1945, p. 223-224.

demersul lui A.Ivireanul o "încercare de a înviora cultura slavă"[41] într-o perioadă când tipăriturile în slavonă sunt din ce în ce mai puţine. "Antim Ivireanul - scrie N.Dobrescu - văzând că cunoştinţa limbii slavone scade, învăţându-se rău, greu şi cu greşeli, se apucă de a alcătui şi tipări la Snagov în 1697 o Gramatică slavonească"[42]. Din alt unghi este abordată această chestiune de P.P.Panaitescu: "În epoca de sfârşit a slavonismului în Ţările Române (sfârşitul sec. XVII - începutul sec. XVIII), limba slavonă continuă să fie obiect de studiu în şcolile domneşti, deoarece actele de proprietate mai vechi redactate în slavonă apăreau în procese şi era necesar să poată fi traduse şi înţelese, deoarece interese importante erau legate de aceste texte. Astfel se explică de ce A.Ivireanul tipăreşte la Snagov în 1697 o Gramatică slavonă"[43]. O părere aproape identică este formulată de Mircea Tomescu, care vede în Gramatica lui A.Ivireanul o carte ce se adresează elevilor din şcolile de slavonie: "Pentru înlesnirea învăţării limbii slavoneşti de către copii de vârstă fragedă A.Ivireanul a tipărit în 1697 Gramatica slavonească a lui M.Smotriţki"[44]. În legătură cu aceeaşi problemă, N.Iorga scria: "Desigur că luminatul voievod al Ţării Româneşti nu uita cultura naţională în preocupările sale. Cum slavona se mântuia acuma şi numai amintirea trecutului şi nevoia de a găsi tălmăcitori pentru documentele rămase din acel trecut făceau pe Domn să păstreze dascălul de slavonie; între tipăriturile lui Brâncoveanu întâlnim de aceea o singură carte slavonă, o gramatică (subl.n.)"[45]

41 G.Strempel, Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea, în "Studii şi cercetări bibliografice", I, 1955, p. 15.
42 N.Dobrescu, Antim Ivireanul - Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Bucureşti, 1910, p. 58.
43 Op.cit., p. 221.
44 Op.cit., p. 78.
45 Istoria literaturii române în secolul al XVII-lea, Bucureşti, 1969, p. 34.

În sfârşit, I.C.Chiţimia notează: "Intre cărţile laice tipărite de Antim se numără şi o importantă carte de învăţătură de şcoală cum este Gramatica slavenska (1697) a lui Meletie Smotriţki, pe care Ivireanul o însoţeşte de o interesantă prefaţă în româneşte"[46]. Fireşte, avem aici o scăpare, prefaţa fiind în slavonă.

Suntem de părere că este foarte greu de delimitat un scop de celălalt. După cum vom vedea mai jos în Precuvântare la gramatica sa, Antim Ivireanul se referă atât la cunoaşterea slavonei de către cler, cât şi la ucenicii şcolilor de slavonie.

În Precuvântarea sa A.Ivireanul formulează câteva idei de o deosebită valoare istorică, culturală şi ştiinţifică. În primul rând, el subliniază importanţa cunoaşterii unei limbi străine, dovedind prin aceasta că este un exponent de seamă al epocii de strălucitoare cultură şi rafinată artă cum a fost epoca brâncovenească. De altfel, în această Precuvântare - ca şi în multe alte prefeţe şi dedicaţii ale cărţilor tipărite de el, unde aduce elogii domnitorului pentru sprijinul acordat dezvoltării tiparului, artei, învăţământului - Antim Ivireanul îl laudă pe domnitor pentru înfiinţarea şcolii de slavonie "pentru copiii de vârstă fragedă". El are în vedere şcoala slavonească de pe lângă biserica Sf. Gheorghe Vechi, întemeiată de Constantin Brâncoveanu[47].

O altă idee care merită evidenţiată este aceea că A.Ivireanul consideră limba slavonă ca fiind o limbă străină "împrumu-

46 Probleme de bază ale literaturii române vechi, Bucureşti, 1972, p. 117.

47 Despre activitatea acestei şcoli, vezi Gheorghe Nedioglu, Cea mai veche şcoală românească cu caracter statornic, Bucureşti, 1913.

tată" şi "nu a noastră", dar care trebuie "să fie ridicată în slavă şi admiraţie strălucitoare spre exacta întrebuinţare a noastră". Este oglindită aici, credem, înţelegerea corectă a rolului slavonei în cultura românească. In continuare autorul Precuvântării vorbeşte despre importanţa cunoaşterii gramaticii pentru cei ce doresc "să vorbească şi să scrie bine". Chiar dacă în biserici slujba se face în slavonă - arată A.Ivireanul -, acest lucru nu înseamnă că cei ce o folosesc nu pot face greşeli de limbă. Pentru a le putea evita a fost nevoie de o "gramatică conducătoare", care lipsea până la tipărirea gramaticii de faţă. Credem că nu greşim dacă afirmăm că Antim Ivireanul este primul mare cărturar român care vorbeşte atât de clar despre importanţa studiului gramaticii. In esenţă Precuvântarea este o pledoarie pentru cultivarea limbii în general, pentru respectarea normelor ortoepice şi ortografice.

Cu excepţia acestei Precuvântări, Gramatica de la Snagov copiază fidel Gramatica slavonească a lui Meletie Smotriţki. In legătură cu versiunea slavonă aflată la baza gramaticii lui Antim Ivireanul, au existat două puncte de vedere: unii cercetători - G.Ştrempel[48], R.Albala[49], Fanny Djindjihaşvili[50], N.M.Dilevski[51],

48 Relaţii româno-ruse în lumina tiparului, Bucureşti, 1956, p.46. Autorul afirmă: "Gramatica lui Antim Ivireanul nu este însă altceva decât editarea Gramaticii ruseşti a lui M.Smotriţki tipărită la 1648". Aici trebuie făcută precizarea că în întreaga literatură de specialitate Gramatica lui Smotriţki este definită ca o gramatică slavonă şi nu rusă.

49 Op.cit., p. 31.

50 Antim Ivireanul - cărturar umanist, Iaşi, 1982, p. 92.

51 Редки руски книги в български книгохранилища от епохата на възрежденето, în "Български език", V, 1955, nr. 2, p. 318.

L.Miletici şi D.Agura[52] - consideră că este vorba de Sm.1648, iar alţii -D. Strungaru[53], O.Horbatsch[54] şi G.Mihăilă[55] - Sm.1619. Autorul aduce în sprijinul afirmaţiei sale argumente care ni s-au părut convingătoare.

În cele ce urmează vom prezenta observaţiile noastre, rezultate din compararea celor trei gramatici, şi care nu fac decât să confirme faptul că Gramatica de la Snagov a avut ca model Sm.1619.

Sm.1619	Sm.1648	Gr.1697
Clasificarea părţilor de vorbire:		
ЧАСТИ СЛОВА СѪТЬ ОСМЬ: ИМА: МѢСТОИМЕNЇЕ: ГЛАГОЛЪ: ПРИЧАСТІЕ: NАРѢЧІЕ: ПРЕДЛОГЪ: СОЮЗЪ: МЕЖДОМЕТЇЕ.	ЧАСТИ СЛОВА СѪТЬ ОСМЬ: ИМА МѢСТОИМЕNІЕ: ГЛАГОЛЪ: ПРИЧАСТЇЕ: РАЗЛИЧІЕ: NАРЕЧЇЕ: ПРЕДЛОГЪ: СОЮЗЪ.	ЧАСТИ СЛОВА СѪТЬ ОСМЬ: ИМА: МѢСТОИМЕNІЕ: ГЛАГОЛЬ: ПРИЧАСТЇЕ: NАРЕЧЇЕ: ПРЕДЛОГЪ: СОЮЗЪ: МЕЖДОМЕТЇЕ.

Deci, Gr. 1697 are clasificarea părţilor de vorbire identică cu cea din Sm. 1619, adică cu МЕЖДОМЕТЇЕ, pe când Sm. 1648 are РАЗЛИЧЇЕ în loc de МЕЖДОМЕТЇЕ.

După clasificarea părţilor de vorbire urmează în Sm. 1619 o observaţie, care lipseşte la Sm. 1648, dar figurează în Gr. 1697:

Sm.1619	Sm.1648	Gr.1697
ОУВѢЩЕNІЕ: СИРЕЧЬ ЧАСТЬ СЛОВА РАЗЛИЧЇЕ NАЗЫВАЕМУЮ СЛАВЕNСКОМ ѦЗЫКОВИ NЕ СВОИСТ-		Intocmai ca la Sm. 1619; numai cuvântul interjectio nu este tipărit (probabil din motive tehnice :era greu

52 Бележки отъ едно научно пътуване въ Ромъния, "Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", книга IX, I893, София, p. I6I.

53 Op. cit., p. 294.

54 Op. cit., p. X.

55 Principales etapes..., p. 200.

ВЕНІЅ СОСТАВИХА ВО ОСѦЗЮ ЖЕ СЛОВА МЕЖДОМЕТЇЕ ЛАТІНСКИ interȝatio НАЗЫВАЕМЅЮ СВОИСТВЕННѢ ПРИѦХОѰ		de intercalat într-un text cirilic un cuvânt scris cu litere latine).

Alte observaţii:

СКЛОНѦЕМЫѦ СЅТЬ ЧЕТЫРИ	СКЛОНѦЕМЫѦ СЅТЬ ПѦТЬ	СКЛОНѦЕМЫѦ СЅТЬ ЧЕТЫРИ
Ѡ СКЛОНЕНЇИ:	Ѡ СКЛОНЕНЇИ:	Ѡ СКЛОНЕНЇИ:
ПЕРВАГО СКЛОНЕНІѦ	ПЕРВАГО СКЛОНЕНІА	ПЕРВАГО СКЛОНЕНІѦ
ѠКОНЧЕНЇѦ СЅТЬ ТРИ:	ѠКОНЧЕНЇѦ СЅТЬ	ѠКОНЧЕНЇѦ СЅТЬ
Ѧ, Ѧ, И.	ДВА: Ѧ, Ѧ	ТРИ: Ѧ, Ѧ, И.

Există şi diferenţe ortografice între Gr. 1697 şi Sm. 1648:

ДРЅГЬ	ДРОУГЪ	ДРЅГЪ

În privinţa aspectului tipografic al Gramaticii slavoneşti de la Snagov menţionăm folosirea exclusiv a cernelii negre, a unui număr relativ redus de ornamente la începutul şi sfârşitul capitolelor, Pe fiecare pagină sunt imprimate 19 - 22 de rânduri.

x

x x

În literatura de specialitate[56] se mai aminteşte o copie manuscrisă după Sm. 1619 făcută la Târgovişte de ieromonahul Ste-

56 Sp. Ganev, Единъ български прѣписъ на граматиката на Мил. Смотрицки, în "Българска сберка, списание за книжнина, исторически и обществени знания", XII, 1905, p. 376-377; I.Trifonov, Ловченски граматици през ХУ-ХУII в., în "Списани Ловечь и Ловчанска", III, 1931, p. 138-143; D.Strungaru, Op. cit., p. 218; Olexa Horbatsch, Op. cit., p. X.

fan din Loveč, care a învăţat gramatica slavonă cu dascălul Daniel la Mitropolia din localitate. Nu am avut posibilitatea să consultăm acest text, aşa încât ne vom rezuma la redarea punctului de vedere şi a descrierii făcute de profesorul bulgar N.M.Dâlevski[57].

Copia se păstrează la biblioteca fostului Institut Pedagogic din oraşul dunărean Lom (Bulgaria). Ea a fost făcută în 1655 şi a ajuns în Bulgaria cinci-şase ani mai târziu. Manuscrisul conţine 30 de caiete paginate, cu un total de 480 pagini. Copia - în perioada când a fost studiată de N.M.Dâlevski - era într-o stare foarte bună. Pe penultima filă se află, una sub alta, două însemnări scrise de aceeaşi mână. Prima însemnare (trad. n.): "A copiat mult păcătosul Ştefan, ieromonah din Loveč în anul 1655 de la Hristos, şi început-a să scrie în iulie 23 şi terminat-a în luna septembrie 9. In zilele preamăritului domn Constantin Voievod şi preacucernicului dascăl Daniil. Tot atunci început-am a învăţa gramatica de la acelaşi sus-numit Daniil". Comentând această însemnare, N.M.Dâlevski emite ipoteza că este vorba de arhiepiscopul Daniel din Ohrida, care a fost un timp oaspetele Mitropoliei Ţării Româneşti şi pe care călugărul Suhanov l-a întâlnit la Târgovişte în 1650. Este neîndoielnic că manualul folosit de Daniel era Gramatica lui Smotriţki, pe care Ştefan a copiat-o pentru a o avea la întoarcerea în Bulgaria.

Cea de-a doua însemnare: "Copiat-a mult păcătosul Mihail din satul Vrecej, în anul de la facerea lumii 7147, iar de la naşterea lui Hristos în anul 1666. Inceput-a să scrie în luna iulie 15, şi

57 N.M.Dâlevski, Грамматика М.Смотрицкого у болгар в эпоху их возрождения, în "Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы", том XIУ, 1958, p. 461.

săvârşită în luna septembrie 15". N.M.Dâlevski consideră această însemnare neclară. Deşi conţine alt nume, scrisul este totuşi identic cu cel al primei însemnări. Slavistul bulgar crede că ar putea fi vorba de o copie după copia făcută în 1655.

N.M.Dâlevski subliniază că existenţa acestei copii în Bulgaria în perioada Renaşterii timpurii este o dovadă a vechimii legăturilor culturale româno-bulgare.

Gramatica slavonească de la Râmnic

În perioada de puternică înflorire a culturii noastre în sec. al XVIII-lea apar importante centre culturale la Bistriţa, Govora, Cozia, Hurez, Râmnic. In 1705 Antim Ivireanul instala prima tipografie la Râmnic, centru care, potrivit unei statistici, ocupa în secolul al XVIII-lea locul al doilea din ţară în ceea ce priveşte numărul cărţilor imprimate - 90[58]. N.Iorga consideră că "mai însemnată decât activitatea tipografiilor bucureştene era însă aceea a teascurilor de la Râmnic"[59]. Aici au lucrat meşteri tipografi de faimă, ca Mihai Iştvanovici, pe care l-am întâlnit şi la tipografia de la Snagov, Popa Constantin, Dimitrie Pandovici, Constantin Râmniceanu şi alţii. Prin truda lor au văzut lumina tiparului pagini care au intrat în fondul de aur al cărţii vechi româneşti.

În 1755 se imprimă aici o Gramatică slavonă, înregistrată în Bibliografia românească veche sub nr. 295, cu următoarele date tehnice: in 8° mic, 288 foi numerotate, prefaţa pe primele 7 foi

---

58 Costea Marinoiu, Istoria cărţii vâlcene. Sec. XVII-XVIII, Craiova, 1981, p. 43.

59 Istoria literaturii româneşti, I, Bucureşti, 1925, p. 574.

nesemnată[60].

Titlul în original al cărţii: ГРАММАТИКА ВЪ ПОЛЬЗУ И УПОТРЕБЛЕНІЕ ОТРОКОВЪ СЕРБСКИХЪ ЖЕЛАЮЩИХЪ ОСНОВАТЕЛЬНАГО НАУЧЕНІЯ СЛАВЕНСКАГО ДІАЛЕКТА. Această gramatică a fost tipărită la cererea Mitropolitului de Karlovaţ, Pavel Nenadovici, pentru a fi folosită de "tinerii sârbi doritori să înveţe dialectul slavon". Este vorba, evident, de o nouă retipărire a gramaticii lui M.Smotriţki, care avea mare căutare în Serbia, unde, de altfel, au fost aduse din Rusia 100 de exemplare ale acesteia de către traducătorul sinodal Maxim Suvorov, invitat de mitropolitul Moisei Petrovici (acesta din urmă a deschis o şcoală de slavonie la curtea din Belgrad). Exemplarele aduse s-au dovedit însă insuficiente. Hotărârea mitropolitului P.Nenadovici de a retipări gramatica la Râmnic se explică, pe de o parte, prin aceea că în întreaga Austrie nu a existat până în 1771 o tipografie cu caractere cirilice[61] şi, pe de altă parte, prin legăturile strânse dintre Râmnic şi Karlovaţ, ca urmare a ataşării Râmnicului la Mitropolia Belgradului. De altfel, tiparniţa de la Râmnic a dat un însemnat număr de cărţi bisericeşti şi bucoavne de care biserica şi învă-

60 Ion Bianu, Nerva Hodoş, Op. cit., II, p. 132. In Contribuţii la bibliografia românească veche, Târgovişte, 1973, Daniela Poenaru, referindu-se la gramatica în discuţie (sub nr. 295), notează: "Gramatică slavonească. Râmnic. 1755. Bibliografia românească veche descrie un exemplar de 288 foi numerotate. Cartea are însă 8 foi nenumerotate + 288 foi numerotate". Menţionăm că exemplarul consultat de noi la BAR are numai cele 288 foi numerotate.

În Dicţionarul bio-bibliografic al literaturii ucrainiene (Українські письменники. Біо-бібліографічний словник, I, Київ, 1960) lucrarea este înregistrată astfel: "Смотріцький Мелетий, Грамматіка славянская, Римнік, Румунія, 1755".

61 Cf. Nichifor Zasadkevič, Op. cit., p. 211; A.Kulakovski, Начало русской школы у сербов, Спб, 1903, p. 162.

Что єсть грамматіка;

Грамматіка єсть извѣстное художество благо и глаголати и писати оучащее.

Колико єсть частій грамматіки;

Четыри: { Ордографіа: Етумологіа: Сунтаѯіс: Просодіа.

Чесому оучатъ сія четыри части;

Ордографіа оучитъ право писати, и гласомъ в реченіихъ прямо оударяти.

Етумологіа оучитъ реченія въ своя имъ части точно возносити.

Сунтаѯіс оучитъ словеса сложнѣ сочиняти.

Просодіа оучитъ метромъ, или мѣрою количества стіхи слагати.

О Ордографіи.

Что єсть ордографіа,

єсть часть грамматіки первая, єстество

ţământul de sub îndrumarea mitropolitului sârb aveau mare nevoie[62]

Ţinând seama de faptul că există diferite păreri în legătură cu ediţia gramaticii lui Smotriţki care ar fi stat la baza gramaticii de la Râmnic (N.M.Dâlevski consideră că este vorba de Sm. 1721[63]; D.Strungaru - Sm. 1619[64]; I.I.Davâdov - Sm.1619[65]) şi având posibilitatea să consultăm diferitele ediţii ale Gramaticii lui Smotriţki la secţia de carte rară a Bibliotecii de Stat din Moscova, am făcut o analiză comparativă a acestora cu gramatica de la Râmnic. După cum se ştie, Sm. 1721 - cunoscută şi sub denumirea de ediţia Polikarpov, după numele editorului Fedor Polikarpov - se deosebeşte de ediţiile anterioare în primul rând prin adaosul de la sfârşit: ЧИНЪ ТЕХНОЛОГІИ СИРѢЧЬ ХУДОЖНАГѠ СОБЕСѢДОВАНІѦ Ѡ ОСМИ ЧАСТЕХЪ СЛОВА, ПО ВОПРОСАМЪ И ѠТВѢТАМЪ ОУПОТРЕБЛѦЕМАГѠ ", unde se face o repetare a gramaticii sub formă de întrebări şi răspunsuri. Or, Gramatica de la Râmnic conţine acest adaos (ff. 256a - 288a)[66]. Este un prim argument că editorii gramaticii de la Râmnic au folosit Sm. 1721.

62 Vezi Virgil Molin, Cărţi bisericeşti tipărite la Râmnic pentru Mitropolia de la Karlovaţ, în "Mitropolia Olteniei", 1968, nr. 7-8, p. 551.

63 Op.cit., p. 466.

64 Op.cit., p. 289.

65 Cf. "Introducere" la: М.Ломоносов, Российская грамматика, Moscova, 1855, p. XLIX.

66 Referindu-se la întrebarea " Ѡ/Т/ КУДА СІѦ ПИСМЕНА ВЗАШѦ СѦ?" (despre cele 40 de litere slave) şi la răspunsul că ele au fost aduse de Cadmos din Fenicia în Grecia, unde au fost completate cu litere noi, iar în Rusia "le-au adus bătrânul şi înţeleptul Metodie episcopul Moraviei şi cu fratele său preaînţeleptul Chiril şi-au născocit multe litere", G.Mihăilă conchide că autorii şi editorii gramaticilor slavone şi-au extras date despre originea alfabetului chirilic din scrierea "Despre litere" a călugărului Hrabr (Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi, Bucureşti, 1972, p. 53).

Vom urmări, în continuare, alte similitudini între Gr. 1755 şi Sm. 1721. Astfel, capitolul consacrat declinării substantivelor este intitulat în Gr. 1755 şi Sm. 1721 - ПАРАДИГМАТА ИЛИ ПРИКЛАДЫ, în timp ce în Sm. 1619 şi Sm. 1648 apare numai ПАРАДИГМАТА. In declinarea substantivului СНОХА, la cazul dativ apar două forme СНОСѢ şi СНОХѢ (formă rusificată). În Sm. 1619 apare numai СНОСѢ, iar în Sm. 1648 numai СНОХѢ . Desigur că aici ar fi fost posibil ca editorul Gr. 1755 să fi alăturat formele din Sm. 1619 şi Sm. 1648, lucru,totuşi, puţin probabil. La declinarea substantivului МРЕЖА, la cazul prepoziţional, Gr. 1755 şi Sm. 1721 dau forma МРЕЖѢ, în timp ce Sm. 1619 şi Sm. 1648 - МРЕЖИ. Genitivul plural al substantivului РИМЛѦНИНЪ apare în Gr. 1755 şi Sm. 1721 cu două forme: РИМЛѦНЪ şi РИМЛѦНОВЪ, în timp ce în Sm. 1619 şi Sm. 1648 - numai РИМЛѦНЪ.

Prezentăm alte elemente din cele patru gramatici sub forma unui tabel comparativ:

Gr. 1755	Sm. 1619	Sm.1648	Sm. 1721
Nominativul plural de la substantivul			
ДОМИ: ДОМОВЕ	ДОМИ	ДОМИ	ДОМИ: ДОМОВЕ
Terminaţiile verbelor la conjugarea I:			
ȢЮ: НАБѢТȢЮ	ѠБЬТȢЮ	ѠБЬТȢЮ	НАБѢТȢЮ
ЬЮ: НЬЮ, ТЬЮ	НЪІЮ	НЫЮ	НЫЮ, ТЫЮ
ѦЮ: СЇѦЮ, РАЗБІѦЮ	СЇѦЮ,БІѦЮ	СЇѦЮ,БІѦЮ	СЇѦЮ, РАЗБЇѦЮ
Titlul capitolului consacrat conjugării I:			
ПАРАДИГМА ИЛИ ПРИКЛАДЪ ПЕРВАГО СПРѦЖЕНЇѦ	ПАРАДИГМА ПЕРВАГО СПРѦЖЕНЇѦ	ПАРАДИГМА ПЕРВАГО СПРѦЖЕНЇѦ	ПАРАДИГМА ИЛИ ПРИКЛАДЪ ПЕРВАГО СПРѦЖЕНЇѦ

La conjugarea dualului prezent:

ЧТЕМА, ЧТЕВА, ЧТЕТА	ЧТЕВА, ЧТЕВА, ЧТЕТА	ЧТЕВА, ЧТЕВА, ЧТЕТА	ЧТЕМА, ЧТЕВА, ЧТЕТА
La modul imperativ există următoarea observaţie: ПЕРВОЕ ЛИЦѢ ПОВЕЛИТЕЛНОЕ ОУ ГРЕКОВЪ АЩЕ И НЕ	Observaţia nu există		Există observaţia identică cu Gr.1755
Despre prepoziţii			
ѡ ПОСЛѢДꙋЮЩИХЪ ПРЕДЛОГꙋ	ѡ ПОСЛѢДꙋЮЩИХЪ ПРЕДЛОГОВИ	ПОСЛѢДꙋЮЩИХЪ ПРЕДЛОГОВИ	ПОСЛѢДꙋЮЩИХЪ ПРЕДЛОГꙋ
Verbe formate cu prepoziţii			
ОУХОЖДꙋ, ВХОЖДꙋ	ОУХОЖЮ, ВХОЖЮ	ОУХОЖЮ, ВХОЖЮ	ОУХОЖДꙋ, ВХОЖДꙋ

La sfârşitul gramaticii există o formulă de încheiere în limba greacă - identică în toate cele patru gramatici, dar numai în Sm. 1721 şi Gr. 1755 ea este tradusă în slavonă, în celelalte două nu este tradusă.

ЕДИНА ЖИЗНИ МОЕѦ НАДЕЖДА І҃ИСЪ ХР҃ТОСЪ	-	-	ЕДИНА ЖИЗНИ МОЕѦ НАДЕЖДА І҃ИСЪ ХР҃ТОСЪ

Nu ni se pare lipsit de interes să remarcăm că există şi o frapantă asemănare de ordin tipografic între Gr. 1755 şi Gr. 1721, amândouă au textul încadrat pe toate laturile într-un chenar negru, de asemenea, sunt aidoma punerea în pagină, aranjamentul schemelor gramaticale ş.a.

Există, prin urmare, suficiente argumente că editorul Gramaticii de la Râmnic a folosit - ca sursă principală - Gramatica lui Smotriţki, ediţia 1721. Am subliniat determinantul principală, deoarece, am găsit şi câteva elemente - este adevă-

rat, foarte puţine la număr - care ne permit să afirmăm că a fost folosită nu numai ediţia Sm. 1721. Astfel, la declinarea substantivului СНОХА, în Gr. 1755 accentul este pus, la singular, pe desinenţă - СНОХА́, СНОХИ́, СНОХѢ́, СНОСѢ́... - ca în Sm. 1648, în timp ce în Sm. 1619 şi Sm. 1721 accentul este pus pe temă: СНО́ХА, СНО́ХИ, СНО́СѢ... În sfârşit, vom nota faptul că în Gr. 1755 după tratarea gerunziului există menţiunea КОНЕЦЪ ТРЕТЇЕИ ЧАСТИ ГЛАГОЛ absentă în Sm. 1619 şi Sm. 1721, dar prezentă în Sm. 1648.

Cu o anumită rezervă, am putea conchide, din cele arătate mai sus, că editorul Gr. 1755 s-a folosit şi de Sm. 1648.

Trebuie să mai semnalăm o situaţie cel puţin surprinzătoare, susceptibilă să ridice un semn de întrebare la care nu putem da un răspuns în stadiul actual al cercetării noastre. In exemplarul gramaticii lui Smotriţki, ediţia 1619, consultat de noi la Biblioteca de Stat din Moscova, la capitolul dedicat timpurilor verbale apar formulările: СОСТАВЛЕНІЕ ВРЕМЕНЪ СЛОВОМЪ ТРОѦКИХЪ ГЛ҃А ѲЕМАТЪ ЕСТЬ ТРОѦКО şi ІАКѠ́ ВЪ ПРИКЛАДАХЪ СИХЪ ВИДѢТИ ЕСТЬ. În ediţia facsimilă a Gramaticii lui Smotriţki 1619, menţionată de noi (vezi p. 12 a cărţii noastre), apar, în aceleaşi formulări, în locul cuvântului ТРОѦКО - cuvântul ТРЕГОУБО, iar în locul cuvântului ПРИКЛАДАХЪ - cuvântul СХИМАТІЗМАХЪ; aceeaşi situaţie o găsim şi în Sm. 1648 şi Sm. 1721. În schimb, Gr. 1755 are, în formulările menţionate, cuvintele ТРОѦКО şi ПРИКЛАДАХЪ. Suntem de părere că existenţa acestor două cuvinte poate fi explicată dacă admitem că editorul a avut la dispoziţie şi Sm. 1619. În ceea ce priveşte diferenţa, pe care am semnalat-o, dintre exemplarul de la Biblioteca de stat din Moscova şi ediţia facsimilă de la Kiev, 1979, nu ne putem pronunţa.

c) Gramatica lui Smotrițki și primul text gramatical elaborat în țara noastră

Cea mai veche încercare de gramatică făcută la noi este cuprinsă în Codicele Sturdza, un manuscris miscelaneu înregistrat sub nr. 312 la Biblioteca Academiei Române. In acest codice se găsește un Lexicon slavo-român și o Gramatică slavo-română, ambele scrise de același autor. Această gramatică a fost semnalată pentru prima oară de B.P.Hasdeu, care a considerat Codicele Sturdza drept cel mai prețios manuscris românesc[66]. După Hasdeu, autorul manuscrisului este un muntean care l-a scris în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Mai târziu Hasdeu îl atribuia anului 1620[67]. Grigore Crețu, analizând filigramele manuscrisului, ajunge la concluzia că acest manuscris datează din perioada 1660-1670[68]. După părerea lui Crețu, autorul principal al codicelui a fost dascăl de slavonie la școala de la București. Ioan Bogdan socotește că manuscrisul a fost lucrat în Muntenia în jurul anului 1640[69].

Trebuie menționat că nici unul din savanții amintiți mai sus nu s-au ocupat în profunzime de lexiconul și gramatica din codice. Primul studiu consistent l-a consacrat acestui valoros monument filologic cercetătorul Diomid Strungaru[70]. Acestuia îi revine meritul de a fi identificat pe autorul lexiconului și al gra-

66 B.P.Hasdeu, Cuvente den bătrâni, vol. I, 1878, p. 261.
67 B.P.Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae, vol. II, 1890, p. 89.
68 Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu un studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu, București, 1900, p. 28.
69 Un lexicon slavo-român din secolul XVII, în "Convorbiri literare", XXV, 1891, p. 203.
70 Op. cit., p. 289-307.

maticii. Este vorba de grămăticul Staicu, slujitor al bisericii domneşti din Târgovişte, dascăl la şcoala de slavonie din aceeaşi localitate înfiinţată pe timpul lui Matei Basarab. Pe baza analizei unor însemnări autografe D.Strungaru a stabilit că gramatica a fost scrisă în deceniul al şaptelea al secolului XVII. In calitate de dascăl la şcoala de slavonie, Staicu preda elevilor săi gramatica slavă după Gramatica lui Meletie Smotriţki, ediţia 1619, în posesia căreia s-a aflat un timp.

Ţinând seama de faptul că D.Strungaru şi-a consacrat teza de doctorat, susţinută în 1973, întregii opere a lui Staicu[71], vom face în cele ce urmează numai unele precizări privind Gramatica acestuia.

Este de presupus că elevii lui Staicu întâmpinau dificultăţi în însuşirea gramaticii slavone după cartea, destul de voluminoasă, a lui Smotriţki, şi atunci dascălul nostru s-a hotărât să vină în ajutorul lor şi să le explice gramatica slavonă prin intermediul limbii materne - româna. Dar pentru aceasta era nevoie de un manual corespunzător. Astfel a ajuns dascălul Staicu să elaboreze prima gramatică scrisă pe teritoriul ţării noastre. Urmărind un scop pur practic, Staicu, în afara faptului că expune numai morfologia, prezintă majoritatea regulilor într-o formă simplificată faţă de modelul folosit. Dar marele merit al lui Staicu este că, într-o epocă când nu apăruse încă o gramatică a limbii române, a reuşit să tălmăcească în limba română un text gramatical slavon. Spre deosebire de D.Strungaru, considerăm că opera în discuţie nu poate fi socotită ca cea mai veche încercare de

---

71 Diomid Strungaru, Staicu grămăticul. Contribuţii la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea, Rezumatul tezei de doctorat, T.U.B., 1973.

gramatică românească, fiindcă Staicu nu şi-a propus să explice noţiunile legate de structura limbii sale materne, ci prin intermediul resurselor limbii materne să explice noţiuni proprii gramaticii unei limbi străine, slavona. Iată, de altfel, cum formulează Staicu scopul lucrării sale: "Eu plecatul deaca vreame ce întru învăţătură chemat sunt, ca întru chiemarea mea să petrec şi cum îmi zic dascala, ca şi cu lucrul şi cu numele acesta să fiu plecaţilor ai miei ucenici întru învăţătura gramatichiei, care măcar deşi nu foarte iaste mare adâncime a preaînţelepciunii, ce fără de tâlcuire neînţeleasă iaste. Pre aceasta a o tâlcui am gândit". Credem că poate fi acceptată caracterizarea lucrării grămăticului ca o "gramatică mixtă slavo-română"[72]. Afirmaţia noastră că nu avem de-a face aici cu prima gramatică românească nu ştirbeşte cu nimic din valoarea acestei lucrări pentru istoria gândirii gramaticale româneşti, fie şi pentru că Staicu a închegat un mic sistem de termeni gramaticali româneşti pe care-i foloseşte cu consecvenţă.

In Codicele Sturdza, Gramatica lui Staicu este cuprinsă între filele 216-253. Titlul este următorul: ИСТОЛКОВАНИЕ ИЛИ ИЗѦВЛЕНИЕ ГРАММАТИКИ СЛАВѠНСКЇА. Glăsuire sau arătare gramaticii slavoneşti. Pe primele două file găsim o scurtă prefaţă în care autorul lămureşte scopul lucrării sale (vezi citatul de mai sus) şi rostul gramaticii: "Măcar fieştecine are a sa minte născătoare de cuvinte cu care arată lucrurile şi unul cu altul vorbeşte şi unul către altul scrie, ce însă aceasta cu indireptare să grăiasc şi să scrie. Că iubitorii de înţelepciune a fieştecăriia limbi aflară învăţătură pe care o numiră gramatica. Gramatica adecă nimic altă nu iaste numai după indireptările

72 G.Mihăilă, Principales étapes de l'histoire..., p. 200.

care sunt întru dânsa alcătuite graiurilor şi scripturilor învăţătură direapte răspunsuri". Se desprinde de aici ideea că limba este un mijloc de comunicare orală şi scrisă între oameni, iar gramatica - un îndreptar care învaţă cum se vorbeşte şi se scrie corect.

In legătură cu prefaţa gramaticii, credem că este interesant de semnalat că textul românesc se află pe foaia din stânga, iar cel slavon pe cea din dreapta. Dându-şi seama, în timpul lucrului, că această aranjare nu corespunde intenţiilor sale - de a explica regulile slavone prin limba română -, Staicu inversează, imediat după prefaţă, poziţiile: slavona în stânga, româna în dreapta. In continuarea prefeţei se dau părţile gramaticii: ortografia, etimologia, sintaxa şi prozodia. Staicu dă, însă, definiţiile numai pentru primele două părţi. Clasificarea părţilor de vorbire este următoarea (folosim terminologia actuală): numele, prenumele, verbul, participiul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia, interjecţia. Avem aici o dovadă evidentă că Staicu a folosit ca model ediţia din 1619 a lui Smotriţki, unde găsim aceeaşi împărţire a părţilor de vorbire.

Peste douăzeci de file (221-241) sunt consacrate numelui (care include substantivul şi adjectivul), în timp ce foarte puţine foi sunt consacrate pronumelui şi verbului (241-253).

In ceea ce priveşte textul slavon, acesta urmează îndeaproape pe cel din gramatica lui Smotriţki. Dar gramatica lui Staicu are şi o individualitate a ei, poartă amprenta personalităţii alcătuitorului. Chiar şi numai faptul că Staicu a reuşit să selecteze din ampla lucrare a lui Smotriţki noţiunile fundamentale ale morfologiei slavone, păstrând, în acelaşi timp, caracterul închegat, sistematic, logic al expunerii, este suficient pentru a conferi

originalitate lucrării dascălului de la Târgovişte. Staicu se străduieşte să fie original şi prin exemplele care însoţesc diferite reguli. Astfel, atunci când contextul îi permite, el înlocuieşte exemplele din gramatica lui Smotriţki cu altele, mai apropiate de realitatea în care urma să fie folosit manualul său. Aşa, bunăoară, la substantivele proprii Smotriţki dă exemplele МОСКЪВА, ИОРДАНЪ, iar Staicu - БЪКЪРЕЩИ, ЦАРА РОУМЪНѢСКЪ.

O reuşită impresionantă a lui Staicu este paralelismul pe care l-a realizat între textul slavon şi cel românesc. Staicu traduce nu numai regula, dar şi exemplele respective. Este adevărat că uneori apar situaţii forţate. Aşa, de pildă, explicând desinenţele substantivelor de genul neutru, autorul dă ca exemplu, la cele terminate în <u>O</u>, cuvântul <u>ОКНО</u>, iar în textul românesc spune: "numele cele ce să sfârşescu spre <u>o</u> de neamul (genul - n.n.) cel de mijloc iaste cumu e <u>fereastră</u>". Se vede şi de aici că Staicu era preocupat de traducerea exactă a textului slavon şi nu de crearea unui text românesc care să oglindească regulile gramaticale ale limbii române.

Interesant de menţionat este faptul că uneori Staicu foloseşte doi termeni (sinonimi) româneşti pentru redarea unui termen slavon. Astfel, sl. <u>ВИДЪ</u> Staicu îl redă prin FEL sau CHIP.

Găsim în gramatică unele precizări care vădesc o bună înţelegere de către autor a faptelor de limbă. Iată, de pildă, la prezentarea sistemului cazual slav:

ИМЕНИТЕЛЬНЫЙ	NUMEITOR
ВИНИТЕЛЬНЫЙ	VINUITOR (lângă numeitor)

Deci, pentru <u>acuzativ</u> se folosesc doi termeni - <u>vinuitor</u> şi <u>lângă numeitor</u> (adică "lângă nominativ"). Credem că folosirea acestui al doilea termen pentru redarea sl. <u>ВИНИТЕЛЬНЫЙ</u> se bazează pe

realitatea că la o serie de substantive acuzativul = nominativul. Suntem de părere că tocmai această situaţia a încercat s-o exprime Staicu prin îmbinarea lângă numeitor.

Putem observa preocuparea lui Staicu - care nu se manifestă însă consecvent - de a da exemplele nu izolat, ci în sintagme. Astfel, la adjectivele posesive el dă exemplul ВЪСЕМОЧИ БОЖІѦ şi nu БОЖІѦ cum apare la Smotriţki.

În comparaţie cu textul din gramatica lui Smotriţki, Staicu aduce unele completări care vădesc grija lui ca elevii să înţeleagă cât mai bine şi mai uşor materialul expus. Iată, de pildă, definiţia substantivului propriu la Smotriţki (stânga) şi la Staicu (dreapta):

СОБСТВЕННОЕ ИМѦ ЕСТЬ ЕЖЕ СОБСТВЕНИѦ ВЕЩИ ЗНАМЕНОУЕТЬ.	СОБСТВЕННОЕ ИМѦ ЕСТЬ ЕЖЕ СОБСТВЕННЫѦ ВЕЩИ ЗНАМЕНОУЕТЪ И ИНОѦ ВЕЩИ ЗНАМЕНОВАТИ НЕ МОЖЕТЬ.

Partea subliniată aparţine, deci, lui Staicu şi este o precizare utilă.

Sau la exemplele care însoţesc definiţia adjectivelor de relaţie:

Smotriţki: ЖЕЛЕЗНЫИ, ДРЕВѦНЫИ

Staicu: НОБНЫИ ѾТЪ НОБА

ЗЕМНЇИ ѾТЪ ЗЕМЛѦ

Staicu explică, deci, prin exemplele sale, foarte clar că adjectivele de relaţie respective s-au format de la substantive.

Desigur că lucrarea lui Staicu are şi unele inexactităţi, scăpări. Vom da, în acest sens, numai două exemple. La adjective

sunt prezentate două categorii corelative: ВЪПРОСИТЕЛЬНОЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ și ОТВѢЩАТЕЛЬНОЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ. Pentru cea dintâi categorie Smotrițki dă ca exemplu КАКОВЪ, КОЛИКЪ, iar pentru cea de-a doua ТАКОВЪ, ТОЛИКЪ. Staicu exemplifică cu ajutorul unor îmbinări în felul următor: pentru prima categorie - КАКОВЪ ЕСТЬ ЧЛКЪ, pentru cea de-a doua - ЧЛКЪ ОУЧЕНЪ ЕСТЬ. Or, în cel de-al doilea exemplu lipsește tocmai elementul care interesa: corelativul ТАКОВЪ, trebuia, deci, să avem - ТАКОВЪ ЕСТЬ ЧЛКЪ. La verb capitolul dedicat modului este intitulat greșit Ѡ ЗАЛОЗѢ, în loc de Ѡ НАКЛОНЕНІИ.

Concluzia care se desprinde din prezentarea lucrării lui Staicu este că acesta a creat o operă filologică deosebit de valoroasă pentru vremea sa, folosind îndeaproape ca model celebra gramatică a lui Smotrițki, dar impunându-și în același timp propria personalitate.

PARTEA A DOUA

Partea a doua a cărţii noastre, potrivit planului iniţial, urma să se ocupe de analiza gramaticilor ruso-române. Când am purces la definitivarea listei lucrărilor care trebuiau să facă obiectul cercetării noastre, am ajuns la concluzia că este absolut necesar să lărgim câmpul de investigaţie, supunând analizei nu numai gramaticile propriu-zise, ci toate lucrările care se înscriu în noţiunea de literatură didactică (fireşte, referitoare la limba rusă). Explicaţia extinderii demersului nostru rezidă în aceea că, în decursul secolelor XVIII-XIX şi al primei jumătăţi a secolului al XX-lea, lucrările consacrate învăţării limbii ruse - fie că erau monolingve, fie că erau bilingve - aveau un caracter pronunţat aplicativ, îmbinând elementele de gramatică "teoretică" cu diferite tipuri de texte, conversaţii, vocabulare ş.a.m.d. Astfel, de exemplu, în cele mai simple ghiduri (aşa-zisele "razgovornice") găsim unele indicaţii de ordin gramatical, iar în gramatici găsim anexe cuprinzând texte, scurte dialoguri, liste de cuvinte etc. Chiar şi dicţionarele ruso-române sau româno-ruse au, multe din ele, compendii de gramatică, care nu pot fi neglijate dacă vrem să ne facem o imagine cât mai completă asupra ponderii literaturii consacrate limbii ruse în peisajul lingvisticii româneşti.

Aşadar, în ceea ce urmează ne vom referi la toate lucrările de rusistică apărute la noi până în anul 1948 care ne-au fost accesibile în bibliotecile bucureştene. Ne oprim la acest an fiindcă reforma de atunci marchează o etapă nouă, care necesită o abordare separată a sistemului învăţământului limbii ruse de la noi.

Am reflectat îndelung asupra modalităţii de prezentare a materialului: cronologic, pe tipuri de lucrări (ghiduri de con-

versaţie, "dialoguri", manuale, gramatici teoretice, lucrări monolingve şi bilingve etc.), pe autori (în cazurile în care au elaborat mai multe lucrări). Am optat în final, pentru o îmbinare a acestor principii, respectând însă trei perioade cronologice: secolul XVIII, secolul XIX şi primele decenii ale secolului XX.

În ceea ce priveşte tehnica redactării, am recurs la următorul procedeu: titlurile ruseşti ale lucrărilor analizate precum şi exemplele în limba rusă sunt redate în grafia originală, titlurile şi exemplele în limba română scrise cu litere chirilice sunt transliterate cu alfabet latin respectându-se normele obişnuite de transliterare.

I. ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LIMBII RUSE ÎN ȚARA NOASTRĂ

Studierea limbii ruse în țara noastră are o veche tradiție, care a fost, într-o anumită măsură, pregătită de perioada culturii în limba slavonă la români, de scrierea chirilică folosită, de circulația cărților slavone în Țările Românești, fenomene de care ne-am ocupat în prima parte a cursului. Firește, aceștia au fost numai niște factori favorizanți, hotărâtoare fiind dezvoltarea - într-un context istoric dat - a relațiilor politice, diplomatice, comerciale și culturale dintre Rusia și țara noastră, relații care au avut ca rezultat creșterea interesului pentru însușirea limbii ruse, îndeosebi începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În secolul al XIX-lea predarea limbii ruse capătă un caracter instituționalizat prin introducerea ei - în 1828 - ca obiect de studiu la Gimnaziul Vasilian din Iași (primul profesor de rusă a fost aici V.Pelțechi, despre care vom vorbi, de altfel, în partea aceasta a lucrării de față), iar din 1831 și la Școala de la Sf. Sava din București (unde a funcționat ca profesor Piotr Kuchnițki). Totodată limba rusă a început să fie predată, alături de franceză, germană și greacă, la Academia Mihăileană de la Iași, întemeiată în 1835.

Înființarea Universității din Iași în 1860 și a Universității din București în 1864, iar mai târziu, a celei din Cluj (1919) au creat bazele pentru predarea limbii ruse la un nivel teoretic superior în cadrul catedrelor de slavistică deschise la universitățile respective, unde au funcționat reputați slaviști, ca Ioan Bogdan, Ilie Bărbulescu, Iosif Popovici, Emil

Petrovici şi alţii[73].

x x
x

Nevoile practice ale predării limbii ruse într-o primă etapă, şi studiul teoretic al acestei limbi într-o fază ulterioară au condus la apariţia, începând din secolul al XVIII-lea, a unor lucrări cu caracter didactic la care ne-am referit în partea introductivă şi la analiza cărora trecem în cele ce urmează.

---

73 Despre învăţământul limbii ruse în ţara noastră şi relaţiile culturale româno-ruse în general, vezi acad. P.Constantinescu-Iaşi, Relaţiile culturale româno-ruse din trecut, Bucureşti, 1954; Gabriel Ştrempel, Relaţii româno-ruse în lumina tiparului, Bucureşti, 1956; G.Bezviconi, Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse, Bucureşti, 1958; Zamfira Mihail, Inceputurile învăţământului limbii ruse în ţara noastră, "Analele româno-sovietice", Istorie, XVI, nr. 1, 1962, p. 32-44; G .Mihăilă, I.C.Chiţimia, L.Djamo-Diaconiţă, Gh.Barbă, V.Soptereanu, E.Vrabie, Славянская филология в Бухарестском университете, Rsl, XII, 1965, p. 259-280; G .Mihăilă, Istoricul studierii limbii ruse în România, Rsl, XVIII, 1972, p. 321-332; Ecaterina Fodor, Lingvistica rusă la Universitatea din Bucureşti, în vol. "Din istoricul slavisticii româneşti", Bucureşti, 1982, p. 57-58; Eadem, Cercetările lingviştilor ruşi şi sovietici despre relaţiile lingvistice slavo-române, Rsl, VI, 1962, p. 221-231.

II. LUCRĂRI APĂRUTE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Prima gramatică ruso-română

Perioada la care ne referim aici inaugurează un larg proces de modernizare a vieţii culturale româneşti. In domeniul lingvisticii ea este marcată de apariţia, în 1780, a monumentalei lucrări a lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, de Gramatica românească a lui Radu Tempea (Sibiu, 1787), de Temeiurile gramaticii româneşti de Ion Budai-Deleanu (Bucureşti, 1815-1820), şi Gramatica românească a lui Constantin Diaconovici Loga (Buda, 1822). Se fac primii paşi, este adevărat încă timizi, de elaborare a unor gramatici a limbii române în alte limbi. Avem în vedere gramaticile germano-române de I.Piuariu-Molnar, Anton de Marki şi A.Clemens.

In acest context apare în anul 1789 la Iaşi lucrarea Lecţione adecă cuvântare scoase de la întâie parte a gramaticii P.E.H.A.U. Pentru învăţătura limbii moldoveneşti şi ruseşti, date în tipariu pentru folosul celor ce vor vre să înveţe au una au alta, dintru aceste doao limbi. In Tipografie cea Politicească în Târgul Ieşului, 9 nov. 1789 (în continuare - Lecţione)[74].

Exemplarul consultat de noi la Biblioteca Academiei Române (CRV 526) are în dreapta primei pagini imprimat prin tipar sec G.ASAKI. Putem deduce că exemplarul a aparţinut lui Gheorghe Asa-

74 Lucrarea este înregistrată în Bibliografia românească veche de Ioan Bianu şi Nerva Hodos, tomul II (1716-1808), sub nr. 526, cu următoarea descriere: "In 8° mic, 8+56+78". Cele 8 pagini se referă la prefaţă, urmează textul gramaticii, care ocupă 56 de pagini, şi vocabularul - 78 de pagini".

ЛЕКЦІѠНЕ

АДЕКЪ КУВѪНТАРЕ,

СКОАСЕ,

Дела ачѣстъ парте а Граматичїи.

П. Е. Х. Л. Ѹ.

Пентрꙋ ꙟвъцътꙋра, ꙟнвъцъеи Молдовенещи, ши Рꙋсещи, дате ꙟнтипарю, пентрꙋ фолосꙋл челор че ꙟшꙋръ вре съ ꙟвеце, ꙋна кꙋ алта, динтрꙋ ачеасте доаѫ ꙟнвъцъеи.

ꙟн Типографїе че Политичаскъ, ꙟн търгꙋль Ешꙋлꙋи

1789. Ноемврїе, 9

chi, unul din animatorii învăţământului din Moldova[75]. De asemenea este vizibilă o mică ştampilă cu textul: "Fraţii Saraga. Librari antiquari. Iaşi".

Lecţione a fost descoperită în 1889 de către V.A.Urechia. Iată, de altfel, ce scrie acesta: "In anul 1779 (dată greşită - n.n.) se tipăresce la Iaşi, într-o tipografiă ḑisă politicescă, de către Tőder Scholeru, o gramatică prin care Moldovenii să pőtă înveţa rusesce şi Ruşii moldovenesce. Această scriere, descoperită de noi în octombrie 1889, are o dedicaţiune a lui Tőder Scholeru către învăţătorii sei"[76]. In ceea ce priveşte "tipografia politicéscă", facem precizarea că este vorba de o secţie înzestrată cu litere ruseşti a Tipografiei Mitropoliei din Iaşi[77].

În două rânduri s-a referit la Lecţione Nicolae Iorga. Cele două aprecieri ale acestuia sunt oarecum contradictorii. "In şcoala domnească - notează el - se aflau pe lângă feciorii de boieri la 1789 elevi ca un Toader sholeriul, care erau în stare să facă o gramatică ruso-moldovenească, dând-o şi la tipar"[78]. Este o apreciere elogioasă, credem, la adresa autorului gramaticii ruso-moldoveneşti (subl. n.). Mai târziu marele nostru savant scria: "Pe vremea ocupaţiei ruseşti din 1787-1792 o gramatică apăru la Iaşi sub titlul de Lecţione... Prefaţa e semnată

75 În legătură cu această activitate a lui G. Asachi vezi, pe larg, N.C.Enescu, Gheorghe Asachi - organizatorul şcolilor naţionale din Moldova, Bucureşti, 1962.

76 Istoria Şcoalelor de la 1800 la 1864, Bucureşti, Tomul I, 1892, p. 65.

77 Cf. Gr.Creţu, Tipografiile din România de la 1801 până astăzi, Bucureşti, 1910, p. 15.

78 Istoria învăţământului românesc, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ilie Popescu Teiuşan, Bucureşti, 1971, p. 58.

de Toader Scholeriu - un alt şcolar vasăzică, dând lecţii de gramatică publicului român. Era o gramatică <u>româno-rusească</u> (subl.n.) făcută pentru nevoile cele nouă ale timpului... Cine a fost şcolarul Toader şi ce l-a îndemnat să iei acest titlu puţin strălucitor în prelucrarea sa, nu se poate şti"[79]. O oarecare atitudine critică, chiar ironică, se degajă din cuvintele de mai sus. Important este însă faptul că N.Iorga a acordat atenţie în două dintre cele mai importante opere ale sale gramaticii în discuţie. Am subliniat cele două sintagme "ruso-moldovenească" şi "româno-rusească", fiindcă ele se referă, indirect, la scopul <u>Lecţionii</u>: este o carte dedicată învăţării limbii române sau învăţării limbii ruse? De altfel, la această problemă nu există un răspuns univoc, părerile specialiştilor sunt împărţite. Sintagma "ruso-moldovenească" sugerează ideea că este dedicată învăţării limbii ruse, în schimb "româno-rusească" se referă la învăţarea limbii române de către vorbitorii de limba rusă.

Primul studiu consistent consacrat <u>Lecţionii</u> a fost scris de Zamfira Mihail,[80] care consideră că avem de-a face cu o gramatică românească, dat fiind că textul rus apare sporadic în cuprinsul gramaticii, unde sunt traduşi numai termenii gramaticali şi paradigmele, explicaţiile şi completările din text fiind integral redactate în limba română. Zamfira Mihail subliniază, de asemenea, că <u>Lecţione</u>... este rodul colaborării dintre Toader Şcoleriu şi tipograful şi animatorul cultural Mihail Strilbiţchi, căruia îi

79 <u>Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea</u>, Vol. II, Bucureşti, 1901, p. 275.

80 <u>Gramatica românească a lui Toader Scoleriu (Lecţione, Iaşi, 1789)</u>, SCSt (Iaşi), XIV, nr. 2, 1963, p. 165-182.

aparţine vocabularul rus-român intitulat "Adunarea cuvintelor" care se află la sfârşitul gramaticii.

Gabriel Strempel consideră că Lecţione este o gramatică rusească şi moldovenească care avea ca scop să ajute "celor ce voiau să înveţe limba rusă"[81]. Pentru autorii "Istoriei lingvisticii româneşti"[82], Lecţione este o carte importantă, fiind singura gramatică apărută în Moldova în anii 1780-1828. Dan Simonescu vede valoarea lucrării în vechimea şi metoda ei, fiind "primul tratat pentru învăţarea celor două limbi bazat pe metoda gramaticală"[83]. Cartea mai este menţionată de Mircea Tomescu[84], Alexandru Duţu[85], Olimpiada Nandriş[86], Gheorghe Mihăilă[87].

După cum am mai arătat, Lecţione este alcătuită din trei părţi: prefaţă, gramatică propriu-zisă şi vocabular.

În prefaţă, Toader Şcoleriu, adresându-se cititorilor, se declară a lor "cea mai mică şi plecată slugă". Urmează un subcapitol al prefeţei intitulat "Invăţătură cum trebuie să se înveţe cărticica aceasta". Aici se fac recomandări, le-am putea numi metodice, privind însuşirea gramaticii. Astfel, autorul recomandă însuşirea, în primul rând, a părţilor de vorbire, cu precădere

81 Relaţiile ruso-române în lumina tiparului, Bucureşti, 1967, p. 81.

82 Istoria lingvisticii româneşti de Mioara Avram, Vladimir Drâmba, Ion Gheţie... Coordonator acad. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1978, p. 29.

83 Lucrări lingvistice româno-ruse în biblioteca Muzeului româno-rus, LR, 1953, nr. 3, p. 80-83.

84 Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918, Bucureşti, 1968, p. 113.

85 Coordonatele culturii româneşti în secolul XVIII, Bucureşti, 1968, p. 219.

86 Un manual de conversaţie româno-rus din 1798 /sic/, "Cum vorbim", 3, 1950, p. 20-21.

87 Istòricul studierii..., Rsl, XVIII, 1972, p. 321-332.

a numelui şi verbului, iar apoi a cuvintelor care se află la sfârşitul cărţii. Desigur, aici, putem vorbi de metoda gramaticală în învăţarea unei limbi, adică de însuşirea regulilor gramaticale şi apoi a lexicului.

În ceea ce priveşte scopul urmărit de autorul sau autorii gramaticii (am mai menţionat posibila colaborare Şcoleriu - Strilbiţchi), lucrurile ni se par mai complicate. Pe de o parte, constatăm că toate explicaţiile se dau în româneşte, prin aceasta gramatica se adresează vorbitorilor de limba română care doresc să-şi însuşească bazele gramaticii româneşti; pe de altă parte, termenii gramaticali şi materialul ilustrativ sunt, în marea lor majoritate, traduse în limba rusă, ceea ce dă posibilitate vorbitorului de limba română să-şi însuşească un anumit număr de termeni ruseşti şi un minim lexical cu paradigmele corespunzătoare din limba rusă; în sfârşit, un vorbitor de limba rusă putea, cu ajutorul acestei gramatici, să înveţe terminologia gramaticală românească cuprinsă în ea, precum şi cuvintele româneşti cu paradigmele lor. Apare însă o întrebare: cât de utilă putea fi pentru un "rossian" textul exclusiv românesc, cum este, bunăoară, cel în care se dau explicaţii cum trebuie să funcţioneze aparatul fonator pentru pronunţarea corectă a unor unităţi sonore din limba română (acest capitol este chiar intitulat "Aducere aminte pentru un Rossian").

În general, <u>Lecţione...</u> prezintă structura gramaticală de bază a limbii române, indicând pe alocuri şi unele elemente specifice limbii ruse.

În ceea ce priveşte ortografia, trebuie subliniată pledoaria autorului pentru corectitudinea scrierii româneşti. Referindu-se la litera <u>ъ</u> , T.Şcoleriu spune că aceasta este "cel mai mare chizmaş al scrisorii noastre, căci fără nici o treabă scri-

itorii îl pun şi scot pe E şi Ѧ din multe locuri, dar el nu-i de nici o treabă şi să-l daţi afară şi să puneţi Е şi Ѧ". De subliniat că autorul nu respectă în ortografia lucrării sale această recomandare. Şi mai departe: "Să puneţi ЄСТЕ şi nu ѦСТЕ că-i zicere străină. Scrieţi după cum vorbiţi, că este bine şi nu amestecaţi cuvinte străine. De multe ori scriitorii fiind deprinşi cu scrisoarea slovenească strică limba moldovenească". Urmărind un scop evident didactic, autorul recomandă să se pună "asupra slovelor accentile". O atenţie deosebită se acordă semnelor de punctuaţie numite generic puntile: virgula, puntul şi virgula, doao punte, puntul întăritoriu sau săvârşitoriu (acesta este punctul propriu-zis), puntul întrebătoriu (semnul întrebării), puntul de minunare (semnul exclamării) şi paranteсile.

În cadrul ortografiei sunt abordate şi unele probleme de fonetică. Slovele (sunetele) sunt clasificate în răspunzătoare (vocale) şi neräspunzătoare (consoane). Vocalele, la rândul lor, se împart în începătoare (care pot sta numai la începutul cuvântului), săvârşitoare (la sfârşitul cuvântului) şi mijlocitoare (la mijlocul cuvântului). Menţionăm că o astfel de clasificare nu se regăseşte în nici una din gramaticile româneşti de mai târziu. Deosebit de interesant ni se pare faptul că T.Şcoleriu sesizează legătura între grafie şi paradigmatică, el atrăgând atenţia că o terminaţie scrisă greşit schimbă, bunăoară, persoana verbului sau forma cazuală a unui substantiv.

Prin etimologie autorul cărţii înţelege, ca, de altfel, toate gramaticile vremii, morfologia. Cuvintele sunt grupate în opt părţi, fără a se folosi însă noţiunea de 'parte de vorbire': numele, în loc de numele (pronumele), vorba (verbul), împărtăşirea (participiu), avorbii (adverb), prepunerea (prepoziţia), adiun-

<u>gerea</u> (conjuncţie) şi <u>intrarea</u> (interjecţie)[88]. Impărţirea în opt părţi de vorbire este "tradiţională", ea fiind prezentă şi în gramaticile altor limbi. În clasa numelui alcătuitorul gramaticii noastre include atât substantivul cât şi adjectivul.

La categoriile gramaticale ale numelui este amintit <u>neamul</u> (genul), care poate fi <u>femeesc</u>, <u>bărbătesc</u> şi <u>de doao neamuri</u>, pentru acesta din urmă Şcoleriu folosind şi termenul de <u>neutru</u>[89].

Incomplet este prezentat în <u>Lecţione</u> sistemul cazual, afirmându-se că "la noi (în română - n.n.) sunt patru căderi: <u>numinătoare</u> (nominativ), <u>ruditoare</u> (genitiv), <u>spuitoare</u> (acuzativ)şi <u>chiemătoare</u> (vocativ), slovenii mai au trei căderi -<u>дательный</u>, <u>творительный</u> şi <u>сказательный</u>" . Pentru aceşti termeni T.Şcoleriu nu dă echivalente româneşti. Or, dativul aparţine şi el sistemului cazual românesc, fiind denumit în cele mai vechi gramatici româneşti <u>dătătoare</u>. În legătură cu prezentarea sistemului cazual mai trebuie subliniat un lucru: în tabelele paradigmele cu substantivului, denumirile cazurilor sunt date numai în limba rusă, fără echivalentele lor româneşti, cum se procedează cu alţi termeni. Iată, de exemplu, cum este prezentată declinarea substantivului <u>fecioară</u>:

[illegible]	<u>Singurime</u>		<u>Mulţime</u>	
ИМЕН.,ДАТ.	fecioară	ДЬВА,ДЬВЕ	fecioari	ДЬВИ, ДЬВОМЪ
РОД.,СКАЗ.	fecioarei	ДЬВЕ,ДЬВЕ	fecioarilor	ДЬВАХЪ, ДЬВΛХЪ
ВИ., ТВОР.	fecioară	ДЬВОУ,ДЬВОЮ	fecioari	ДЬВИ, ДЬВΛМИ
ЗВА.	o,fecioară	ДЬВО	o,fecioari	О, ДЬВИ

---

88 Toţi termenii gramaticali folosiţi în această lucrare şi în cele de care ne vom ocupa în continuare sunt inseraţi în glosarul de la p.171 .

89 De observat că <u>Gramatica rumânească</u> din 1757 a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul nu foloseşte termenul <u>neutru</u>, ci <u>neamul de mijloc</u>.

Observăm în tabelul de mai sus câteva inadvertenţe: genitivul cuvântului ДЪВА nu este ДЪВЕ ci ДЪВЫ, dativul plural nu este ДЪВЪ ci ДЪВАМЪ, genitivul plural este ДЪВЪ şi nu ДЪВАХЪ; forma fecioară nu corespunde nominativului şi dativului cum reiese din schemă, ci numai nominativului. Deci, dativul românesc lipseşte. Este evident că pe alcătuitorul gramaticii îl interesa aici mai mult sistemul cazual rusesc decât cel românesc. Faptul că în schemă sunt folosite numai abrevierile ruseşti ale denumirilor cazurilor s-ar putea explica şi prin aceea că autorul nu a dispus de un model de prescurtare pentru denumirile româneşti ale cazurilor şi nu a avut suficient "curaj" să le creeze el. Substantivele sunt grupate în două tipuri de declinare: o declinare cuprinde toate substantivele feminine, iar cealaltă, substantivele masculine.

La adjective se vorbeşte de "înălţarea pe trei scări" (gradele de comparaţie): scara prepuitoare, asemănătoare şi precovârşitoare.

Numeralul este şi el încadrat la clasa numelor. Terminologia românească folosită este, însă, confuză. Denumirea generică a capitolului dedicat numeralului este "Pentru numele numărătoare"; imediat după titlul capitolului respectiv se dau exemplele un, doi etc. Urmează capitolele "Numerile orânduitoare", având ca exemplu întâi, şi "Deîmpărţire", cu exemplele o parte, doao părţi, câte unu. Deci, termenul folosit pentru 'numeral' este nume numărătoriu, lipseşte însă termenul pentru 'numeral cardinal'; respectându-se o înlănţuire logică în sistemul terminologic 'numeralul ordinal' ar fi trebuit să fie denumit nume numărătoriu orânduitoriu, iar al treilea grup - nume numărătoriu de împărţire, prin care T.Şooleriu înţelege numeralul fracţionar

(cf. exemplul o parte) şi distributiv (cf. exemplul câte unu).

Locurile de nume (pronumele) sunt clasificate astfel: locuri de nume cu faţă (pronume personal), locuri de nume izvoditoare (pronume posesiv), locuri de nume întrebătoare (pronume interogativ) şi locuri de nume însoţitoare. Prin acest din urmă grup T.Şcoleriu înţelege pronumele personal - forma neaccentuată - mă, te, ţi, ne, vă. El face aici o precizare utilă, şi anume că aceste pronume "se înţosesc cu vorba", adică sunt folosite în îmbinare cu verbe. Menţionăm că în gramaticile româneşti ale vremii aceste forme nu sunt tratate ca o categorie aparte în cadrul sistemului pronominal[90].

Un loc important i se acordă în Lecţione verbului, tratat în capitolul al treilea al "etimologiei" pe parcursul a circa 35 de pagini. Verbele sunt împărţite în verbe cu faţă (verbe personale), fără faţă (verbe impersonale), verbe cu orânduieli (verbe regulate), fără orânduieli (verbe neregulate), verbe făcătoare (verbe active), pătimitoare (verbe pasive). Sistemul paradigmei verbale cuprinde cinci obiceiuri (moduri) şi cinci timpuri. Comparând această clasificare cu cea din gramaticile româneşti menţionate mai înainte se observă numai diferenţe de ordin terminologic, nu însă de fond.

Vom prezenta, în continuare, un model de conjugare din Lecţione, făcând unele observaţii şi comentarii (pentru economie de spaţiu am inclus în schemă numai singularul).

---

90 Ne referim la gramaticile lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, Radu Tempea şi Ienăchiţă Văcărescu.

Obicei arătătoriu - Изъявительное наклоненіе

Timpu de acum. - Настоящѣе врѣмѧ

eu măsor — я мирю

tu măsori — ты миришь

cela măsoară — он миритъ

Notă. Există, evident, o neconcordanţă între sensul verbului МИРИТЬ care înseamnă "a împăca" şi echivalentul românesc "a măsura". Suntem de părere că autorul a avut în vedere rus. МЕРИТЬ, pe care fie că l-a transcris greşit, fie nu-l cunoştea. Observaţia este valabilă pentru întreaga schemă. De asemenea, este nejustificată folosirea la pers. a III-a a pronumelui cela în loc de el, prezent în toate gramaticile vremii.

Timpu trecătoriu - Прѣходѧщее врѣмѧ

eu măsuram — я мирилъ

tu măsurai — ты мирилъ

cela măsura — онъ мирилъ

Timpu trecut - Мимошѣдшѣе врѣмѧ

eu măsurasem — я миривалъ

tu măsuraseşi — ты миривалъ

cela măsurase — он мирилъ

Notă: Formele de tipul МЕРИВАЛЪ se foloseau frecvent în limba rusă până în secolul al XIX-lea pentru a desemna o acţiune repetată.

Timpu viitoriu - Будутѣе врѣмѧ

eu oi măsura   я памирю

tu îi măsura   ты помиришь

cela îi măsura   онъ помиришъ

Notă: Autorul foloseşte viitorul verbului perfectiv ПОМЕРИТЬ (fireşte, noţiunea de aspect verbal nu era încă cristalizată) în loc de БУДУ МЕРИТЬ.

Obicei poruncitoriu - Наклонѣние повелительное.

măsoară tu   мири ты

măsoară cela   миритъ онъ

Notă: Forma rusească corectă pentru pers. a III-a este да меритъ онъ. Folosită fără particula да imperativul se confundă cu timpul prezent.

Timpu rugătoriu - Врѣмѧ молитѣльное

mă rog de măsoară   прошу покорно помирить

Notă. Termenul timp rugătoriu nu apare în nici una din gramaticile româneşti la care ne-am mai referit. In ceea ce priveşte rus. МОЛИТѢЛЬНОЕ ВРѢМѦ, acesta apare la Smotriţki ca denumire - corectă pentru epoca respectivă - a unuia din modurile verbale, apropiat ca sens de optativ, dar în nici una din gramaticile postsmotriţkiene nu mai este folosit.

Obicei poftitoriu - Наклонѣние желательное.

măcar că măsor   ежели бы я помирилъ

măcar că tu măsori   ежели бы ты помирилъ

măcar că cela măsoară   ежели бы онъ помирилъ

Notă. Forma românească măcar că... nu este atestată în alte gramatici româneşti. Dimitrie Eustatievici Braşoveanul foloseşte şi el o formă surprinzătoare alcătuită din interjecţia o şi conjuncţia de: o, de săvârşeam[91].

Timpu isprăvindu-se - Врѣмѧ преходящѣе

măcar că măsuram   ежели я мирилъ

. . . .

Notă. Termenul timpul isprăvindu-se este folosit aici cu totul izolat, probabil din greşeală, el nefigurând în sistemul timpurilor verbale din gramatica lui T.Şcoleriu. Este vorba de fapt de timpu trecătoriu.

Timpuisprăvit - Врѣмѧ прошедшѣе

măcar că măsurai   ежели я мирилъ

. . . .

Timpu trecut - Врѣмѧ мимошедшѣе

măcar că măsurasem   ежели я миривалъ

. . . .

Timpu viitoriu - Врѣмѧ будущѣе

măcar că măsor -   ежели богъ дастъ чтобъ я помирю

. . . .

Notă. Construcţia românească coincide cu prezentul, iar cea rusească exprimă, într-o formulă cu totul originală, ideea de "a dori să realizezi ceva în viitor".

---

91 Op.cit., p. 52.

Obicei agiungitoriu - Наклоньние сослагатьльное

Timpu de acum - ВрѣмА настоящѣе

când măsor да мирю

. . . .

Notă. Formarea conjunctivului cu ajutorul lui când o găsim şi la D.E.Braşoveanul[92]. Comentând această formă, N.A.Ursu o explică prin influenţa modelului latin folosit de Dimitrie Eustatievici Braşoveanul[93].

Timpu trecătoriu - ВрѣмА прѣходящѣе

când măsuram я бы мирилъ

. . . .

Timpu trecut - ВрѣмА мимошедшѣе

când măsurasem егда или когда я миривалъ

. . . .

Timpu viitoriu - ВрѣмА будущѣе

când oi măsura егда я буду мириль

Notă. Formele ruseşti folosite la conjunctiv nu figurează în gramaticile ruseşti consultate de noi[94].

Unul din aspectele cele mai interesante ale gramaticii lui T.Scoleriu este cel legat de terminologia gramaticală folosită. O bună parte a termenilor am prezentat-o în cadrul analizei conţinutului gramaticii, astfel încât vom face aici numai unele

92 Op.cit., p. 52.

93 Prefaţa la Gramatica rumânească din 1757 a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, p. XXIV.

94 M.V.Lomonosov, Российская грамматика, Moscova, 1755; N.G. Kurganov, Российская универсальная грамматика, Sankt Petersburg, 1769 şi altele.

observații suplimentare. In primul rând, trebuie subliniat faptul că în capitolul despre ortografie terminologiei românești nu i se propun echivalente rusești, textul fiind redactat integral în limba română. Se poate observa, în general, că atunci când un termen gramatical denumește un fenomen specific limbii române, autorul Lecționii evită să dea un echivalent rusesc. Astfel, la genul substantivelor, rom. de doao neamuri nu are echivalent rusesc, Școleriu considerând, probabil, că rus. средний род nu corespunde exact categoriei gramaticale respective din limba română, deși, el folosește și termenul românesc neutru, ca sinonim al lui de doao neamuri. După cum am mai menționat, la clasificarea pronumelor, Școleriu vorbește de pronumele însoțitoriu, și nici pentru acest termen nu are un echivalent rusesc.

Pe de altă parte, este evident că autorul crea, în timpul elaborării lucrării sale, termeni gramaticali românești prin calchierea modelului rusesc. Din acest punct de vedere ni se pare elocventă următoarea situație: la sistemul timpurilor verbale găsim perechea terminologică пришедшее врѣмѧ - timpu sosit. După părerea noastră, Școleriu a receptat greșit din sursa pe care o folosea пришедшее în loc de прошедшее și, calchiind, a obținut sosit în loc de trecut.

În ceea ce privește redactarea întregii gramatici, se disting două procedee. Pe de o parte, avem fragmente redactate integral în limba română, tipărite cu caractere mici și care cuprind diverse reguli și observații. Iată un astfel de fragment: "Neamurile numilor la noi sunt de doao feliuri unul de neamul fimeesc și altul de neamul bărbătesc și unul de doao neamuri, adică în singurime de neamul bărbătesc și în mulțime de neamul fimeesc".

Pe de altă parte, întâlnim fragmente tipărite cu litere mari, îngroşate şi care cuprind definiţii şi paradigme, redactate în ambele limbi. Şi aceste fragmente bilingve sunt scrise în rânduri continue, nu pe coloane: "Numele este îndoit имя есть двоякое: substătătoriu сyществительное, însoţitoriu прилагательное".

O particularitate a stilului folosit de autor este adresarea directă către cititor cu formule ca <u>ia sama</u>, <u>vă înştiinţez</u>, <u>caută</u>: "ia sama că numele este de doao feliuri", "vă înştiinţez că plecări sunt doao", "pentru alte vorbe caută în gramatică".

Mai trebuie evidenţiat faptul că în lucrarea analizată există unele observaţii pe care noi le-am considera elemente embrionare de lingvistică generală. Astfel, autorul arată că sunetele <u>Ѥ</u>, <u>Ꙗ</u>, <u>Ю</u> şi altele alcătuite din două elemente articulatorii grecii le numesc <u>diftongi</u>, iar <u>a</u>, <u>de</u>, <u>la</u> "sunt <u>particele</u> cărora italienii le zic <u>însemnări de căderi</u>, iar franţuzii <u>articole săvârşite</u>".

x

x x

Cum am menţionat la începutul capitolului, <u>Lecţione</u> se încheie cu un vocabular rus-român intitulat <u>Pentru adunare cuvintelor ruseşti şi moldoveneşti</u> întocmit de Mihail Strilbiţchi, (1730-1807), preot, provenit dintr-o familie de gravori, care timp de 25 de ani a desfăşurat o bogată activitate de tipograf, traducător şi autor de cărţi bisericeşti şi laice[95]. In 1785 el întemeiază la Iaşi o tipografie proprie cu tiparniţă înzestra-

95 Despre activitatea lui M.Strilbiţchi, vezi acad. P.Constantinescu-Iaşi, <u>Op.cit.</u>, Bucureşti, 1954, p. 207; Gabriel Ştrempel, <u>Op.cit.</u>, p. 178 şi urm.; Al.Piru, <u>Literatura română veche</u>, ed. a II-a, Bucureşti, 1962, p. 274; Mircea Tomescu, <u>Op. cit.</u>, p. 120.

tă cu caractere rusești. Aici se imprimă și cărți cu caracter didactic pentru învățarea limbii ruse și române. Este tipografia unde s-a tipărit și Lecțione. In 1789 M.Strilbițchi publică la Iași un mic vocabular rus-român Краткое собрание именъ русскихъ и молдавскихъ. Acest mic dicționar se regăsește și la sfârșitul Lecționei . El a circulat probabil și separat, dar BAR nu posedă nici un exemplar de acest fel. Dicționarul cuprinde circa 1500 de cuvinte grupate în 35 de teme uzuale: "Pentru om", "Pentru învățătură", "Pentru rudenie", "Pentru casă", "Pentru straie", "Pentru sat" etc. În cadrul temelor cuvintele nu sunt aranjate alfabetic. Referindu-se, în prefața la Lecțione, la acest vocabular, Teodor Școleriu notează că după ce cititorul a învățat totul despre părțile de vorbire "să învețe și cuvintele care se află la sfârșitul cărții și măcar că această adunare de cuvinte este cu rusie înainte că slujește pentru unii moldoveni să învețe rusește, dar poate învăța și rossianul moldovenește". Aceste rânduri sunt o mărturie că Lecțione a fost concepută împreună de T.Școleriu și M.Strilbițchi[96].

x

x x

După părerea noastră, cartea lui Teodor Școleriu își găsește locul în istoria lingvisticii românești datorită faptului că este prima gramatică bilingvă - chiar dacă numai parțial- ruso-română și/sau româno-rusă tipărită la noi. De asemenea,ea apare în-

96 Tot lui Strilbițchi îi aparține și o altă lucrare lexicografică - Домашние разоворы с приятельскими комплиментами, apărută în același an - 1789 - și în aceeași tipografie. Despre structura și particularitățile lucrărilor lui Strilbițchi, vezi Victor Vascenco, Influențe rusești în limba tipăriturilor lui Mihail Strilbițchi, SCL, IX, 1958, p. 367.

tr-o perioadă când alcătuirea gramaticilor limbii române se afla la începuturile sale şi, prin urmare, elaborarea unui sistem terminologic era o operaţie deloc uşoară.

III. LUCRĂRI DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Continuând realizările în domeniul elaborării de gramatici ale limbii române inaugurate în etapa precedentă, prima jumătate a secolului al XIX-lea şi de fapt întregul secol se caracterizează printr-un element nou: apariţia unor gramatici destinate învăţării limbilor străine de către români. O trăsătură comună a acestor din urmă gramatici este faptul că autorii lor consideră că studiul limbii străine trebuie să se bazeze pe cel al limbii materne. Iată de ce putem vorbi de apariţia primelor gramatici "confruntative" româno-aloglote[97]. Din punctul de vedere al autorilor "Istoriei lingvistice româneşti" aceste lucrări prezintă interes pentru "terminologia dublă pe care o folosesc de obicei şi mai ales pentru confruntarea cu limba română a categoriilor descrise"[98]. Gramaticile ruso-române de care ne vom ocupa mai jos se înscriu tocmai în aceste coordonate.

Având în vedere faptul că menţionatele gramatici ruso-române au folosit ca modele, pentru partea rusă, gramatici ale acestei limbi din perioada respectivă, nu este, credem, lipsit

97 Vom aminti, dintre acestea, Gh.Vida, Gramatică practică româno-franţozască, Buda, 1833; Gramatica românească şi nemţească, I-II, Braşov, 1838-1839, G.Abbiatici, Gramatica italiano-română, Bucureşti, 1848.

98 Bucureşti, 1978, p. 62.

de interes, să aruncăm o privire asupra evoluţiei gândirii gramaticale ruse din epoca dată. Sunt încă vii ecourile gramaticii lui M.Lomonosov (1755), dar se desfăşoară o intensă activitate de lărgire a analizei diferitelor laturi ale structurii limbii ruse. Se insistă asupra interdependenţei dintre lexic şi gramatică (oare prezenţa în gramaticile ruso-române a unor dialoguri, a unui bogat material ilustrativ nu este şi o receptare a acestei orientări?!), se aprofundează studiul sintaxei. Una din primele opere gramaticale ale începutului de secol XIX este "gramatica academică" a limbii ruse[99], deosebit de importantă din punctul nostru de vedere, deoarece, aşa cum vom vedea, o ediţie prescurtată, anonimă a acesteia a fost folosită ca sursă de inspiraţie de către autorii lucrărilor de care ne ocupăm în continuare.

I. GRAMATICA RUSO-ROMÂNĂ DIN 1819

a) Privire generală

Înfiinţarea în 1813, la propunerea făcută sinodului de către mitropolitul Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, a tipografiei de la Chişinău a însemnat începutul unei bogate activităţi de editare şi tipărire a unor cărţi cu caracter didactic care au contribuit la dezvoltarea învăţământului şi culturii pe aceste meleaguri[100]. Una din primele lucrări de acest fel a

99 Российская грамматика, сочиненная Российской Академией, Sankt Petersburg, 1802. Pentru această lucrare, şi, în general, pentru evoluţia lingvisticii ruse, cf. M.Berezin, История русского языкознания, Moscova, 1979.

100 Cf. Ştefan Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă, Chişinău, 1923.

fost gramatica ruso-română din 1819 cu titlul Краткая россійская грамматика, съ переводомъ на Молдавскій языкъ, для учениковъ Кишиневскія семинаріи, и другихъ въ Бессарабіи школъ, съ присовокупленіемъ употребительнѣйшихъ на Россійскомъ и Молдавскомъ языкѣ словъ и разговоровъ. Scurtă russască grammatică cu tălmăcire în limba Moldovenească, pentru ucenicii seminarii Chişinăului şi ale altor şcoale din Basarabia, cu adăogirea cuvintelor şi a dialogurilor, ce să întrebuinţază mai adeseori în limba Russască şi Moldovenească. Chişinău. În Tipografia Mitropoliei Chişinăului. Anul ҂аѡѳі (în continuare Gramatica 1819)[101].

Nu există nici o indicaţie privind autorul lucrării. Exemplarul de la Biblioteca Academiei Române, poartă pe foaia de titlu o ştampilă cu textul: "Biblioteca Mitropolitului Moldovei şi Sucevei Iosif Naniescu. Dăruită Academiei Române în 1894". Un exemplar al acestei gramatici exista şi în biblioteca Şcolii primare din Târgu-Frumos[102].

Este o gramatică bilingvă cu textul imprimat pe două coloane pe fiecare pagină, coloana din stânga este în limba rusă, cea din dreapta în română. Tiparul este realizat în condiţii grafice deosebite pentru posibilităţile din vremea aceea, cu litere negre mari, foarte clare, textul fiind uşor de urmărit.

---

101 Lucrarea este înregistrată în Bibliografia românească veche de I.Bianu şi N.Hodoş, vol. III, sub nr. 1038.

102 Cf. Al.Andronic, Biblioteca Scolii primare din Târgu-Frumos (1875), în "Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare", Bucureşti, 15-16 decembrie 1955, p. 348.
Un alt exemplar se păstrează la Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române (cf. S.Braunştein, Catalogul cărţilor vechi româneşti, Iaşi, 1981).

b) Scurt istoric

Gramatica 1819 este menţionată în "Istoria învăţământului din România"[103] cu observaţia că editarea ei ar fi o dovadă că predarea limbii ruse la Chişinău se desfăşura în limba română. Nicolae Iorga scria despre această gramatică: "Să menţionăm o gramatică biglotă rusească şi românească tipărită la Chişinău pentru elevii seminarului din Chişinău, cu dialoguri şi vocabular, la 1819"[104]. Stefan Ciobanu o consideră ca fiind cel mai vechi manual de limba rusă tipărit în Basarabia[105]. Această carte figurează şi în tabelul cronologic al gramaticilor limbii ruse întocmit de acad. I.I.Davâdov şi inclus în studiul introductiv la ediţia din 1855 a gramaticii lui M.V.Lomonosov[106]. La expoziţia de carte organizată la Iaşi în 1885 cu prilejul jubileului Academiei Mihăilene, Gramatica 1819 a figurat printre exponate, fiind, la secţia de gramatici ale unor limbi străine, cea mai veche[107].

c) Cu privire la una din sursele Gramaticii 1819

Comparând textul rusesc al Gramaticii 1819 cu gramatici ale limbii ruse de la începutul secolului trecut, am constatat unele similitudini cu o gramatică anonimă apărută în 1816:

---

103 Istoria învăţământului din România, vol. I, Bucureşti, 1983, p. 267.

104 Istoria literaturii romăne, vol. II, Bucureşti, 1901, p.276.

105 Op.cit., p. 79.

106 M.V.Lomonosov, Российская грамматика, Ed. VIII, Moscova, 1855, p. LVI.

107 Cf. A.D.Xenopol, C.Erbiceanu, Serbarea scolară de la Iasi cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la înfiinţarea învăţământului superior în Moldova. Acte si documente, Iaşi, 1885, p. 249. De altfel, la expoziţia menţionată au mai fost expuse şi alte manuale de limba rusă, la care ne vom referi în capitolele următoare ale tezei.

КРАТКАЯ
РОССІЙСКАЯ ГРАММАТИКА,

съ переводомъ на Молдавскій языкъ,
для учениковъ Кишиневскія Семинаріи,
и другихъ въ Бессарабіи Школъ,

съ присовокупленіемъ употребительнѣйшихъ на Россійскомъ и Молдавскомъ языкѣ Словъ и Разговоровъ.

СКУРТЪ
РУССАСКЪ ГРАММАТИКЪ,

ку тълмъчире ꙟ лимба Молдовеняскъ,
пентру ученичій Семинаріей Кишинъулуй,
ши але алторъ Школе динъ Басарабія,

ку адъогире кувинтелоръ ши а Діалогурилоръ, че съ ꙟтребуинцазъ май адесеори ꙟ лимба Руссаскъ ши Молдовеняскъ.

КИШИНЪУ.

ꙟ Типографія Митрополіей Кишинъулуй.
Анулъ ҂АѠѲІ. 1819

Россiйская грамматика изданная отъ главного правления училищъ для преподаванiя въ нижныхъ учебныхъ заведенiяхъ. С. Петербургъ. Печатано при Императорской Академiи Наукъ 1816 года. Această din urmă este o gramatică completă a limbii ruse şi ne vom mai referi la ea într-un alt capitol al cursului nostru, folosind prescurtarea Gramatica rusă 1816.

Iată, în continuare, o prezentare paralelă a unor fragmente din cele două gramatici (Părţile subliniate sunt cele care coincid):

Gramatica rusă 1816	Gramatica 1819
О частяхъ рѣчи	Ѡ частяхъ рѣчи
Всѣ слова, Россiйскiй языкъ составляющiя, раздѣляются на восемь видов кои называются частями речи. Онѣ суть: имя, мѣстоимение, глаголъ, причастие, наречие, предлогъ, союзъ и междометие.	Слова, Россiйскiй языкъ составляющiя заключаются в восьми частяхъ речи: имя, мѣстоимение, глаголъ, причастие, наречие, предлогъ, союзъ, междометие.
Слова бываютъ простыя и сложныя, первообразныя и производныя.	Слова бываютъ простыя и сложныя, первообразныя и производныя.
Простое слово есть то, которое состоитъ изъ одного какого нибудь слова и разделено быть не можетъ так, что ежели отнять отъ него какой либо слогъ то въ нёмъ не остаётся никакого смысла, Таковы суть слова: честь, время...	Простое слово есть то которое состоитъ изъ одного какого слова: честь, хлебъ.

Существительное бываетъ:

собственное /.../, нарицательное /.../, собирательное /.../.

Собственное которое одному токмо лицу или одной только вещи приличествуетъ напр.: Ахилъ, Александръ, Москва.

Существительныя имена бываютъ четырехъ родовъ, а именно: мужескаго, женскаго, средняго и общаго. Имена мужескаго рода суть тѣ предъ коими можно сказать слово сей: сей человѣкъ, сей слуга, сей домъ.

Прилагательное имя означаетъ качество или состоянiе лица или вещи т.е. каково лице или какова вещь, напр.: человѣкъ умный, добродѣтельный, книга полезная, память острая и проч.

Мѣстоименiе есть часть рѣчи склоняемая, употребляется вмѣсто имени лица или вещи для избѣжанiя частаго повторенiя одного и того же имени.

Существительное имя разделяется на: собственное, нарицательное, собирательное.

Собственное существительное имя есть то которое принадлежитъ токмо ωдному лицу или одной известной вещи: Михаилъ, Александръ, Бородино.

Существительныя имена бываютъ четырехъ родовъ а именно мужескаго, женскаго, средняго и общаго. Имена мужескаго рода суть тѣ съ коими можно согласить слово сей: сей человѣкъ, сей городъ, сей домъ.

Прилагательное имя ωзначаетъ качества лица или вещи: полезный, богатый, острый.

Мѣстоименiе есть та часть рѣчи которая вмѣсто имени лица или вещи употребляется для избѣжанiя частаго повторенiя ωдного и того же имени.

Observăm deci similitudini evidente între textele prezentate mai sus. De menţionat că în cazurile când diferitele exemple ilustrative se deosebesc, numărul lor este însă identic; compară Ахиилъ, Александръ, Москва şi Михаилъ, Александръ, Бородино; сей человѣкъ, сей слуга, сей домъ şi сей человѣкъ, сей городъ, сей домъ. Uneori Gramatica rusă 1816 dă ca material ilustrativ cuvinte în sintagme, iar Gramatica 1819 aceleaşi cuvinte, dar izolate: (человѣкъ умный), книга полезная, память острая şi полезный, (богатый), острый.

Izbitoare sunt asemănările la o serie de exemplificări care însoţesc sistemul cazual. Astfel, la cazul genitiv Gramatică rusă 1816 inserează exemplul Чей совѣтъ полезенъ? человѣка умнаго, iar Gramatica 1819 exemplul Чей совѣтъ полезенъ? Человѣка благоразумнаго. La cazul instrumental: Gramatica rusă 1816 - Кѣмъ побѣжденъ Карлъ XII? Потремъ Великимъ. Gramatica 1819 - Кѣмъ побѣжденъ Карлъ XII? Потремъ Великимъ.

Aceste exemple - care nicidecum nu pot fi coincidenţe întâmplătoare - ne îndreptăţesc să afirmăm că autorul Gramaticii 1819 a folosit ca una din surse Gramatica rusă 1816. Spunem una din surse, fiindcă în partea a doua - cea consacrată verbului - similitudinile cu textul Gramaticii ruse 1816 nu mai sunt semnificative, existând chiar, după cum vom vedea, deosebiri importante în abordarea sistemului temporal. În ceea ce priveşte raportul proporţional între asemănările şi deosebirile dintre cele două gramatici este evident că asemănările sunt mult mai puţine decât deosebirile, dar aceasta nu contravine opiniei exprimate de noi privind relaţia dintre cele două tipărituri.

d) Structura Gramaticii 1819

Gramatica 1819 este alcătuită din două părţi: gramatica propriu-zisă (p. 1-88) şi vocabular însoţit de dialoguri (p. 88-138). Existenţa, în general, a unor dialoguri la sfârşitul gramaticilor atestă scopul practic al acestora[108]. Alcătuitorul gramaticii în discuţie, pornind de la scopul urmărit - de a oferi o gramatică practică elevilor seminarului teologic - a selectat numai noţiunile de bază, indispensabile pentru înţelegerea structurii gramaticale a limbii ruse. Comparând, din nou, cu Gramatica rusă 1816 constatăm că au fost eliminate chestiuni de amănunt, comentarii, note.

Capitolele Gramaticii 1819 sunt: Dreaptă scriere (se dau aici reguli de folosire a semnelor de punctuaţie şi a celor diacritice), Pentru părţile a vorbirii (clasificarea tradiţională în opt părţi de vorbire), Pentru nume (aici sunt incluse substantivele, adjectivele şi numeralele), Pentru plecarea numelor (scheme ale declinării), Pentru pronume, Pentru grai (verbului i se acordă o atenţie deosebită, consacrându-i-se 32 de pagini), Pentru împărtăşire, Pentru spre-grai, Pentru înainte punere, Pentru legătură (conjuncţia) şi Pentru aruncare în mijloc (interjecţia).

Chiar dacă, aşa cum ne-am străduit să demonstrăm, au fost folosite unele surse de unde s-au extras definiţii şi, uneori, exemple, autorul manifestă o concepţie proprie în structurarea lucrării sale. Astfel, spre deosebire de alte gramatici[109], aici

108 Vezi, în legătură cu acest aspect, Iorgu Iordan, Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească, "Limbă şi literatură", II, 1956, p. 169.

109 O descriere a gramaticilor ruseşti apărute până la începutul secolului al XIX-lea găsim la P.S.Kuzneţov, У истоков русской грамматической мысли, Moscova, 1958.

se descriu mai întâi noţiunile generale privitoare la substantiv, adjectiv, numeral, pronume, se analizează categoriile gramaticale ale acestora şi, după aceea se dă paradigmatica prin tabele sinoptice constituite într-un sistem închegat. La unele definiţii Gramatica 1819 aduce completări care dovedesc o bună cunoaştere a fenomenului gramatical. Astfel, la definiţia numelui se completează formularea din Gramatica rusă 1816 cu ... имѧ означаетъ и всѧкое понѧтіе, deci numele este partea de vorbire care denumeşte, în afară de persoane şi lucruri, şi noţiuni. De asemenea, o formulare ca имена мужескаго рода суть тѣ съ коими можно согласить слово сей (Gramatica 1819) ni se pare mai corectă decât ... предъ коими можно сказать слово сей (Gramatica rusă 1816).

Unele definiţii pot fi considerate ca fiind elemente de lingvistică modernă într-o gramatică de la începutul secolului al XIX-lea. După părerea noastră, o astfel de apreciere poate fi dată definiţiei declinării. Dacă Gramatica rusă 1816 şi alte gramatici ale epocii definesc declinarea ca fiind schimbarea literei finale a unui cuvânt, Gramatica 1819 defineşte declinarea ca un raport între nume, pronume şi participii (şi ele însele), ca şi între acestea şi alte părţi de vorbire. Este o definiţie care poate figura în orice gramatică contemporană. Aceeaşi remarcă este valabilă şi pentru clasificarea pronumelor. Spre deosebire de alte lucrări, Gramatica 1819 împarte pronumele în două mari grupe denumite мѣстоимѣнія существительные şi мѣстоимѣнія прилагательные. În prima grupă sunt incluse pronumele personale şi reflexivul себя, iar în a doua - toate celelalte pronume. Trebuie subliniată în mod deosebit rezonanţa modernă

a termenilor местоимения-существительные şi местоимения-прилагательные care sunt folosiţi şi în cea mai nouă gramatică "academică" a limbii ruse[110]. Este, desigur, un lucru cu totul surprinzător cum autorul unei gramatici scrise cu peste 150 de ani în urmă a folosit termeni reintroduşi astăzi, într-o prestigioasă lucrare de lingvistică rusă!

Sistemul timpurilor verbale apare în Gramatica 1819 simplificat faţă de sistemul verbal din gramatici postlomonosoviene, inclusiv Gramatica rusă din 1816. Iată un tabel comparativ al timpurilor verbale în cele două gramatici.

Gramatica rusă 1816	Gramatica 1819	
настоящее врѣмѧ	настоящее врѣмя	
пишу	читаю	cetesc
прошедшее неопределенное врѣмѧ	прошедшее несовершенное время	
писалъ	читалъ	ceteam
прошедшее однократное	прошедшее однократное	
двинулъ	прочиталъ	am cetit
прошедшее совершенное	-	
сказалъ		
давнопрошедшее многократное	давнопрошедшее	
читывалъ	читывалъ	cetisem

110 Русская грамматика, I, redactor principal N.I.Şvedova, Moscova,1980,p.1116 şi 1271; Русская грамматика, sub red. N.I.Şvedova şi V.V.Lopatin, ed. a 2-a, Moscova, 1990, p. 202 ş.u.

будущее неопределенное	будущее неопределенное	
буду читать	буду читать	voi ceti
будущее однократное	будущее однократное	
двину	прочту	voi ceti îndată
будущее совершенное		
скажу		

Deci, Gramatica 1819 elimină două timpuri: прошедшее совершенное și будущее совершенное. Într-un fel, aceasta apropie, cel puțin numeric, sistemul timpurilor din această gramatică de sistemul modern, unde, practic, avem cinci forme temporale. Se pare însă că neînțelegerea exactă a valorii timpurilor l-au făcut pe autorul lucrării să dea exemple care nu corespund termenilor respectivi. Astfel pentru прошедшее однократное se inserează exemplul прочиталъ, care nu corespunde acestui timp, ci trecutului perfectiv (прошедшее совершенное), pe care l-a eliminat. O situație similară o avem la будущее однократное, unde se dă forma прочту, care corespunde viitorului perfectiv (будущее совершенное) - și acesta eliminat.

Este evident că autorului Gramaticii 1819 nu-i era clară opoziția aspectuală imperfectiv - perfectiv; cu toate acestea elemente ale acestei opoziții găsim în prezentarea sistemului temporal. În fond, forme ale timpului trecut ca читалъ-прочиталъ, sau de viitor буду читать - прочту reflectă această opoziție. Trebuie spus aici că nici Gramatica rusă din 1816 nu folosește în mod explicit noțiunea de 'aspect verbal'. De altfel, în gândirea gramaticală rusă procesul de cristalizare a acestei noțiuni a durat câteva decenii. Astfel, până la I.S.Rijski, gramaticienii

ruşi nu au pus problema aspectului verbal, incluzându-l în complexul sistem al timpurilor verbale. I.S.Rijski, autorul unei interesante lucrări filologice[111], evidenţiază pentru prima oară această categorie gramaticală fără însă a o numi aspect. Acest termen s-a afirmat în lingvistica rusă datorită lui N.I.Greč[112]. Dar în tratarea acestei categorii Greč este inconsecvent. Prima abordare clară, consecventă a problemei aspectului verbal aparţine lui A.N.Vostokov[113], care a fundamentat teoria ştiinţifică a acestei importante categorii morfologice a verbului rus.

Confuză este şi prezentarea infinitivului, unde se vorbeşte de un infinitiv prezent, infinitiv trecut, infinitiv mai mult ca perfect. În nici una din gramaticile ruseşti care ar fi putut servi ca model nu am găsit o astfel de abordare a infinitivului, care, după cum se ştie, nu are timpuri.

Un element inedit al Gramaticii 1819 îl constituie modelul de analiză gramaticală inclus la finele primei părţi sub titlul Примеры грамматического разбора - Pilde a dezlegării gramaticeşti. Analiza se face numai în limba rusă, fără echivalente terminologice româneşti. Consecvent principiului de a folosi ca material faptic cu precădere sintagme şi propoziţii, autorul foloseşte şi aici o frază ale cărei cuvinte sunt analizate morfologic. Modelul ni se pare interesant şi îl redăm în întregime (respectăm întocmai toate abrevierile):

---

111 Введение в круг словесности, Harkov, 1806.
112 Пространная русская грамматика, Sankt Petersburg, 1830.
113 Сокращенная русская грамматика, Moscova, 1831 (Pentru toate aceste lucrări cf. F.M.Berezin, Op. cit., p. 92-93).

Кто - мѣстоименіе прилагат. возносительное, всѧкого рода, единствен. числа, имен. падежъ.

имѣеть - глаголъ дѣствит. перваго спрѧженіѧ, изъѧвительнаго наклоненіѧ, настоѧщаго времени единств. числа, третье лице.

въ - предлогъ, оуправлѧющій предлож. падежамъ.

себѣ - мѣстоименіе существ. возврат. всѧкаго рода, обоихъ чиселъ, предл. падежъ.

бога - имѧ сущ. нариц. муженскаго рода, втораго склон. един. числа винит. падежъ.

тотъ - мѣстоименіе прилагат. оуказательное, муженскаго рода, единств. числа, именительный падежъ.

все - имѧ прилагат. средн. рода един. числа, винительный падежъ.

имѣетъ - выше разобрано.

хотѧ - союзъ оуступительный

бы - частица

и - союзъ соединительный

всею - имѧ прилагательное, средн. рода, единств. числа, родительный падеж.

въ - выше разобрано

свѣть - имѧ существительное, нарицат. муж. рода, втор. склоненіѧ, единст. числа, предложный падеж.

лишилсѧ - глаголъ возвратный, перв. спрѧженіѧ, изъявительнаго наклоненіѧ, прош. однокр. времени, единств. числа, третье лице.

În legătură cu această analiză se impun unele observații. În primul rând trebuie evidențiată tratarea modernă, în spiritul celor mai noi gramatici a pronumelor кто, себѣ și все. În ceea ce privește verbul лишилсѧ este de semnalat că auto-

rul nu face legătura cu particula бы aflată ceva mai înainte, așa explicându-se faptul că el consideră, greșit, că este vorba de indicativ, de asemenea verbul acesta nu este de conjugarea I.

Termenii folosiți în această analiză coincid cu termenii din corpul gramaticii, ceea ce evidențiază caracterul sistematic al întregii terminologii folosite de autor.

e) Materialul ilustrativ din gramatică

Autorul a folosit un număr relativ redus de lexeme exemplificatoare, care sunt reluate în diferite capitole ale lucrării. Astfel, cuvintele богъ, человѣкъ, ученикъ, книга apar atât la genul substantivelor, cât și la prezentarea funcțiilor cazurilor. Adjectivele полезный, острый, богатый sunt date ca exemple la capitolul referitor la terminațiile adjectivelor și sunt reluate în sintagma la capitolul care se ocupă de genul substantivelor (полезная книга). La definirea noțiunilor de cuvinte primare și cuvinte derivate se folosește de asemenea lexemul богъ și божественный, iar cuvintele simple și compuse sunt exemplificate cu честь și честолюбіе.

Faptul că Gramatica 1819 se adresează elevilor seminarului teologic își găsește concretizarea în conținutul propozițiilor folosite ca material ilustrativ. Acestea au în marea majoritate a cazurilor un conținut religios-moralizator. Iată câteva exemple: Кто создалъ свѣтъ? Богъ. Все создано богомъ. Кому низпосылаетъ богъ свою благодать? Смиреннымъ. Кого никто не любитъ? Обманщика. Кого всѣ хвалятъ? Прилѣжнаго ученика. О чемъ жалѣть должно? О потерянномъ времени.

În ansamblu, prin felul în care este concepută, partea ilustrativă corespunde unei cerințe, am spune, a didacticii moderne: adecvarea la profilul instituției de învățământ în care este folosit manualul.

f) Observații privind traducerea românească

Atât prin aranjarea grafică, cât și prin limbajul folosit, se realizează o simetrie între textul rusesc și cel românesc al gramaticii. Pentru exemplificare prezentăm două fragmente.

Единственное число есть то, въ которомъ говоритсѦ объ одномъ лицѣ, или объ одной вещи, напр.:	Numărul singuratec este acela, întru care să zice pentru o față, sau pentru un lucru, adecă:

столъ masă, книга carte, перо condeiu

Именительный падежъ познаетсѦ по вопросамъ кто? или что?	Numitoare cădere să cunoaște după întrebările: кто? cine? sau что? ce?

Observăm că toate elementele care au un rol strict gramatical, cum sunt, bunăoară, întrebările cazuale, sunt reluate în textul românesc în limba rusă urmate de traducerea în românește. Este o modalitate de a ajuta la fixarea acestor elemente și de a sublinia că se are în vedere fenomenul gramatical rusesc și nu cel românesc. Interesant este faptul că în tabelele paradigmatice, paralelismul ruso-român se realizează numai parțial, dar asta cu o motivație foarte logică. Astfel, la declinarea substantivelor, unde se dau numai desinențele și nu întregul substantiv, firesc, nu se dau nici un fel de echivalente românești:

Похвала — laudă

	Единств.	Множ.
Им.	а	ы
Род.	ы	ъ
Дат.	ѣ	амъ
Вин.	у	ы
Зват.	а	ы
Твор.	ою, ой	ами
Предл.	ѣ	ахъ

(Abrevierile denumirilor cazurilor sunt cele folosite în gramatică).

In schimb la pronume, ca şi la verbe, unde se declină şi, respectiv, se conjugă întregul cuvânt, se dau şi echivalentele româneşti.

я — eu

Им.	я	eu
Род.	меня	de mine
Дат.	мнѣ	mie
Вин.	меня	pre mine
Зват.	-	-
Твор.	мною	cu mine
Предл.	о мнѣ	pentru mine

Observaţie. Traducerea e adecvată numai pentru cazurile care au echivalent în limba română. Traducerea instrumentalului - aşa cum se dă în paradigmă, fără prepoziţia c - nu e corectă: nu se poate cita vreo situaţie în care мною simplu (fără c), să se poată traduce "cu mine".

Pentru redarea unor sensuri gramaticale care nu au corespondent direct în română autorul recurge la elemente lexico-gramaticale ajutătoare. Astfel, pentru rus. прочту, спою se dau echivalentele voi ceti îndat, voi cânta îndat, care sugerează valoarea de viitor perfectiv a celor două forme verbale, iar rus. посылавъ este redat prin după ce trimit.

g) Observații privitoare la terminologia gramaticală

În ceea ce privește terminologia rusească din Gramatica 1819, ea nu necesită comentarii, fiind cea folosită în gramaticile rusești ale epocii respective. Echivalentele terminologice românești sunt, în general, rezultatul traducerii libere a termenilor rusești: безличный глаголъ - grai fără față, предлогъ - înainte punere, дательный падежъ - cădere dătătoare ș.a.m.d. Trebuie amintit aici că la sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea începuse să se cristalizeze sistemul de termeni de origine latină. Din acest punct de vedere, termenii uzitați în Gr. 1819 nu contravin celor latini, ci reprezintă, foarte adesea, varianta lor calchiată. Cf. înainte punere și praepoziție, cădere dătătoare - casus dativus.

În total, Gramatica 1819 folosește un număr de 116 termeni gramaticali (toți acești termeni sunt incluși în Glosarul de la p. 171 al cursului nostru). Frecvența cea mai mare o are termenul имя, care apare de 29 de ori. Trebuie subliniat că termenii sunt folosiți cu o deosebită consecvență, înregistrându-se o singură excepție: pentru rus. родъ se folosește fie fel, fie neam.

h) Vocabularul şi dialogurile

Partea a doua a gramaticii cuprinde un vocabular rus-român - Adunarea cuvintelor şi Dialoguri ce se întrebuinţează adeseori.

Cele peste 600 de cuvinte sunt grupate în 25 de teme. Iată câteva din ele: Pentru Dumnezeu, Pentru lunile anului, Pentru grădini, flori şi copaci, Pentru om şi părţile lui etc. În cadrul temelor cuvintele nu sunt aranjate alfabetic.

Comparând acest mic vocabular cu vocabulare similare din diferite lucrări bilingve, am putut stabili că autorul Gramaticii 1819 a folosit pentru partea rusească a vocabularului său vocabularul asemănător dintr-o gramatică ruso-greacă din 1810, al cărei autor este Panait Nitzoglu[114]. Această gramatică cuprinde între p. 206-223 Собраніе словъ, un vocabular tematic ruso-grecesc. Adunarea cuvintelor din Gramatica 1819 reproduce, fără nici o modificare, lista de vocabule ruseşti şi tematizarea acestora din gramatica lui P.Nitzoglu.

Iată, în susţinerea afirmaţiilor noastre, lista de cuvinte ruseşti de la tema О вселенной и стихіяхъ.

Gramatica Nitzoglu	Gramatica 1819
свѣтъ, міръ	свѣтъ, міръ
небо	нéбо
звѣзда	звѣздá
планета	планéта

114 Gramatica aceasta este înregistrată în Bibliografia veche românească de Ion Bianu şi Nerva Hodoş, vol. III, sub nr. 786, în felul următor: "Gramatică ruso-greacă sau Metoda cea mai uşoară în folôsûl connaţionalilor noştri literaţi, cari doresc să înveţe bine şi sistematic limba rusească. Tradusă de Panait Nitzoglu din Bucureşti. Moscova, în tipografia lui S.Selivanovski, 1810. In 8°, de XII + 228 pagini şi o foaie pentru erată".

солнце	со́лнце
мѣсяцъ, луна	мѣ́сяцъ, луна́
комета	коме́та
затмѣн е	затмѣ́ні е
стихі и	стихі́ и
огонь	ого́нь
воздухъ	во́здухъ
вода	вода́
земля	землѧ́
пыль	пыль
песокъ	песо́къ
море	мо́ре
капля	ка́плѧ
источникъ, ключь	исто́чникъ, ключь

Singura deosebire constă în faptul că în Gramatica 1819 cuvintele au accente. Există, deci, unele mici deosebiri de grafie, cea din 1819 e ceva mai arhaizantă, posibil mai tributară tradiției grafice slavone, cf. землѧ față de земля, tot așa каплѧ.

În ceea ce privește partea românească a vocabularului, trebuie remarcată traducerea corectă, adecvată, folosindu-se uneori sinonime și chiar scurte explicații. Astfel, rus. снегъ este tradus prin zăpadă, omăt; камень prin grindină, piatră, iar la комета - cometă, adecă stea cu coadă. O confuzie se face la tema Pentru flori între culoare și floare (rus. цветъ/: бѣлой цвѣтъ floare albă, черный цвѣтъ neagră floare. Este clar că aici este vorba de culorile respective și nu de flori.

Dialogurile cuprind 11 teme uzuale: Pentru petrecerea cu cineva, A cinsti pe cineva cu ceai, A întreba pentru vreme, Pentru a cumpăra și vinde marfă etc. Deosebit de interesant, din punct de vedere filologic, este dialogul Спрашивать о свойстве

российского языка, textele căruia se găsesc la p. 120-123 ale lucrării. Acest dialog conține aprecieri corecte asupra limbii ruse, îndeosebi în ceea ce privește bogăția lexicului și specificitatea pronunției. În dialog găsim și unele îndrumări metodice privind însușirea acestei limbi: necesitatea de a conversa cât mai des cu vorbitori nativi ai limbii ruse.

x

x x

Gramatica 1819 - prima gramatică propriu-zis bilingvă ruso-română a avut, mai ales prin vocabularul și dialogurile pe care le cuprinde, o influență notabilă asupra unor lucrări didactice ulterioare. Pe bună dreptate, Ștefan Ciobanu aprecia că "această gramatică a fost un fel de punct de plecare pentru autorii ce au scris mai târziu"[115].

2. GRAMANICA RUSO-ROMÂNĂ A LUI ȘTEFAN MARGELA

a) Privire generală. Istoric.

Lucrarea cea mai apropiată din punct de vedere tipologic de Gramatica 1819 este o altă gramatică bilingvă ruso-română, apărută cu opt ani mai târziu. Este vorba de Россiйско-румынская грамматика, составленная Степаномъ Марцеллою и изданная Департаментом Просвещенiя. Санктпетербургъ в типографiи Департамента народного просвещенiя, 1827. Gramatică rusească și rumânască închipuită de Ștefan Marțella și tipărită de Dipartamentul obștei învățări (în continuare Gramatica Margela).

Bibliografia românească veche înregistrează această lucrare sub nr. 1318 cu mențiunea "vol. I-II"[116]. Pe de altă parte, sub

115 Op.cit., p. 82.
116 Vol. III, p. 542-544.

nr. 1483 aceeaşi Bibliografie consemnează "Gramatica ruso-română (1830-1840). Ruseşte şi româneşte. Până acum se cunoaşte numai volumul al II-lea cu acest titlu: Tomul al doilea. De dreptscriere. Nu am văzut exemplare"[117]. Şt.Ciobanu vorbeşte şi el de două volume ale gramaticii lui Margela[118], menţionând, separat, o gramatică rusească cu text paralel românesc, fără dată şi locul de apariţie. Titlul acestei gramatici este următorul: Tomul al doilea. Gramatică rusească. De drept-scriere[119]. În lista gramaticilor limbii ruse alcătuită de acad. I.I.Davâdov[120] găsim la poziţia 86: "Российско-румынская грамматика состав. Ст. Мерцеллою. 3 части (subl. n.), Спб. 1827-1828".

In legătură cu aceeaşi problemă Zamfira Mihail afirmă că autorii Bibliografiei române vechi nu au avut la dispoziţie decât două volume ale Gramaticii lui Margela, iar Biblioteca Academiei Române "are şi astăzi numai două volume, dar opera lui Margella mai cuprinde un volum pe care l-am văzut la BCU din Iaşi şi la BCU din Cluj"[121].

Cu privire la această chestiune dorim să facem o precizare. Exemplarul Gramaticii Margela consultat de noi la BAR (CRV 1318) este un exemplar complet, adică include toate cele trei volume, fapt neobservat până acum de cercetători, probabil din cauză că volumele II şi III sunt legate într-unul singur. Deci, cartea de la BAR are vol. I cu titlul complet în rusă şi română al gramaticii (vezi la începutul acestui capitol), cu menţiunea rusească "Книга первая" şi românească "Tomul I", care conţine

---

117 Ibid., p.563.
118 Op. cit., p. 94.
119 Ibid., p. 107.
120 Op.cit., p. LVII.
121 Date noi asupra gramaticii ruseşti şi româneşti a lui Stefan Margela, SCSt. (Iaşi), XIII, 1961, nr. 2, p. 245.

Часть I - Partea întâi - Собраніе словъ - Adunare de cuvinte - şi Часть II. Partea doa - Разговоры часто употребляемые. Sfaturi ades întrebuinţate. Volumul II are o foaie pe care este tipărit titlul complet al gramaticii ca şi la volumul I, cu menţiunea în rusă Книга вторая şi în română Tomul al doilea. Aşa-zisul volum III legat în volumul II începe cu paragraful 108, în continuarea cărţii anterioare. Această parte corespunde întocmai descrierii făcute de Zamfira Mihail după exemplarele de la BCU din Iaşi şi Cluj-Napoca. În fondurile de carte veche rară ale Bibliotecii Naţionale din Bucureşti se află două volume ale lucrării în discuţie: volumul care conţine gramatica propriu-zisă, dar numai până la cartea a doua (cu ortografia) şi volumul cu vocabular şi dialoguri. Aceste volume au aparţinut, după cum reiese dintr-o însemnare, "Şcolii şi Bibliotecii Arhimandritului Chiriac Neculau din comuna Vânătorii Neamţu".

Filologul român Dimitrie Iarcu poseda şi el "Gramatica ruso-română în 2 volume de St. Marcella, Petersburg"[122].

Este interesant de menţionat că în catalogul expoziţiei jubiliare din 1885 de la Iaşi, despre care am mai vorbit, Gramatica Margela figurează de două ori: la poz. 2, "Gramatica rusească şi românească închipuită de Ştefan Margela, trei volume (subl. n.), 1827" şi la poz. 3, "Gramatica rusească şi românească închipuită de Ştefan Margela, două volume (subl.n.), 1827"[123]

Concluzia care se desprinde este că au circulat două variante ale uneia şi aceleeaşi gramatici: una care conţinea trei volume separate şi alta în două volume dar tot completă, al

---

122 Dimitrie Iarcu, Bibliografia chronologică română (1550-1873), ed. II, 1873, p. 29.

123 A.D.Xenopol, C.Erbiceanu, Op.cit., p. 263.

treilea volum fiind legat la sfârşitul celui de-al doilea.

În afara lucrărilor pe care le-am amintit mai găsim referiri la Gramatica Margela la Nicolae Iorga[124], Gheorghe Mihăilă[125], Ecaterina Fodor[126], precum şi în "Istoria lingvisticii româneşti"[127]. Numele autorului gramaticii ruso-române apare în literatura de specialitate în diferite variante. Astfel, Şt.Ciobanu foloseşte formele Ştefan Margella şi Ştefan Marţelă, Nicolae Iorga consideră că Margela este latinizat Marcella. Pe coperta gramaticii, după cum am văzut, apar formele rusificate Stepan Marţella şi Ştefan Marţella. În majoritatea articolelor privitoare la această gramatică, numele autorului ei este ortografiat Ştefan Margela, formă pentru care am optat şi noi.

b) Sursele folosite de Margela

Încercând să stabilească izvoarele folosite de Margela pentru gramatica sa, Ştefan Ciobanu susţine că acesta a folosit o gramatică rusească din anul 1808, care se afla la biblioteca In-

124 În Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea, vol. II, Bucureşti, 1901, se menţionează: "La 1827 se tipăreşte la Petersburg pentru şcolile din Basarabia gramatica în două volume a lui Ştefan Margela" (p. 276). Şi tot N.Iorga notează: "Prin anii 1830 se întâlneau la Paris tineri români - Al.Leuş, Costache Filipescu, C-tin Brăileanu şi Basarabeanul Margela, care alcătuia o gramatică" (Istoria învăţământului românesc, Bucureşti, 1928, p. 184).

125 Op.cit., p. 321.

126 Op. cit., p. 132.

127 Cap. III, p. 29.

stitutului Teologic din Chişinău şi de unde Margela "a luat unele defintii, exemple şi termeni"[128]. Mai departe Şt. Ciobanu scrie: "Margella a introdus în lucrarea sa dobândirile noi din ştiinţa gramaticală. Astfel în loc de patru genuri care se găsesc în gramatica şcoalei lui Lomonosov aici găsim numai trei"[129]. În legătură cu acestea se impun unele precizări. Lărgind sfera investigaţiei, am procedat la compararea Gramaticii Margela şi cu alte gramatici ruseşti de la începutul secolului trecut. Rezultatul a fost surprinzător: întregul text rusesc al Gramaticii Margela este o copie fidelă, cu unele mici inversări ale ordinii expunerii, după gramatica rusească din 1816, despre care am vorbit în capitolul al II-lea al cărţii noastre. Iată o prezentare paralelă a unui fragment din cele două gramatici.

Gramatica rusă 1816	Gramatica Margela
о склоненiи именъ существительныхъ	о склоненiи именъ существительныхъ
имена существительныя имѣютъ четыре склоненiя, а именно:	имена существительныя имьютъ четыре склоненiя, а именно:
I. Первое склоненiе содержитъ во себѣ имена, кончащiяся на а и я рода мужескаго, женскаго и общаго, напр.: воевода, книга, слуга, дядя, земля и проч.	I. Первое склоненiе содержитъ въ себѣ имена, кончащiяся на а и я рода мужескаго, женскаго и общаго, напр.: воевода, книга, слуга, дядя, земля и проч.

128 Op.cit., p. 102.
129 Ibidem, p. 108.

2. Ко второму склоненію принадлежатъ имена, кончащіяся на Й, ъ, е, о такъ же на ь. мужескаго рода: покой, домъ, сердце, дѣло, свидѣтель и проч.

2. Ко второму склоненію принадлежатъ имена, кончащіяся на Й, ъ, е, о такъ же на ь мужескаго го рода: покой, домъ, сердце, дѣло, свидѣтель и проч.

Numerotarea paragrafelor, ortografia, punctuaţia sunt identice în ambele gramatici. Textul Gramaticii Margela preia, în unele cazuri, chiar şi inadvertenţele, inconsecvenţele şi erorile din Gramatica rusă 1816. Iată câteva exemple:

Gramatica rusă 1816	Gramatica Margela
... составляются склады(:) напр.: а, ты, былъ	... составляются склады(:) напр.: а, ты, былъ

În locul celor două puncte însemnate de noi trebuie punct şi virgulă.

... ложь, домъ, образъ(,) изкупатель	... ложь, домъ, образ(,) изкупатель

Lipseşte virgula (,) între cele două cuvinte:

дядя, земля(,) и проч.	дядя, земля(,) и проч.

Virgula nu este necesară.

... Когда перемѣнится конечный слогъ сравнител(:) степени.	... когда перемьнится конечный слогъ сравнител(:) степени

Greşeală de tipar, corect сравнительной степени.

Gramatica rusă 1816 cuprinde între paginile 16-19 un tabel, scris de mână, cu terminaţiile substantivelor la toate declinările: Таблица четырехъ склонений именъ существительныхъ. Tabelul intră în paginaţia lucrării fiind considerat pp. 17-18. Acelaşi tabel figurează şi în Gramatica Margela, dar nu în corpul

lucrării, ci la sfârşitul primei părţi. Aici Margela s-a abătut de la statutul strict bilingv al gramaticii sale, prezentând tabelul menţionat numai în tălmăcire românească: Tăbliţă celor patru plecări a numilor înfiinţitoari.

De asemenea, la p. 31, Gramatica rusă 1816 conţine un tabel sinoptic, inclus în text, care prezintă modele de declinare a adjectivelor. In continuarea tabelului este inserată, pe aceeaşi pagină, o observaţie: Замѣчанiе. По сей таблицѣ склоняются всѣ имена прилагательныя какъ то добрый, добрая, доброе. În Gramatica Margela tabelul acesta lipseşte din textul respectiv, figurând, tot în traducere românească - Tăbliţă plecărilor asupra numilor - la sfârşit după tabelul declinării substantivelor menţionat mai sus. Dar în text Margela menţine observaţia citată de noi, devenită însă nefuncţională de vreme ce tabelul la care se referă nu figurează la pagina respectivă.

După cum spuneam mai înainte, Gramatica Margela are unele inversiuni în cronologia expunerii textului în comparaţie cu Gramatica rusă 1816. Până la § 108 ordinea capitolelor este absolut identică. De la § 109 are loc schimbarea ordinii. In Gramatica rusă 1816, cu acest paragraf începe capitolul O словосочиненiи, iar de la § 189 până la sfârşit - O правописаниии. În Gramatica Margela cu § 109 începe "tomul II" - O правописанiи -, iar §§ 136-216 conţin O словосочиненiи. Textele capitolelor respective sunt însă identice în ambele gramatici. La sfârşitul lucrării sale Margela inserează capitolul O румынскихъ буквахъ (p. I-VI), redactat numai în limba rusă, unde se pledează pentru simplificarea scrierii chirilice româneşti[130].

130 In legătură cu aceasta, vezi detalii la Zamfira Mihail, Date noi..., p. 248.

§ 20. Но изъ сихъ частей рѣчи бываютъ и такія, 1) кои заключаютъ въ себѣ совокупно родъ *мужескій* и *женскій*, и въ такомъ случаѣ онѣ называются *рода общаго*; напр: имена: *порука*, *ворожея*; 2) кои содержатъ въ себѣ всѣ три рода, т. е. *мужескій*, *женскій* и *средній*, и потому онѣ называются *рода всякаго*. Сей послѣдній родъ особенно принадлежитъ мѣстоименіямъ: *я*, *ты*, *себя*; и глаголамъ настоящаго и будущаго, такъ же прошедшихъ временъ множественнаго числа, напр: *всѣ люди*, *земля и небо на него возстали*.

§ 21. *Число* есть окончаніе слова измѣняемаго, показывающее одну или много вещей, такъ же дѣйствіе одной или многихъ вещей, и потому оно бываетъ или *единственное* или *множественное*.

1. *Единственное* число означаетъ одну вещь или дѣйствіе одной вещи, напр: *я читаю*; *земля движется*.
2. *Множественное* число показываетъ двѣ вещи или больше, такъ же дѣйствіе двухъ или многихъ вещей: *мы читаемъ*, *планеты движутся*.

§ 22. При именахъ, мѣстоименіяхъ и причастіяхъ примѣчать должно: *падежъ* и *склоненіе*.

§ 23. *Падежъ* есть перемѣна въ окончаніи какого нибудь склоняемаго слова соотвѣтственно приличному вопросу.

§ 24. Падежей считается семь, а именно:

1. *Именительный*, который соотвѣтствуетъ вопросу: *кто* или *что*? напр: *Кто основалъ Петербургъ*? Петръ Великій. — *Что дѣлаетъ человѣка благополучнымъ*? добродѣтель.
2. *Родительный* означаетъ принадлежность одной вещи къ другой и соотвѣтствуетъ вопросу: *чей*, *чья*, *чье*, *кого* или *чего*? напр: *Чей совѣтъ полезенъ*? человѣка умнаго. *Кого не хвалятъ*? человѣка порочнаго. *Чего возвратить не можно*? прошедшаго времени.
3. *Дательный* соотвѣтствуетъ вопросу: *кому* или *чему*? напр: *Кому уготовано въ будущей жизни блаженство*? праведникамъ. — *Чему Александръ Великій учился у Аристотеля*? Философіи.
4. *Винительный* познается по вопросу: *кого* или *что*? напр: *Что въ началѣ сотворилъ Богъ*? небо и землю.
5. *Звательный* соотвѣтствуетъ вопросу: *кто* или *что*? и употребляется, когда кого зовемъ, кличемъ, или къ кому взываемъ, напр: *О Боже! о времена!*

4. *Винительный* познаётся по вопросу: *кого* или *что*? напр: *Что въ началѣ сотворилъ Богъ*? небо и землю.

5. *Звательный* соотвѣтствуетъ вопросу: *кто* или *что*? и употребляется, когда кого зовемъ, кличемъ, или къ кому взываемъ, напр: *О Боже*! *о времена*!

6. *Творительный* познается по вопросу: *кѣмъ*, *чѣмъ*? напр: *Кѣмъ побѣжденъ Карлъ XII*? Петромъ Великимъ. — *Чѣмъ отличается человѣкъ отъ прочихъ животныхъ*? разумомъ.

ѯандр чé л мáрі ч' аѹ̆ жмвъцàт лà Арістотéл)? философіи (філософіє а).

4. Жмвіновъцітóаре а сè кѹнóащі прін жнтребáре а кого̀ илѝ что̀ (пè чíні саѹ̆ чí)? что̀ въ началѣ сотворилъ Богъ (ч' аѹ̆ зідìт жнтрѹ жнчепѹт Дѹмнезеѹ̆)? *небо и землю* (чéрю л шì пъмжнтѹл).

5. Кемътóаре а сè потрівéщі лà Жнтребáре а: кто̀ илѝ что̀ (чíні саѹ̆ чí)? шì сè жнтребѹінцáзъ: кжнд кемъм пè чіні вà, саѹ̆ кжнд стрігъм кътре чіні вà: о̀ Боже (о Дѹмнезеѹ̆ ле)! о̀ времена (о врéмі)!

6. Прічінѹітóаре а сè кѹнóащі прін жнтребáре а, кѣмъ (ꙃе чíні) чѣмъ (прін чè)? Кѣмъ побѣжденъ Карлъ XII (дè чíні с' аѹ̆ бірѹіт Карол ал доъспрезѣче)? *Петромъ Великилъ* (дè мáрі ле Пéтрѹ). Чѣмъ отличается человѣкъ отъ прочихъ животныхъ (прін чі сè деосебéщі

c) Unele observații privind structura gramaticii

Dacă o analiză a structurii generale a Gramaticii Margela nu ni se pare utilă, ținând seama că, în lumina celor arătate la punctul b), am face o analiză a unei gramatici rusești, ceea ce nu intră în obiectivele noastre, unele observații privind textul românesc al gramaticii propriu-zise, precum și structura vocabularului și dialogurilor sunt necesare.

Ne vom opri succint asupra Prefeței la gramatică, inserată la începutul tomului II (p. V-VII) și redactată numai în limba rusă. Margela arată că această gramatică poate să fie nu numai folositoare, dar și necesară românilor din Basarabia, deoarece le dă posibilitatea să învețe limba rusă. Ea poate "aduce foloase și milioanelor de români de dincolo de Prut și Dunăre, precum și rușilor doritori să învețe limba română" (trad. n.). Asupra acestei destinații a gramaticii nu s-a insistat în literatura de specialitate. Dorința lui Margela de a oferi, prin lucrarea sa și un manual de limba română, explică de ce în gramatica sa el a tradus în românește nu numai regulile, definițiile și exemplele, ci și întreaga paradigmatică a tuturor părților de vorbire. După aceste tabele în limba română, un vorbitor de limbă rusă putea, într-adevăr, să-și însușească elementele de bază ale gramaticii românești. În Prefață, Margela mai arată că din dorința de a ușura studierea limbii ruse de către români și a limbii române de către ruși a alcătuit vocabularul și dialogurile în cele două limbi.

În afara Prefeței, a capitolului despre litere și a tabelelor despre care am mai vorbit, întregul text al gramaticii este bilingv. Pe pagina din stânga se află varianta rusească,

iar pe pagina din dreapta cea românească. Paralelismul între cele două variante este desăvârşit. În cadrul textului românesc sunt reluate, în limba rusă, toate exemplele din pagina stângă, dându-se apoi traducerea românească. Ni se pare interesantă o comparaţie cu Gramatica 1819.

Gramatica 1819

Дательный познаётся по вопросамъ: кому или чему? Напр.	Dătătoarea se cunoaşte după întrebările кому или чему, cui, adecă:

Кому низпосылаетъ богъ свою благодатъ? Смиреннамъ.
Cui trimite Dumnezeu darul său? Smeriţilor.

Gramatica Margela

Дательный соответствуетъ вопросу кому или чему? Напр.: Кому уготовлено въ будущей жизни блаженство? Приводникамъ.	Dătătoarea se potriveşti la întrebarea кому или чему (cui sau cărui), s.p. кому уготовлено въ будущей жизни блаженство? (cui s-au gătit în viaţa viitoare fericirea?), праведникамъ (drepţilor).

Din confruntarea fragmentelor de mai sus reies atât asemănări, cât şi deosebiri între cele două gramatici în ceea ce priveşte realizarea paralelismului ruso-român. Asemănările constau în faptul că ambele gramatici reiau în cadrul textului românesc întrebările cazuale ruseşti, traducându-le apoi în româneşte; deosebirea constă în tratarea materialului ilustrativ: în timp ce Margela reia în textul românesc şi exemplele ruseşti (acest lucru explică şi volumul impresionant al Gramaticii Margela), autorul Gramaticii 1819 foloseşte un alt procedeu grafic, exem-

plele ruseşti apărând o singură dată, urmate de traducerea românească.

Printre altele, fragmentele de mai sus sugerează, printr-un amănunt, că Margela a avut în faţă, în timpul redactării textului românesc, Gramatica 1819. Ne gândim la redarea cuvintelor ruseşti кому или чему. În textul românesc ar fi trebuit să apară кому sau чему, or, atât în Gramatica 1819 cât şi în Gramatica Margela apare кому или чему. Păstrarea în textul românesc a conjuncţiei или nu este justificată. De altfel, cunoaşterea şi utilizarea de către Margela a Gramaticii 1819 este un fapt evident, subliniat şi de Şt. Ciobanu[131], şi care se vede pregnant în vocabular şi dialoguri.

În ceea ce priveşte sistemul paradigmatic, Gramatica Margela se deosebeşte de Gramatica 1819 prin faptul că aici sunt traduse în româneşte toate paradigmele care apar în textul rusesc:

И.З.	вода	N.Ch.	apă
Р.	воды	Ins.	apei
Д.	водѣ	D.	apei
В.	воду	Inv.	apă
Т.	водою	P.	apă
П.	водѣ	Ina.	apă

În general, la Margela, textul românesc este lucrat cu mult discernământ, cu un fin spirit de observaţie. Astfel, bunăoară, la prezentarea cazului instrumental întrebările cazuale кѣмъ, чѣмъ sunt traduse nu prin cu cine, cu ce (Gramatica 1819), ci de cine? prin ce?, deoarece în exemplele care se dau cele două întrebări au aceste din urmă echivalente:

131 Op. cit., p. 107.

Кѣмъ побѣждёнъ Карлъ XII? — De cine s-au biruit Carol al XII?

Чѣмъ отличается человѣкъ отъ прочихъ животныхъ? — Prin ce se deosebeşté omul de celelalte vieţuitoare?

Un alt procedeu folosit consecvent de Margela este accla de a traduce exemplele, care se regăsesc în diferite capitole ale gramaticii, numai atunci când acestea se întâlnesc pentru prima oară. Prin aceasta el urmărea un scop didactic: să oblige pe cititor să-şi însuşească de la bun început cuvintele respective pentru a putea înţelege regulile gramaticale. Un exemplu:

"Cea de a doua plecare cuprindi numile sfârşit cu й, ъ, е, о: покой, домъ, сердце (inimă), дѣло, свидѣтель (martor)".

Cuvintele subliniate de noi nu mai sunt traduse în fragmentul de mai sus, deoarece ele au mai apărut în paginile premergătoare, fiind traduse acolo.

x

x x

În ceea ce priveşte terminologia gramaticală românească, este valabilă aceeaşi constatare pe care am făcut-o şi la Gramatica 1819: deşi se cristalizase deja o terminologie gramaticală românească, am putea spune, apropiată de cea modernă, Şt.Margela recurge tot la traducerea termenilor ruseşti. Iată doar câteva exemple: глагол - grai, собственное существительное - nume însuşit, склонение именъ - plecarea numelor, падежъ - cădere, наречие - spre grai, лицо - faţă, союзъ - legătură.

O dificultate evidentă, pentru toţi autorii gramaticilor ruso-române din secolul trecut o constituie echivalarea în lim-

ba română a unor timpuri verbale rusești[132]. Pentru redarea nuanțelor legate de acțiunea iterativă, momentană, perfectivă a verbului se recurge, în general, la elemente lexicale ajutătoare. Sistemul temporal în Gramatica Margela se prezintă astfel:

Настоящее время	Curgătoare
мѣряю	eu măsor
Прошедшее неопределенное	Trecut nehotărât
мѣрялъ	eu măsuram
Прошедшее однократное	Trecut nepoftorit
двинулъ	eu am mișcat (o dată)
Прошедшее совершенное	Trecut însăvârșit
смѣралъ	eu am măsurat (de tot)
Давнопрошедшее многократное	Vremea de mult trecută
мѣривалъ	eu am măsurat (de multe ori)
Будущее неопределенное	Vremea viitoare nehotărâtă
я буду мѣрять	eu voi măsura
Будущее однократное	Vremea viitoare nepoftorită
я двину	eu voi mișca (o dată)
Будущее совершенное	Vremea viitoare însăvârșită
смѣряю	eu voi măsura (deplin)

Deci, pentru sublinierea caracterului momentan al acțiunii Margela folosește adverbul o dată, pentru perfectiv - de tot și deplin, iar pentru iterativ - de multe ori. Ni se pare interesant de semnalat faptul că într-o veche gramatică a limbii ruse redactată în germană[133] este folosit un sistem identic de preci-

132 Pentru problematica generală a timpurilor verbale în cele două limbi, vezi Edith Tauberg, Sistemul temporal în limbile rusă și română, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1973.

133 Russische Sprachlehre, verfasst von Iacob Rodde, Riga, 1789.

zare a nuanţelor aspectuale ale verbului rusesc:

я двинулъ	ich habe (einmal) bewegen
я двигивалъ	ich habe (mehrmalen) bewegen
я двину	ich werde (einmal) bewegen
я покажу	ich werde (gewiss) zeigen

Este de relevat că Margela foloseşte în mod consecvent mijloacele enumerate mai sus, la toate verbele tratate în gramatică. Putem vorbi deci de un sistem de redare în limba română a timpurilor verbale ruseşti.

d) Vocabularul şi dialogurile

Partea întâi a primului volum al gramaticii cuprinde un vocabular tematic rus-român, care corespunde în bună măsură vocabularului similar din Gramatica 1819, dar pe alocuri îmbogăţit şi modernizat, cuvintele fiind dispuse în cadrul fiecărei teme în ordine alfabetică. In total vocabularul conţine circa 1300 de cuvinte grupate în 27 de teme. Unele teme au denumirile uşor modificate în comparaţie cu Gramatica 1819: Pentru vreme şi pentru vremile anului (Gramatica 1819), De an, de despărţirea lui şi de vremi (Gramatica Margela), Pentru părţile casei (Gramatica 1819), De casă (Gramatica Margela) etc. La Margela apar şi două teme noi: De numere (care conţine numeralele de la 1 la 100.000) şi De lucruri şi de pătimiri (unde se dau o serie de verbe uzuale). În general, echivalentele româneşti ale cuvintelor ruseşti sunt identice în vocabularele celor două gramatici, deşi pot fi semnalate şi unele diferenţe. Exemplificăm cu tema "Pentru oraş şi părţile lui" (pentru economie de spaţiu, dăm o singură dată cuvântul rusesc).

Gramatica 1819		Gramatica Margela
предмѣстіе	mahala	mahala, proraş
ровъ	groapă	groapă
валъ	hindic	şanţ
мостъ	pod	pod
ворота	poartă	poartă
дверь	uşă	uşă
рынокъ	loc de târg	târg
улица	târg, uliţă	uliţă
палаты	palaturi	palaturi
церковь	biserică	biserică
тюрьма	temniţă, ostrog	închisoare
больница	bolniţă	bolniţă
таможня	vamă	vamă
биржа	loc unde se strâng neguţătorii	unde se adună neguţătorii
вѣсы	cumpănă, cântar	cumpănă, cumpănătoare
постоялой дворъ	han	han, ratuş, gazdnic
мясной рядъ	cărnărie, măcelărie, loc unde se vinde carne	-
рыбной рядъ	păscărie, loc unde se vinde peşte	păscărie, târgul peştelui
рѣка	pârău, apă, râu	râu
мельница	moară	moară

Partea a doua cuprinde "Sfaturi ades întrebuinţate" (Dialoguri). Toate cele 11 dialoguri din Gramatica 1819 figurează şi la Margela, uneori cu unele modificări în conţinut.

Înaintea fiecărui dialog se găseşte un mic vocabular pregătitor unde se dau unele din cuvintele care vor fi folosite

în cadrul dialogului respectiv. Este unul din principiile care stau la baza alcătuirii manualelor școlare de limbi străine. Putem vorbi, prin urmare, din nou de existența în aceste vechi lucrări a unor elemente de didactică modernă. Astfel, la dialogul "De sfătuirea cu cineva" se dau cuvintele pregătitoare здравствую, поживаю, кланяюсь, гуляю, одолжаю, нахожу, занимаюсь, карета. De menționat că nu există întotdeauna o corespondență exactă între traducerea românească a cuvintelor din vocabularul pregătitor și din dialog. Așa, bunăoară, în vocabular поживаю se traduce prin petrec, în dialog Как поживаете? Ce mai faci; здравствую - sunt sănătos, în dialog здравствуете - bună ziua. Aici nu este vorba de o inconsecvență a autorului, ci de faptul că în expresiile din cadrul dialogurilor cuvintele capătă valori semantice care presupun o altă traducere decât în situațiile când cuvântul respectiv se află izolat.

x

x x

Gramatica rusească și românească a lui Ștefan Margela, deși folosește un text rusesc luat tale-quele dintr-o altă gramatică rămâne o lucrare valoroasă prin traducerea în limba română a textului rusesc, a terminologiei gramaticale, prin soluțiile variate adoptate pentru precizarea sensului unor cuvinte - îndeosebi la sistemul timpurilor verbale - și, nu în ultimul rând, printr-o serie de principii didactice care stau la baza alcătuirii ei. Vocabularul se constituie într-un mic dicționar tematic, care, alături de alte câteva lucrări de acest gen, despre care am vorbit sau vom vorbi în cursul nostru, se află la începuturile lexicografiei ruso-române. Gramatica lui Șt.Margela

prezintă interes pentru filologia noastră şi prin inventarul de cuvinte şi forme gramaticale româneşti care pot fi folosite în studii de istorie a limbii române[134].

3. Lucrări influenţate de Gramatica 1819 şi Gramatica Margela

Cele două gramatici pe care le-am discutat şi care, după cum am încercat să demonstrăm, au folosit ca surse lucrări anterioare, au constituit la rândul lor izvoare pentru lucrări didactice apărute în anii următori. La acestea ne vom referi în continuare, insistând asupra relaţiei lor cu sursele amintite.

a) Noao cuvinte

În 1829 apărea la Bucureşti lucrarea anonimă Новой валахской и руской словарь съ присовокъпленiемъ оупотребительнѣшихъ на россiйском и романскомъ ıазыкѣ словъ и разговоровъ. Noao cuvinte ruseşti şi româneşti cu adăugirea cuvintelor şi dialogarilor ce să întrebuinţează mai adeseori în limba russească şi românească. În Bucureşti, în tipografia dela Cişmea, 1829 (în continuare Noao cuvinte). Lucrarea este înregistrată sub nr. 1419 în Bibliografia veche românească, vol. III, p. 628 şi, de asemenea, găsim succinte referiri despre ea la Dan Simonescu[135], Mircea Seche,[136] Gheorghe Mihăilă[137], Gabriel Ştrempel[138], Zam-

---

134 G. Mihăilă ne oferă informaţia că Fr.Miklosich a folosit această gramatică în cercetările sale privind împrumuturile slave în limba română (cf. Studii de lingvistică şi filologie, Bucureşti, 1981, p. 128).

135 Op. cit., p. 80.

136 Schiţă de istorie a lexicografiei române, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 169.

137 Istoricul studierii..., p. 326.

138 Op. cit., p. 112.

fira Mihail[139], A.D.Xenopol și C.Erbiceanu[140].

Între paginile 3-44 cartea conține un vocabular tematic, nealfabetic. Cele 25 de teme sunt identice cu temele din vocabularul *Gramaticii 1819*. La majoritatea temelor lista de cuvinte rusești, traducerea acestora în românește, explicațiile sunt și ele identice în cele două lucrări. Astfel, tema "Pentru lume și pentru stihii" are în ambele lucrări același număr de cuvinte, 39. Iată câteva dintre acestea:

свѣтъ, мíръ	lume
нѣбо	ceriu
звезда	stea
мѣсѧцъ, луна	lună
комета	cometă, adecă stea cu coadă
градъ	grindină, piatră

Se constată aici grija lexicografului pentru înțelegerea cuvântului, ceea ce-l determină să depășească uneori cadrul strict lingvistic al explicației semantice și să adopte explicația de factură enciclopedică (care urmărește nu doar lămurirea sensului cuvântului, ci a *noțiunii*), cf. *комета*.

La unele teme *Noao cuvinte* are un număr de cuvinte în plus față de *Gramatica 1819*. Bunăoară, tema "Pentru Dumnezeu și pentru lucrurile ce se ating de lege" cuprinde 18 cuvinte mai mult – *пѣвецъ*, *монахъ*, *змирнъ*, *робъ*, *кресть* și altele –, dar nici unul din acestea nu figurează în vocabularul *Gramaticii Margela*.

---

139 *Primele scrieri...*, p.

140 *Op.cit.*, p. 249. Aici titlul lucrării figurează în felul următor: *Nouă (9) cuvinte rusești...* Evident, se face o confuzie între două forme omonime, fiindcă nu este vorba de numeralul *nouă*, ci de adjectivul *noao*, care înseamnă *nou*.

Şi dialogurile din Noao cuvinte (p. 44-62) sunt - ca titlu şi conţinut - identice cu dialogurile din Gramatica 1819.

Concluzia care se poate formula, după opinia noastră, este că Noao cuvinte a avut ca sursă principală vocabularul şi dialogurile din Gramatica 1819 şi, probabil, încă o sursă, dar nu Gramatica Margela, din care ar fi putut fi - dar n-au fost - extrase cuvintele în plus care apar.

b) Manualele lui Vasile Peltechi

În învăţământul ieşean din prima jumătate a secolului al XIX-lea o prezenţă deosebit de activă a constituit-o Vasile Peltechi (în literatura de specialitate numele apare ortografiat şi Pelteki). A funcţionat ca profesor de limba rusă la Gimnaziul Vasilian, unde studiul limbilor europene moderne a fost introdus de G.Asachi[141], şi, mai târziu, la Academia Mihăileană şi Liceul Naţional din Iaşi. În afara activităţii de profesor, Peltechi a desfăşurat şi o activitate meritorie de traducător[142]. Într-un tabel cu "principalii bărbaţi care lucrează la 1830 pentru cul-

141 N.C.Enescu, Op. cit., p. 75.
142 Dintre traducerile sale amintim Ermacu cuceritorul Sibericí, Iaşi, 1849; O fată prefăcută în nebună. Operetă, Iaşi, 1859; Trei nuvele sau romanuri istorice, Iaşi, 1953. Acest aspect al activităţii lui V.Peltechi l-am prezentat pe larg, în colaborare cu Gh.Barbă, în comunicarea Figuri din istoricul rusisticii româneşti: V.Peltechi, la sesiunea ştiinţifică "In memoriam Grigore Nandriş, Emil Petrovici, Petre P. Panaitescu, 19 noiembrie 1993, Bucureşti".

tura națională" alcătuit de V.A.Urechia[143], figurează și V.Pel-techi cu Abecedarul său. Pentru marile servicii aduse învăță-mântului ieșean, la propunerea epitropiei școalelor, Mihai Stur-za acordă în 1835 mai multor profesori diferite ranguri. V.Pel-techi primește rangul de medelnicer[144].

Programa examenului din 1833 la Școala de la Trei Ierarhi din Iași prevede la "Lecțiuni extraordinare - limba rusească cetire, scriere și gramatică până la pronume. Prof. V.Pelte-chi"[145]. În anul școlar 1835-1836 la Academia Mihăileană rusa era predată de V.Peltechi, iar în programa examenelor speciale din 1845 la "școalele publice din Iași la aritmetică și geogra-fie figurează Stol. V.Peltechi"[146].

În 1831 Peltechi publică Abețedariu russo-românesc pentru învățătura începătorilor iubitori de știința acestei limbe, cu-prinzând I Literile rossienești și silavirea lor, a 2-a Incli-năciuni, a 3-a Cuvinte și sentenții, a 4-a Dialoguri, a 5-a Oa-recare scrisori. Un formulariu de Testament și alte îndeletni-citoare adaosuri, toate traduse din limba russască în românească

143 Op.cit., vol. I, p. 153. In acest volum V.A.Urechia insereа-ză și următoarea înștiințare din 22 aprilie 1830 semnată de G.Asachi: "La Gimnazia Vasiliană limba rusească se va parado-si de D.V.Peltechi de trei ori pe săptămână - Marția, Joia și Sâmbăta de la 11-1 d.a." (p. 147).

144 Cf. De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani 1835-1935, Iași, /1935/, p. 69. Vezi, în acest volum și alte momente din istoricul predării limbii ruse.

145 A.D.Xenopol, C.Erbiceanu, Op. cit., p. 135.

146 Ibid., p. 232.

de D.V.K. Pelteki. Iaşi la 1831 (în continuare Abeţedar). Este prima carte şcolară în cadrul noii organizări a sistemului de şcoli de la mănăstirea Trei Ierarhi, concepută de G.Asachi. Abeţedarul a fost tipărit la cererea lui Asachi, care obliga "prin contracte de angajament pe profesori să alcătuiască cărţile ştiinţelor pe care le vor paradosi"[147]. Cartea a apărut la întreprinderea tipografică "Albina", condusă de acelaşi Asachi şi este menţionată în "Istoria lingvisticii româneşti", 1978, p. 81.

Textul întregului manual este bilingv. După prezentarea alfabetului rusesc, Peltechi inserează tabele intitulate склады - silaviri. Este vorba de silabe din două, trei şi patru litere. Aceasta era un component de bază al vechilor abecedare slavone şi ruseşti, deoarece învăţarea cititului şi scrisului începea cu însuşirea acestor îmbinări. Citirea unei silabe consta în pronunţarea denumirii slavone a literelor care o alcătuiau[148]. Astfel, буки + азъ = ба, веде + азъ = ва etc. Tabelele conţin un număr de circa 600 de combinaţii silabice alcătuite după următoarele formule:

a) toate consoanele + toate vocalele (exemple: ба, ва, бо, во, бу, ву etc.)

b) toate consoanele + consoana lichidă р + toate vocalele (бра, вра, бро, вро etc.)

---

147 N.C.Enescu, Op.cit., p. 149.

148 Despre acest străvechi procedeu didactic vezi, pe larg, Б.А.Успенский, Старинная система чтения по складам /Глава из истории русской грамоты/, în "Вопросы языкознания", 5, 1970, p. 80-100.

ОССІИСКАЯ АЗБУКА АБЕЦЕДАРИ РУСЕСК

Россійскій языкъ• по обще-
му Употребленію лучшихъ
писателей• имѣетъ 35 буквъ
коихъ начертаніе и названіе
есть слѣдующее

Лимба Русяскъ, дупъ обпщеска ꙟтре-
бꙋинцаре а челор май бꙋнй скріиторй,
аре 35 литери а кърора формъ ши нꙋ-
міре есте прекꙋм ꙟнуос сѫ арат.

а бе ве ге де е же зе и
ка ле ме не о пе ре се
те оу фе ха це че ша ще ер
еръ ери ятй е ю ... ита ижица

А Б В Г Д Е Ж З И І
К Л М Н О П Р С Т У
Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Ѣ

c) trei consoane diferite + vocale diferite (взва, скря etc.)

Peltechi dă o sumară clasificare a sunetelor pe care le numeşte, ca de altfel toate gramaticile vremii, "literile". El foloseşte, oglindind, probabil, perioada de tranziţie la terminologia modernă, de factură occidentală, termeni-dublete: glasnice sau vocale, neglasnice sau consoane, fără glas sau neutre (aici are în vedere ъ, ь).

Între paginile 23-32 Abeţedarul conţine Adunarea de cuvinte, un mic vocabular tematic rus-român cu un total de circa 200 de cuvinte, grupate în 15 teme. Denumirile temelor sunt identice cu denumirile din vocabularul Gramaticii 1819. În ceea ce priveşte inventarul de vocabule de la fiecare temă, el este, de asemenea, foarte apropiat de cel din gramatica respectivă. De subliniat că Peltechi traduce corect tema " О цвѣтахъ" prin "Despre culori", spre deosebire de Gramatica 1819, al cărei autor traduce greşit prin "Despre flori".

Paginile 33-42 ale Abeţedarului cuprind "Dialoguri", ceea ce dovedeşte, între altele, că principiul comunicaţional, dominant în didactica actuală a limbilor moderne, a avut rădăcini viguroase şi în trecut. Am ajuns la concluzia că acestea sunt alcătuite după dialogurile din Gramatica 1819 şi după un Abecedar greco-român.

În 1846 apare Енциклопедія россійско-молдавская для юношества, желающаго обучаться россійскому языку. Сочинена и переведена на молдавскій діалектъ С.В.Пелтеки, профессоромъ въ публичнаго училища. Enciclopedie ruso-română pentru tinerimea care doreşte a învăţa limba rosiană. Compusă şi edusă pe româneşte

de S.V.Peltechi, profesor în școala publică, Iași, Tipografia Institutul Albinei. În 1854 apare a doua ediție a acestei cărți (în continuare Enticlopedia I și Enticlopedia II).

Structura acestor două lucrări este asemănătoare cu structura Abețedariului. Față de acesta însă, apare un capitol nou - "Pronunția literelor". Este prima oară când într-o lucrare didactică ruso-română găsim indicații de pronunție a tuturor "literelor" limbii ruse, raportate la cele ale limbii române. Am considera-o prima încercare de fonetică contrastivă ruso-română. Pronunția sunetelor este corelată cu poziția lor în cuvânt și cu locul accentului. Iată câteva exemple: a se pronunță ca cel românesc, o accentuat se pronunță ca cel românesc, iar fără accent se pronunță ca a , б se pronunță la sfârșitul cuvântului ca п ș.a.m.d.

În ceea ce privește terminologia gramaticală - foarte redusă numeric, fiindcă Peltechi se ocupă numai de vocale și consoane, se observă tendința de modernizare rapidă a acesteia. Astfel, în Enticlopedia II autorul renunță la termenii glasnice, neglasnice, doao glasnice, folosind termenii vocale, consoane, diftongúri. Totodată, este prima lucrare în care întâlnim termenii semnul tare (pentru ъ) și semnul moale (pentru ь).

Pentru vocabular și dialoguri V.Peltechi a folosit, ca sursă, lucrările pe care le-am mai menționat: Gramatica 1819, Gramatica Margela și Abecedarul greco-român (vezi tabelul comparativ de dialoguri de la p. 125 din cursul nostru).

Lucrările lui V.Peltechi s-au bucurat de atenție în epocă, dovadă numărul destul de mare de "prenumeranți" - circa 110 persoane - care le-au comandat. Printre aceștia se aflau personalități ale vieții politice, religioase, culturale, sociale,

РОСІЙСКО-МОЛДАВСКАЯ

ДЛЯ ЮНОШЕСТВА ЖЕЛАЮЩАГО ОБУЧАТЬСЯ РОССІЙСКОМУ ЯЗЫКУ,

В. ПЕЛТЕКИ.

ЕНЦІКЛОПЕДІЕ

РУСО-РОМѪНѪ,

ПЕНТРУ ТІНЕРІМЕА КАРЕ DОРЕЩЕ А ӒНВѢЦА ЛІМБА РОСІАНѪ.

de

В. Пелтекі Каміnар.

ІАШІЙ, 1854.

economice. Vom aminti doar pe consilierul de stat al Împărăției Rusiei, pe Costachi Mavrocordat, logofătul Alecu Ghica, stolnici și bani, spătari și caminari. Din cataloagele unor librării ieșene ale epocii[149] reiese că lucrările menționate se aflau și în vânzare, deci ele nu se difuzau numai pe baza precomenzilor. Totodată, manualele lui Peltechi intrau în fondurile bibliotecilor unor așezăminte de învățământ, cum era, de pildă, Colegiul Național Sf. Sava din București[150]. Dar în activitatea sa V.Peltechi, ca și alți profesori de limba rusă din Iași, a avut și momente grele, de cumpănă, datorate unor împrejurări politice. Astfel, la 7 noiembrie 1839 el este nevoit să-și dea demisia de la Academia Mihăileană, nemaiavând elevi. El trece, pentru o perioadă, la Școala normală, unde predă româna și latina. La 18 mai 1845, prof. Petru Costandachi, care a reînființat o clasă de rusă la Academie, scrie un raport către epitropie, în care subliniază importanța cunoașterii limbii ruse pentru înțelegerea textelor vechi în slavonă[151]. Totuși, epitropia decide desființarea clasei de rusă. In 1847, la Colegiul francez, Peltechi caută să "adune câțiva școlari pentru a avea dreptul să primească o

---

149 Cf. Catalog pentru cărțile ce se află de vânzare la librăria cea rumânească din Iași a d-lui Dimitri Nitra și compania, Iași, 1840.

150 Cf. Catalog de cărțile care se află în biblioteca Colegiului Național "Sf. Sava", Tomul II, București, 1847, p. 250.

151 De la Academia Mihăileană la Liceul Național, p. 107.

leafă oarecare"[152]. După reorganizarea școlilor publice de la Iași, în 1848-1850, îl regăsim însă pe V.Peltechi ca profesor de rusă la Liceul Național.

c) O ipoteză asupra unei gramatici manuscrise

Catalogul manuscriptelor românești de la Biblioteca Academiei Române, Tomul II, întocmit de Ioan Bianu și R.Caracaș, București, 1913, înregistrează astfel manuscrisul nr. 589: "In 4°. Foi 146. Sec. XIX (1848). Dăruit de D.A.Sturdza la 4/16 martie 1899. Manuscript cuprinzând următoarele cursuri predate la Academia Mihăileană în anii 1848, 1850, 1852: 1. Istoria mai multor bărbați și țări propusă în Acad. de Iași. N. Voinov, 1848. Foile 2-114. 2. Русская грамматика. Н.Воiновъ, Н. 1810 (sic), Foile - 117-136. 3. Istoria Franței tradusă de Nicolae Voinov. Iași. 1852. Foile 141-144".

Textul acestei gramatici (în continuare Gramatica Voinov) se întinde, deci, pe 19 file. Până la fila 128, hârtia este liniată cu creionul, astfel încât rândurile sunt drepte, scrisul ordonat, caligrafic. De la fila 129 hârtia nu mai este liniată, scrisul devine tot mai neglijent, tabelele sinoptice greu descifrabile.

Gramatica Voinov este redactată în limba rusă, sub formă de întrebări și răspunsuri, traducerile românești apar sporadic. Prezentăm în continuare, în redactare originală, un fragment din gramatică:

---

152 Ibid., p. 293.

В. Что есть руская грамматика.

О. Руская грамматика учить правильному употребления россійскаго языка въ разговорахъ, такъ и въ письмѣ.

В. На сколько частей раздѣляется грамматика.

О. Грамматика раздѣляется на четыре слѣдующія части. I° Словопроизведение 2° Правописаніе 3° Словосочиненіе 4° Слогоударение.

В. Что учитъ насъ каждая изъ сихъ частей.

О. I° Словопроизведеніе учитъ насъ познавать частей речи.

2° Правописаніе учитъ насъ писать хорошо по правиламъ грамматическимъ.

3° Слогосочиненіе учитъ соединять рѣчи такъ чтобы составляли полный смысл.

/a patra secţiune a gramaticii nu este definită - n.n./

В. Какия бываютъ слова.

О. Слова бываютъ: I° простыя 2° сложныя 3° кореныя 4° производныя 5° измѣняемыя 6° неизмѣняемыя.

В. Что есть имя.

О. Имя есть такое слово которое показываетъ (arată): I° лице (persoana) или вещь (lucru) к:т: книга, человѣкъ. 2° качество (calitatea) лица или вещи т:е: добрый, храбрый 3° число предметовъ (câtimea lucrului) т:е: два, десять.

În ceea ce priveşte clasificarea părţilor de vorbire, Gramatica Voinov ţine seama de clasificările din gramaticile ruseşti din secolul al XIX-lea. Astfel, adjectivul şi numeralul nu sunt considerate părţi de vorbire de sine stătătoare, fiind incluse, alături de substantiv, în clasa numelor. Genul sub-

stantivelor se definește, ca și în gramaticile de care ne-am ocupat până acum, prin ocurența lor cu pronumele сей, сія, сіе.

Un element nou în comparație cu textele gramaticale anterioare este împărțirea adjectivelor în lungi și scurte, denumite "полныя" și "усеченныя".

Numeralele se împart în numerale-substantive - десять, сто, тысяча și numerale-adjective - одинъ, вторый, десятый. Desigur, această clasificare, adoptată într-o versiune modernă și în ultima gramatică academică a limbii ruse, se bazează exclusiv pe principiul paradigmatic. Remarcăm absența numeralului ordinal первый, substituit de cel cardinal один.

Prezentând categoria genului la pronume, autorul gramaticii spune: "Мѣстоименія бывают пяти родовъ:

муж.: самъ, сей, онъ

женск.: сама, сия, она

сред.: само, сіе, оно

общаго рода: никто, ничто, кто-либо

всякого рода: я, ты, себя, что, кто".

Clasificarea poate fi considerată corectă, cu anumite rezerve: termenul общий род are o altă accepțiune, fiind folosit pentru desemnarea genului unor substantive ca сирота, плякса; punerea lui что și кто alături de я, ты nu este justificată, de vreme ce никто, ничто formate de la кто, что sunt raportate la alt gen. În general, diferența dintre "общий род" și "всякий род" este greu sesizabilă. După cum se știe, gramatica contemporană consideră că aceste pronume nu au categoria gramaticală a genului.

и предложный /препозиціонал/—

В. Какому вопросу соотвѣтствуетъ падежъ Именитель=
льный—

О. Именительный падежъ соотвѣтствуетъ вопросу
Кто? и что? н. п. Кто создалъ міръ. Богъ. Что
дорожже /маі скумп/ Время.—

В. Какому вопросу соотвѣтствуетъ падежъ Родитель=
ный—

О. Родительный падежъ соотвѣтствуетъ падежу во=
просу: Кого, чей, чья, чье, чего, н. п. Чья жизнь
благополучна /ферічітоаре/ человѣка добродѣтельнаго
/вертуос/. Чего должно страшиться. Порока. Для
кого не должно беречь жизнь. Для государя и оте=
чества /патріе/—

В. Какому вопросу соотвѣтствуетъ Дательный—

Ĩn capitolul consacrat verbului, o atenţie mai mare se acordă sistemului timpurilor verbale, care se prezintă astfel:

настоящее время, прошедшее неопредѣленное, прошедшее однократное, прошедшее совершенное, давнопрошедшее, будущее неопределенное, будущее неоднократное, будущее совершенное.

x

x x

Comparând textul acestei gramatici manuscrise cu Gramatica 1819 am observat unele asemănări cu deosebire la materialul ilustrativ:

Gramatica 1819	Gramatica Voinov
Существительныя общия:	Существительныя общия:
городъ, человѣкъ	городъ, человѣкъ
Именитѣльныи падежъ:	Именитѣльный падежъ
Кто создалъ свѣтъ Богъ	Кто создалъ мiръ? Богъ
Что дороже? ВремѦ.	Что дороже? Время.
Родительный падежъ:	Родительный падежъ:
Чего оубѣгать должно? Порока.	Чего должно страшаться? Порока.
Творитѣльный падежъ	Творительный падежъ:
Кѣмъ побѣжденъ Карлъ XII? Петромъ Великимъ	Кѣмъ побѣжденъ Карлъ XII? Петромъ Великимъ.
Предложный падежъ:	Предложный падежъ:
ѡ комъ говорѦть съ похвалою? ѡ прилѣжномъ оученикѣ.	О ком говорятъ съ похвалою? О прилѣжномъ ученикѣ.
ѡ чѣмъ жалѣть должно? ѡ потерѦнномъ времѦни.	О чѣмъ сожалѣть должно? О потерянномъ времени.
На чѣмъ родитсѦ хлѣбъ? На земли.	На чѣмъ родятся яблони? На деревѣ.

Este, prin urmare, foarte probabil că autorul a consultat, pe parcursul redactării cursului său, Gramatica 1819, care, de altfel, era cunoscută la Iaşi.

În textul manuscrisului există o serie de inconsecvenţe, inexactităţi, greşeli. Astfel, în declinarea I a substantivelor terminate în -a, -я autorul include cuvântul слово, fie sub influenţa rom. slovă, fie confundând forma de plural cu cea de singular; dativul plural de la слуга apare слугами, cuvântul склоненіе este considerat ca fiind de genul feminin: каждая склоненіе.

Spuneam la începutul analizei noastre că în acest manuscris cuvintele româneşti apar sporadic, fiind date în paranteze imediat după cuvintele ruseşti respective. Sunt traduşi atât termeni gramaticali, cât şi cuvinte uzuale. În total apar 46 de termeni gramaticali româneşti, în timp ce numărul termenilor ruseşti este de 70 (toţi termenii româneşti sunt incluşi în glosarul nostru de la p. 171). Cu mici excepţii, în manuscris este folosită terminologia gramaticală modernă, aşa cum apare ea în gramaticile româneşti de la mijlocul secolului al XIX-lea. Ca şi autorii celorlalte gramatici ruso-române, autorul acestui text întâmpină dificultăţi în echivalarea termenilor ruseşti care exprimă diferite nuanţe aspectuale ale timpurilor verbale. Astfel, întrucât e vorba de termeni specifici limbii ruse, fără echivalente terminologice de tip occidental, будущее неопределенное care este de fapt viitorul compus al verbelor de aspect imperfectiv, este redat în română prin calcul viitor nehotărât, iar будущее совершенное prin viitor însăvârşit. Залогъ şi наклоненіе sunt redaţi prin ace-

iaşi termen românesc mod, soluţie, fireşte greşită, de vreme ce în terminologia românească se folosea deja termenul diateză.

Din limbajul comun sunt traduse în manuscris următoarele cuvinte: городъ - oraş, употребляется - se întrebuinţează, сирота - orfan, отечество - patrie, земля - pământ, книга - carte, лист - coală, корабль - vapor, слон - elefant, сердце - inimă, примѣчанie - ecsepţie(!), примѣчать - a însemna, дитя - copil, благополучный - folositor (!), награда - răsplătire, строгий - aspru, крѣпкий - tare, светлѣе - mai luminos, сей - acesta, сія - aceasta.

x

x x

În cele ce urmează ne vom referi la autorul acestui manuscris, Nicolae Voinov. Consultând unele lucrări privitoare la învăţământul ieşean din secolul trecut, am găsit în tabelele de elevi şi absolvenţi ai Liceului Naţional din Iaşi (noua denumire căpătată de Academia Mihăileană după reorganizarea şcolilor publice) numele Nicolae Voinov. În 1849 el figurează printre elevii "clasului II", în 1850-1851 în "clasul III" dar numai în semestrul I (de reţinut acest amănunt!), iar în 1851-1852 în "clasul IV", cu menţiunea că nu s-a prezentat la examen, iar în 1852 figurează printre absolvenţii Liceului Naţional[153].

În anul şcolar 1850-1851 lista obiectelor de învăţământ care se predau la Liceul Naţional cuprinde, la capitolul limbi moderne, franceză, germană şi rusa, aceasta din urmă predată de

---

153 Cf. Monografia Liceului Naţional din Iaşi de D.Pompeiu, profesor(suplinitor) la Liceul Naţional, Iaşi, 1907, p. 63.

V.Peltechi[154]. În același an școlar inspectoratul general al epitropiei școlilor cere profesorilor să informeze epitropia după ce cărți predau obiectele lor de învățământ. Este aceasta, credem, o expresie a exigenței care se manifesta față de procesul de învățământ[155]. În răspunsul său V.Peltechi arată că folosește la citire, scriere și traducere din rusește în românește *Enciclopedia* sa, iar gramatica o predă după manuscrise proprii. La 15 octombrie 1851 Consiliul școlar propune lui Peltechi să predea manuscrisul de gramatică rusă spre a fi "cercetat" (analizat - n.n.). De altfel, era sarcina Consiliului școlar să vadă

154 *Ibid.*, p. 66.

155 În legătură cu aceasta, nu este lipsit de interes să menționăm apariția în 1852, la Iași, a unor instrucțiuni pentru profesorii de limbi străine. În esență prevederile acestor instrucțiuni sunt următoarele: în prima etapă de predare regulile limbii străine se vor preda în românește, după ce elevii au învățat să citească în limba străină se va trece la studiul gramaticii, din gramatică "se vor propune regulele cele mai generale asupra tuturor părților de vorbire - toate acestea pururea în comparațiune cu gramatica limbii române", după predarea fiecărei reguli profesorul va da exerciții de traducere pentru fixarea regulei respective, primele exemple vor fi scrise la tablă de profesor, apoi vor scrie elevii, după ce elevii se vor fi familiarizat cu toată gramatica atunci se poate începe citirea unor bucăți întregi în limba respectivă, mai întâi simple, apoi mai complicate, în sfârșit elevii vor trece la traducerea în limba străină a unei cărți de proză românească (Cf. *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, p. 139-140).

periodic manualele şi manuscrisele care se foloseau în procesul de predare. Pe baza recomandărilor Consiliului, manuscrisele erau apoi trimise la tipar. Din lucrările cercetate de noi nu reiese că manuscrisul lui Peltechi ar fi fost tipărit. Ultima menţiune, datând din 1852, notează doar că "se cercetează manuscrisul de gramatică al lui V.Peltechi"[156]. În lista manuscriselor depuse la tipografia Institutului Albina din Iaşi, unde, de altfel, au fost tipărite toate lucrările lui Peltechi, manuscrisul gramaticii sale nu figurează[157]. Coroborând informaţiile de mai sus, formulăm ipoteza că textul gramatical din manuscrisul rom. 569 de la BAR reprezintă notiţe sau conspecte ale elevului Nicolae Voinov după lecţiile de gramatică ţinute de Vasile Peltechi. În legătură cu fragmentul de istorie a Franţei tradus de N.Voinov şi aflat în acelaşi manuscris, este de menţionat o remarcă a lui N.Iorga: "Elevii înşişi (de la Liceul din Iaşi - n.n.) traduceau... opere şi opuscule care ar fi putut şi ele să fie de folos aşezământului unde se luminau"[158]. Textul gramatical al lui N.Voinov nu este un curs complet de gramatică, el oprindu-se la conjugarea verbelor. Şi în legătură cu aceasta putem formula o ipoteză: aşa cum am menţionat mai înainte, în anul şcolar 1850/1851 N.Voinov a frecventat liceul numai un semestru, prin urmare ceea ce găsim în manuscris este materia predată de Peltechi în semestrul respectiv, materia din semestrul al doilea nemaiputând, în mod logic, apărea la Voinov.

---

156 De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional, p. 256.

157 Cf. N.Iorga, Gheorghe Asachi ca tipograf şi editor, Bucureşti, 1912, p. 51.

158 Istoria învăţământului românesc, p. 221.

Grematica ruso-română din ms. 589 de la Biblioteca Academiei Române constituie, fără îndoială, un moment interesant din istoria filologiei româneşti.

d) Texte ilustrative din lucrările analizate

Dialogul despre dificultatea însuşirii limbii ruse

(Varianta rusească identică, în toate lucrările)

Спрашивать о свойстве русскаго языка

Учитесь ли по-руски, сударь?

Учусь, сударь.

Какъ вамъ кажется россійскій языкъ?

Очень труденъ?

Трудность его состоитъ въ томъ, что въ немъ есть промножество словъ, больше почти всякаго европейскаго языка.

Но для меня трудно и произношение. В расужденіи произношенія должно вамъ примѣчать россіянъ хорошо знающихъ свой языкъ и часто съ ними разговаривать.

Да я какъ начну говорить то принужденнымъ себя нахожу молчать.

Говорите всегда хорошо ли худо ли.

Я люблю говорить, но боюсь ошибаться как и въ самомъ дѣле ошибаюсь.

Хотя и ошибаетесь однако не должно вамъ бояться но быть смѣлымъ и такъ мало по малу привыкните.

Dialogul despre dificultatea însuşirii limbii ruse (varianta românească)

A întreba pentru firea limbii rossieneşti

Gramatica 1819

Inveţi dumneata ruseşte?

Invăţ.

Cumu-ţi pare dumitale limba rossienească?

Foarte grea.

Greutatea ei să cuprinde întru aceea că la dânsa este mulţime de cuvinte, mai multe decât ori la care europenească limbă.

De însuşirea limbei russeşti

Gramatica Margela

Inveţi dumneata ruseşte?

Invăţ.

Cum îţi pare limba Russască?

Foarte grea.

Pricina a greutăţii ei este fiind foarte bogată de cuvinte, pot zice mai mult decât toate limbile europeneşti.

(fără titlul dialogului - n.n.)

Noao cuvinte

Inveţi dumneata ruseşte?

Invăţ, domnule.

Cum pare dumitale limba rossienească?

Foarte grea.

Greutatea ei să cuprindă întru aceea că la dânsa este mulţime de cuvinte, mai multe decât ori la care europenească limbă.

(fără titlul dialogului - n.m.)

Inveți dumneata rusește?

Abețedariu — Învăț.

Cumu-ți pare dumitale limba rusască?

Foarte grea.

Greutatea ei stă în aceea că ea are cuvinte mai multe decât oricare europeană limbă.

(fără titlul dialogului - n.n.)

Inveți dumneata rusește?

Ențiclopedia II — Învăț, domnule.

Cumu-ți pare dumitale limba rossiană?

Foarte grea.

Greutatea ei să cuprinde întru aceea că la dânsa este mulțime dè cuvinte, mai multe decât ori la care europeană limbă.

Iar pentru mine este grea și proforana.

Gramatica 1819 — Incât pentru profora trebuie ca să iei sama, cum vorbesc Rossienii, cei ce știu bine limba lor, și să vorbești deseori cu dânșii.

Dar eu când încep a vorbi mă aflu silit a tăcea.

Să vorbești dumneata totdeauna, ori bine, ori rău.

Iar pentru mine este grea și glăsuirea.

Gramatica Margela — Cât pentru glăsuire trèbuie ca să iei sama, cum vorbesc rușii, cei ce știu bine limba lor, și să vorbești deseori cu dânșii.

Dar eu când încep a vorbi mă aflu silit a tăcea.

Să vorbești dumneata totdeauna, ori bine, ori rău.

Iar pentru mine este grea şi proforaua.

Noao cuvinte — Incât pentru profora trebuie ca să iei seama, cum vorbesc Rossienii, cei ce ştiu bine limba lor, şi să vorbeşti deseori cu dânşii.

Dar eu când încep a vorbi mă aflu silit a tăcea.

Să vorbeşti dumneata totdeauna, ori bine, ori rău.

Abeţedariu — Iar pentru mine este grea şi pronunţia.

Incât pentru pronunţie trebuie să iei aminte cum vorbesc ruşii, cei ce ştiu bine limba lor şi să vorbeşti deseori cu dânşii.

Dar eu când încep a vorbi mă aflu mărginit a tăcea.

Să vorbeşti dumneata totdeauna, ori bine, ori rău.

Enţiclopedia II — Iar pentru mine este grea şi proforana.

Incât pentru profora trebuie ca să iei seama, cum vorbesc Rossienii, cei ce ştiu bine limba lor, şi să vorbeşti deseori cu dânşii.

Dar eu când încep a vorbi mă aflu silit a tăcea.

Să vorbeşti dumneata totdeauna, ori bine, ori rău.

Gramatica 1819 — Eu iubesc a vorbi, însă mă tem a face greşală, precum şi cu bună samă fac.

Măcar şi de faci dumneata greşala, însă nu se cade a te teme, ci a fi îndrăzneţ, şi aşa încet încet te vei deprinde.

Gramatica — Eu iubesc a vorbi însă mă tem să nu fac greşeli precum şi fac cu bună samă.

Margela — Cu toate că faci greşeli nu trebuie să te temi, ce să fii îndrăzneţ şi încet încet te vei deprinde.

Noao cuvinte — Eu iubesc a vorbi, însă mă tem a face greşală, precum şi cu bună samă fac.
Măcar şi de faci dumneata greşala, însă nu se cade a te teme, ci a fi îndrazneţ, şi aşa încet încet te vei deprinde.

Abeţedariu — Eu iubesc a vorbi, însă mă tem să nu fac smintele precum şi cu bună samă fac.
Măcar şi de faci dumneata smintele, însă nu se cade a te teme, ci a fi îndrăzneţ, şi aşa încet încet te vei deprinde.

Enţiclopedia II — Nu are această parte a dialogului (n.n.)

Dialogul "Despre vreme"

Text rusesc - identic în toate lucrările	Varianta românească			
	Gramatica 1819	Noao cuvinte	Abețedariu	Ențiclopedia II
Какова погода?	Cum vremea e?	Cum este vremea?	Cum îi timpul?	Cum îi timpul?
Погода прекрасна.	Vremea preafrumoasă.	Vremea preafrumoasă.	Vremea preafrumoasă.	Vremea preafrumoasă.
Погода не хороша.	Vremea nu-i bună.	Vremea nu-i bună.	Timpul nu-i bun.	Timpul nu-i bun.
Холодна.	Friguroasă.	Friguroasă.	E friguros.	E friguros.
Тѣпла.	Caldă.	Caldă.	Cald.	Cald.
Жарко.	Arşiţă.	Prea cald.	Arşiţă.	Arşiţă.
Дождь идетъ, не идетъ.	Plouă, nu plouă.	Plouă, nu plouă.	Plouă, nu plouă.	Plouă, nu plouă.
Я не верю.	Nu cred.	Eu nu crez.	Nu cred.	Nu cred.
Погода перемѣнилась.	Vremea s-a schimbat.	Vremea s-a schimbat.	Vremea s-a schimbat.	
Дождь будетъ.	Va ploua.	Va ploua.	Va ploua.	Va ploua.
Сегодня не будетъ.	Astăzi nu va ploua.	Astăzi nu va ploua.	Astăzi nu va ploua.	
Снѣгъ идетъ.	Ninge.	Ninge.	Ninge.	Ninge.

Гром гремитъ.	Tună.	(lipseşte - n.n.)	Tună.	Tună.
Молния свѣркаетъ.	Fulgeră.	(lipseşte - n.n.)	Fulgeră.	Fulgeră.
Градъ идетъ.	Piatră cade. Grindină cade.	(lipseşte - n.n.)	Grindină.	Grindină.
Нынешнюю ночь очень морозилъ.	Intru această noapte au fost ger mare.	Intru această noapte au fost ger mare.	Intru această noapte au fost ger mare.	
Нет, теперь морозитъ.	Ba acuma este ger.	Ba acuma este ger.	Ba acuma este ger.	
Я слышу, что дуетъ сильно ветеръ.	Aud că suflă tare vântul.	Aud că suflă tare vântul.	Aud că suflă foarte vântul.	
Вы не ошибаетесь.	Dumneata n-ai greşală.	Dumneata n-ai greşeală.	Dumneata n-ai smintele.	
Который часъ?	Cât e ceasul?	Cât e ceasul?	Al câtelea ceas este?	
Пора ужинать.	Vremea a cina.	Vremea a cina.	Vremea a cina.	
Не время еще.	Incă nu e vreme.	Incă nu e vreme.	Incă nu-i vreme.	
Поедемъ прогуливаться.	Ne vom duce la plimbare.	Ne vom duce la plimbare.	Să mergem la plimbare.	
Пойдемъ теперь.	Să ne ducem acum.	Să ne ducem acum.	Să ne ducem acum.	

- 129 -

Dialogul "Cercetare" ("Vizită" - n.n.)

Text rusesc identic în Gramatica Margela şi Enticlopedie I	Text românesc Gramatica Margela	Text românesc Enticlopedia I
Сядьте на минуту.	Sedeţi puţin.	Sideţi un pic.
Право не могу.	Mă crede că nu pot.	Mă credi că nu pot.
Вы очень торопитесь.	Domnia voastră vă grăbiţi.	Vă preagrăbiţi.
Я завтра приду опять.	Eu mâne voi veni iarăşi.	Eu mâne voi veni iarăşi.
Пожалуйста погодите на минуту.	Poftesc aşteptaţ un minut.	Poftesc aşteptaţi un'minut.
У меня есть необходимыя дѣла.	Eu am neapărat trebuinţă.	Am trebuinţă neapărat.
Мне надобно воротиться домой.	Eu trebuie să mă întorc acasă.	Eu trebuie să mă întorc acasă.
Я пришелъ только навѣдаться о вашемъ здоровьѣ.	Eu am venit numai ca să ştiu cum vă aflaţi.	Eu am venit numai ca să ştiu cum vă aflaţi.
Благодарю васъ за ваше посѣщенiе.	Mulţumesc pentru cercetarea domnieitale.	Mulţumesc pentru cercetarea domniei tale.

Dialog din

Abețedar greco-român 1825 și Abețedariu Peltechi 1831

(varianta românească)

Sunteți precum să vede strein domnul mieu.	Domnule, Domnia voastră mi se pare a fi strein.
Aşa domnul mieu.	Aşa domnul mieu.
Să am iertăciune, de unde sunteți?	Să am ertare dacă te voi întreba pe domniata de unde eşti?
Eu sunt de la Italia, din Roma.	Eu sunt din țara grecească de la oraşul Machedoniei ce să numeşte Siotiste.
Dumneavoastră sunteți de la Italia şi vorbiți aşa bine greceşte.	Domnia voastră sunteți din Machedonia şi vorbiți aşa bine russeşte.
Mult mă îndoiesc, ca să vorbesc eu bine greceşte.	In destul sunt la îndoială că pot vorbi russeşte bine.
Aşa, aşa, un grec nu poate să vorbească mai bine după cum vorbiți dumneavoastră.	Aşa în adevăr, un rus nu poate vorbi mai bine decât domniata.
Ah, mă linguşeşti domnul mieu, şi să am iertăciune dacă ştiam eu bine greceşte nu căutam dascăl acestei limbi.	Ah, Domnia voastră mă măguliți: iartă-mă că dacă aş fi ştiut bine ruseşte în atâta nu mi-aş căuta dascăl de această limbă.
Nu mai face trebuință ca să cauți pă nimeni.	Nu este trebuință mai mult ați căuta dascăl.
Aşadar credeți cum că eu nu am mai mult trebuință.	Aşa după ideea domniei tale, eu nu am mai mult trebuință.

Nu domnul mieu, că ai atâta putere încât celelalte numai cu adunarea poți să înveți.	Nu domnul mieu, că ai atâta puteri încât pe celelalte puteți învăța a le deprinde din conversație.
Aceasta me-ar fi fost întru-adevăr prea veselitoare.	Aceasta ar fi după adevăr pentru mine îndestul de plăcut.
Sluga dumitale domnul mieu, îți foarte mulțumesc.	Rămâi sănătos Domnul mieu și-ți prea mulțămesc.
Nu este trebuință domnul mieu să-mi mulțumești fiindcă nu este lucru vrednic de mulțumire.	Nu-i pentru ce mulțămi, domnul mieu, fiind că nu este lucru vrednic de mulțumire.

Din compararea acestor texte se desprind o serie de constatări:

- textul rusesc al dialogurilor este identic în lucrările abordate;

- variantele românești, foarte apropiate și ele, prezintă totuși de la o lucrare la alta ușoare diferențe explicabile, în esență, prin oscilarea traducătorului între două orientări principale în redarea textului rusesc: tălmăcirea ad-litteram și cea liberă, conform spiritului limbii române. Considerăm tributare primei orientări traduceri ca: "... la dânsa este mulțime de cuvinte..." pentru rus. "въ немъ есть премножество словъ" "eu iubesc a vorbi" pentru rus. "я люблю говорить", "vremea a cina" pentru rus. "пора ужинать" (folosirea infinitivului în locul conjunctivului "să cinăm"); "vremea preafrumoasă" pentru rus. "погода прекрасна" (aici și la alte construcții asemănătoare se observă omiterea verbului copulativ <u>este</u> sub

influența evidentă a variantei rusești).

- pentru sintagma "русский язык" întâlnim variantele "limba rossienească", "limba russască" și "limba rossiană". Interesant de remarcat că potrivit Dicționarului limbii române, denumirea "limba russască" este atestată din anul 1642 (t. IX, p. 631), în timp ce sintagma "limba rossiană" nu este în genere înregistrată în DLR.

e) Alte lucrări

In încheierea capitolului de față ne vom opri asupra unor lucrări didactice alcătuite de Anton Pann[159], Geanoglu Lesviodax[160] și Grigore Pleșoianul[161].

Dialogurile lui Anton Pann nu conțin în mod explicit chestiuni de gramatică, dar prin conținutul lor ating unele aspecte vizând gramatica limbii ruse și însușirea acesteia (nu suntem

---

159 Dialog în trei limbi - rusește, românește și turcește - fiecare întocmită în vorbire după idiotismul ei acum întâi cules din deosebite dialoguri rusești tipărite în Moscova, de Anton Pann, profesor de muzică bisericească în Seminarul sfintei Mitropolii București, în Tipografia lui Anton Pann, 1848.

160 Dialoguri româno-rusești pentru înlesnirea celor dintâi trebuințe ale românilor întocmite astfel de Geanoglu ? Lesviodacs, București, Tipărit în Tipografia lui Iosaf Copainig, 1848.

161 Isvoade de scrisoare frumoasă au caligrafie rumânească, franțuzească, rusească, nemțească și grecească de G.Pleșoianul, 1829.

în măsură să facem aprecieri asupra textului turcesc). Astfel, la unele substantive din micile vocabulare care preced dialogurile propriu-zise (în total circa 350 de cuvinte), se dau şi formele de plural: гора - горі, ухо - уши, нога - ноги; la unele adjective apar formele lungi şi scurte: слепой - слепъ. Dorind să-i înveţe pe cititori cum se pronunţă corect, autorul scrie frecvent cuvintele ruseşti aşa cum se pronunţă, lucru fireşte forţat. In general, Anton Pann acordă mai multă atenţie aspectului oral al limbii, scrierea (corectă) fiind neglijată. La sfârşitul dialogurilor se găsesc două tabele conţinând numerele, cărora A.Pann le spune "număruli" - cardinale şi ordinale. Anton Pann face o observaţie corectă în legătură cu topica, arătând că ea este foarte variată de la o limbă la alta şi aceasta explică traducerea liberă a dialogurilor. In ceea ce priveşte însuşirea limbii, A.Pann îşi îndeamnă cititorii să vorbească cât mai mult, chiar dacă ştiu numai câteva cuvinte şi fraze. "Ca să înveţe cineva să vorbească frumos - conchide A.Pann -, întâi începe să vorbească urât".

In prefaţa la Dialogurile sale Geanoglu Lesviodax dă câteva indicaţii privind pronunţarea unor "litere" ruseşti, încercând şi unele comparaţii cu pronunţarea românească: "litera г la ruşi nu se pronunţă ca г românesc, ci mai slab, potrivit cu γ grecesc". G.Lesviodax confundă pronunţia unor "litere" cu denumirea lor: "între literile ruseşti este o literă care se scrie aşa -Ы- şi se pronunţă aşa -еры-". Cu toată acestea, autorul vădeşte, credem, o anumită cunoaştere a proceselor fonetice din limba rusă, în speţă a celor legate de modificarea unor vocale în poziţie atonă, după cum reiese

din următoarea observaţie pertinentă: "Ea (adică "litera" H - - n.n.) îşi păzeşte curată şi neschimbată pronunţia sa, se glăsuieşte însă mai gros şi mai adândat decât -i".

Caligrafia lui G.Pleşoianul este prima carte de acest gen care prezintă modele de scriere caligrafică cu alfabetul rusesc. Sunt inserate cu diferite tipuri de caractere aforismele Всякое начало трудно. Нѣтъ добра безъ труда".

IV. LUCRĂRI DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea apar câteva lucrări cu profil gramatical de certă valoare.

1. COMPENDIUL DE GRAMATICĂ AL LUI AL.COȘULA

În 1851 apare la Iași dicționarul lui Al.Coșula, Новый карманный русско-румынский словарь съ присовокупленiемъ краткой грамматики, care deschide o etapă nouă în istoria lexicografiei bilingve[162]. Dicționarul conține, între paginile 1-27, o schiță de gramatică a limbii ruse intitulată Gramatica rosiană. Este primul compendiu de acest fel într-o lucrare lexicografică ruso-română[163]. Toate explicațiile sunt redactate în limba română, iar termenii gramaticali și materialul ilustrativ sunt date în română și rusă, textul înscriindu-se astfel în tipul de gramatici mixte - monolingve și bilingve.

În spiritul gramaticilor vremii, Al.Coșula împarte gramatica în etimologie, sintaxă, ortografie și prosodie, dar, de fapt, în compendiul său se ocupă numai de etimologie (adică mor-

162 O analiză cuprinzătoare a dicționarului găsim la Romeo Chivescu, Contribuții la studiul lexicografiei ruso-române, Rezumatul tezei de doctorat, 1988, p. 7; dicționarul este menționat și de Ecaterina Fodor, Limba rusă literară contemporană, I, 1973, p. 24. Apariția dicționarului a fost semnalată și de presa vremii (Cf. Bibliografia analitică a periodicelor românești, vol. II, București, 1968, p. 18).

163 Acest compendiu este menționat printre lucrările filologice din perioada 1828-1870 în Istoria lingvisticii românești, 1978, p. 61.

DEKLINAЏIEA ADIEKT.

	Singȣrit.			Ꙟntȣlцit.
	de џenȣl maskȣl.	de џenȣl neȣtrȣ.	de џen. femenin.	d. џ. mas. d. џ. n. ши fem.
N.	ый, ой, ій, ъ, ь,	ое, ее, ье, о, е,	ая, яя, ья а, я	ые іе, ыя ія, ы и.
Џ.	аго, яго, ьяго, а, я,	аго, яго, ьяго, а, я,	ой, ей, ьей,	ыхъ, ихъ, ьихъ.
D.	ому, ему, ьему, у, ю,	ому, ему, ьему у ю	ой, ей, ьей,	ымъ, имъ, ьимъ.
Ак.	подоб. имин. или род.	ое ее, о, е,	ую, юю, ью, у, ю	подоб. им. или род.
Аб.	ымъ, имъ, ьимъ,	ымъ, имъ, ьимъ.	ою, ею, ьею,	ыми, ими, ьими.
П.	омъ, емъ, ьемъ,	омъ, емъ, ьемъ,	ой, ей, ьей,	ыхъ, ихъ, ьихъ.

Adiektivi kȣ sȣbstantivi se deklinъ ꙟn modȣl ȣrmъtoriȣ:

De џenȣl maskȣlin.

Singȣritȣ:	Ꙟntȣlцit:
N. дремучій лѣсъ	N. дремучіе лѣса
Џ. дремучаго лѣса	Џ. дремучихъ лѣсовъ
D. дремучему лѣсу	D. дремучимъ лѣсамъ
Ак. дремучій лѣсъ	Ак. дремучіе лѣса
Аб. дремучимъ лѣсомъ	Аб. дремучими лѣсами
П. (о) дремучемъ лѣсѣ	П. (о) дремучихъ лѣсахъ

De џenȣl neȣtrȣ.

Singȣritȣ.	Ꙟntȣlцitȣ.
N. легкое дѣло	N. легкія дѣла
Џ. легкаго дѣла.	Џ. легкихъ дѣлъ
D. легкому дѣлу	D. легкимъ дѣламъ
Ак. легкое дѣло	Ак. легкія дѣла
Аб. легкимъ дѣломъ	Аб. легкими дѣлами
П. (о) легкомъ дѣлѣ	П. (о) легкихъ дѣлахъ

De џenȣl femenin.

Singȣritȣ:	Ꙟntȣlцit:
N. чистая вода	N. чистыя воды
Џ. чистой воды	Џ. чистыхъ водъ
D. чистой водѣ	D. чистымъ водамъ
Ак. чистую воду	Ак. чистыя воды
Аб. чистою водою	Аб. чистыми водами
П. (о) чистой водѣ	П. (о) чистыхъ водахъ

fologie), prezentând, pe scurt, cele opt părţi de vorbire cu principalele lor categorii gramaticale. Un element inedit îl constituie gruparea substantivelor în 15 tipuri de declinare după desinenţele lor: substantive în -ъ, -й, -ь, -о, -е, -а, -я etc. În ceea ce priveşte genul substantivelor, în compendiu se arată că limba rusă are trei genuri - masculin, feminin şi neutru -, în schimb în corpul dicţionarului în dreptul substantivelor de tipul сирота este dată indicaţia gen comun, ceea ce înseamnă că lui Coşula îi era cunoscută această noţiune, dar e ezitat s-o includă în categoria genului în cadrul schiţei sale de gramatică.

În general, Al.Coşula insistă asupra unor excepţii în declinarea substantivelor sau conjugarea verbelor, ceea ce ne face să caracterizăm acest compendiu ca o mică gramatică a cazurilor particulare.

2. EM.GRIGOROVITZA - CONTRIBUŢII LA DEZVOLTAREA RUSISTICII ROMÂNEŞTI

În istoria filologiei româneşti de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea un loc de seamă prin realizările sale teoretice şi practice îl ocupă Emanoil Grigorovitza.

Născut în Bucovina, la 15 februarie 1857, Grigorovitza a urmat cursurile gimnaziale şi universitare la Cernăuţi, apoi la Iaşi. După absolvire funcţionează ca profesor la Şcoala normală din Bucureşti, la Liceul "Sf. Sava", fiind numit în 1891 profesor definitiv la Şcoala de război. În 1893 obţine la Berna

diploma de doctor în filologie cu teza Zum Vokalismus der slavischen Sprachen. În 1901 obține al doilea doctorat la Berlin, după ce a urmat timp de patru ani cursurile de germanistică și slavistică la Universitatea berlineză[164].

Em.Grigorovitza a desfășurat o bogată activitate de scriitor[165], traducător[166], germanist[167] și slavist. În această din urmă arie de preocupări se înscriu dicționarele sale ruso-române și româno-ruse (o analiză amănunțită a acestora găsim la R.Chivescu[168]) și, firește, lucrarea de care ne vom ocupa în conti-

---

164 Vezi, pe larg, despre Em.Grigorovitza, la Mircea Grigorovită, Un bucovinean de altă dată: Emanuil Grigorovitza, în "Almanahul muzeului județean", X, 1983, Suceava, p. 769-778. Unele informații vezi, de asemenea, la G.Mihăilă, Istoricul studierii..., p. 332 și Ecaterina Fodor, Lingvistica rusă..., p. 59.

165 Dintre scrierile sale literare menționăm Povești răzlețe, București, 1908; Amintiri. Schițe, București, 1912; Duduca Pulheria. Amintiri și schițe din țara fagilor, București, 1922.

166 Eminescu Michail, Deutsche Übertragungen aus den auserlesenen Dichtungen des verstorbenen rumänischen Poeten von Em.Grigorovitza, Berlin, 1901.

167 Dialectul așa numit săsesc al germanilor din Transilvania și elementele române cuprinse în el, Berlin - București, 1900; Curentele principale la Schiller. Studiu critic literar, București, 1905.

168 Op.cit., p. 26.

nuare şi anume Curs practic de limba rusească alcătuit pe baza conferinţelor făcute la şcoala superioară de războiu de Emanoil Grigorovitza, profesor de limbi moderne, Bucureşt , 1891 (pe copertă 1892). Acest curs voluminos (304 p.), redactat în limba română, este structurat în patru secţiuni: A. Partea gramaticală (p. 1-176), B. Vorbe des întrebuinţate şi dialoguri (p. 177-206), C. Bucăţi alese din autori ruseşti (p. 208-288), D. Colecţia de autografuri (p. 289-302).

Partea gramaticală a cursului poate constitui ea însăşi o gramatică practică cu elemente teoretice. Caracterul practic al Cursului decurge din metoda de expunerea materialului în concentre împărţite în 16 lecţii.

În traterea substantivelor, pe lângă elementele tradiţională - declinare, gen, număr -, sunt abordate şi unele aspecte cărora gramaticile de până acum nu le acordau prea multă atenţie. Avem în vedere formele particulare ale unor substantive şi unele formaţii diminutivale. Autorul atrage atenţia asupra unor forme ca pluralul англичане , genitivul чаю, сахару, pe care le consideră neregulate, subliniind că"limba rusească excelează mai mult ca orice altă limbă în forme substantivale neregulate". În ceea ce priveşte diminutivele, autorul dă următoarele formaţii: трава - травка, собака - собачка, сила - силишка, шуба - шубенка, лошадь - лошаденкаTraducând în româneşte aceste diminutive, autorul apelează, cu excepţia primelor două cuvinte, la perifrază: силишка - o putere neînsemnată, шубенка o blană sărăcuţă, лошаденка - un biet căluţ.

O atenție deosebită se acordă prezentării verbelor rusești, pe care autorul le împarte în două clase, înțelegând prin "clase" "conjugări". Fără a folosi termenul de "aspect verbal", Em. Grigorovitza abordează această categorie fundamentală a verbului rusesc în felul următor: "Limba rusească posedă pentru cele mai multe din verbele sale două forme - una nedeplină și una deplină". Pentru Grigorovitza forma nedeplină - deci imperfectivul - exprimă "calitatea nehotărâtă a acțiunii", în timp ce forma deplină - perfectivul - exprimă un "înțeles decisiv". Materialul ilustrativ la aceste probleme prezintă însă inconsecvențe. Astfel, la conjugarea verbului дать forma даю este considerată prezentul acestuia. Or, дать ca verb perfectiv nu are, conform concepției adânc înrădăcinate în aspectologia rusă, prezent în plan sincronic, даю fiind prezentul lui давать, verb pe care Grigorovitza nu-l înregistrează deloc. Același lucru și cu verbul взять, a cărui formă возьму este considerată ca fiind prezentul acestuia.

O altă latură a sistemului verbal rusesc, prezentă pentru prima oară într-o gramatică ruso-română, este recțiunea verbală. Em. Grigorovitza, firește, nu folosește acest termen, apărut mai târziu, dar abordează problema ca atare prin tabelele de verbe care "se construiesc" cu genitivul și instrumentalul, "două cazuri - spune autorul - care se bucură în limba rusească de o preferință deosebită".

Pe alocuri Em. Grigorovitza face și unele comparații ale fenomenului gramatical rusesc cu cel românesc. Aici însă forțează uneori nota, ajungând la construcții neconforme cu aspectul limbii române. Astfel, explicând structura у меня есть,

o echivalează în limba română prin la mine este[169].

Dincolo de unele scăderi, Cursul practic al lui Em.Grigorovitza se înscrie, prin concepţia matură şi caracterul sistematic al expunerii, printre reuşitele rusisticii noastre de la sfârşitul secolului trecut.

În 1896 Em. Grigorovitza publică Dicţionarul rus-român însoţit de un studiu introductiv asupra gramaticii limbii ruse. Această valoroasă lucrare lexicografică, apărută "sub auspiciile şi cu cheltuiala Ministerului român de instrucţiune", conţine o "Introducere în gramatica limbii ruse" (p. II-L). Este un compendiu care, în esenţă, reia - într-o prezentare liniară - cursul de gramatică pe care l-am discutat mai sus.

Referindu-se la alfabetul rusesc, Grigorovitza face o remarcă, pe care o găsim şi în alte lucrări, şi anume că acest alfabet, de care şi românii s-au folosit până nu demult, nu prezintă mari dificultăţi "de distincţiune". Fireşte, observaţia era valabilă pentru vremea aceea, din perspectivă istorică ea oglindind o situaţie reală.

Şi în acest compendiu locul principal îl ocupă verbul. De altfel, ordinea prezentării părţilor de vorbire este o expresie a concepţiei autorului privind ponderea pe care această parte de vorbire o deţine: noţiunile fundamentale despre verb sunt date înaintea substantivului. Se pare că Grigorovotza considera ca o trăsătură fundamentală a întregului sistem morfo-

169 Unele aspecte privind abordarea comparativă a faptelor de limbă sunt discutate în articolul nostru, Elemente comparativ-contrastive în vechi manuale de limba rusă din România, în "Filologie rusă", XIII, 1993, p. 71-76.

logic al limbii ruse comportamentului verbului auxiliar быть şi, în primul rând, omiterea sa la timpul prezent, trăsătură pe care o opune situaţiei acestui verb în limba română.

În ceea ce priveşte terminologia gramaticală, desigur cea românească, fiindcă Grigorovitza nu foloseşte nici un termen rusesc, este de observat că dacă în Cursul practic întâlnim termeni paraleli - timpul de faţă - prezentul; preteritul - trecutul; cuvânţel - particulă -, în Compendiul din dicţionarul său autorul renunţă la dublete terminologice, optând pentru termenii moderni - prezent, trecut, particulă etc.

LECTIA II-a

я	eu	мы	noi
ты	tu	вы	voi
онъ	el	они	ei
она	ea	онѣ	ele
оно	(neutrul)	они	(neutrul)

Limba rusească are un singur verb auxiliar, care şi el se înfăţişează foarte incomplet.

быть	a fi	(Infinit).
есть	este	(Pers. 3 sing.)
суть	sunt	(Pers. 3 plural)

Cele-l'alte forme ale presentuluĭ nu se usitează şi chiar cele două din urmă sus arĕtate se eliminează adese orĭ.

Поручикъ есть офицеръ
Locotenentul e ofiţer.
saŭ Поручикъ офицеръ.

Солдатъ есть тамъ
Soldatul este acolo.
saŭ Солдатъ тамъ.

Они суть здѣсь
Ei sunt aci.
saŭ Они здѣсь.

Trecutul se formează prefăcênd terminaţia infinitivuluĭ din ть în лъ (былъ).

Pentru genul femeesc se pune în loc de ъ final un a (была), iar genul neutru cere la rĕndul sĕŭ un *o* (было). La plural câteşi treĭ genurĭ aŭ o singură formă, adică terminaţia finală *u* (были).

я былъ	eu (barbatul)	eram
я была	eu (femee)	eram
ты былъ	tu (bărbatule)	erai
ты была	tu (femee)	erai.
онъ былъ	el (bărbatul)	era
она была	ea (femeea)	era
оно было	(neutrul)	era.

мы были — noĭ eram
вы были — voĭ eraţĭ

они, онѣ, они — были — eĭ, ele — erau

V. GRAMATICI ALE LIMBII ROMÂNE ÎN LIMBA RUSĂ

Considerând că în cadrul temei abordate în cursul nostru trebuie să-şi găsească loc şi gramaticile, atât bilingve cât şi unilingve, ale limbii române, vom dedica acest capitol unei analize succinte a câtorva lucrări de acest gen.

În legătură cu gramatica lui Iakov Hinkulov, Начертание правилъ валахо-молдавской грамматики, apărută la Sankt-Petersburg în 1840 şi redactată integral în rusă[170], vom arăta numai că ea cuprinde primul vocabular rus--român de termeni gramaticali. Cei circa 80 de termeni româneşti sunt incluşi în glosarul de la sfârşitul lucrării.

O lucrare valoroasă, căreia i s-a acordat puţină atenţie în studiile de istorie a filologiei române, este Cursul primitiv de limba română compus pentru shólele elementare şi pentru classe gimnasiale de Ioann Doncev[171], apărut la Chişinău, în 1865.

170 Alte informaţii privitoare la activitatea lui I. Hinkulov, vezi la Ecaterina Fodor, Cercetările lingviştilor ruşi şi sovietici despre relaţiile lingvistice slavo-române, Rsl, VI, 1962, p. 221-222.

171 Distins pedagog basarabean; după terminarea liceului la Chişinău, a funcţionat ca profesor de istorie şi geografie la Tighina, apoi a predat latina şi aritmetica, iar din 1874 s-a transferat ca profesor de română la Chişinău. În 1851, la recomandarea consulului Rusiei, Doncev este invitat să predea limba rusă la Iaşi, dar el preferă să rămână la Chişinău, unde contribuia la răspândirea culturii române. (Cf. Ştefan Ciobanu, Op.cit., p. 106; De la Academia Mihăileană la..., p. 139). Cursul primitiv... este menţionat de Lazăr Şăineanu în Istoria filologiei române. Studii critice. Cu o prefaţă de B.P.Hasdeu, Bucureşti, 1892, p. 307. Interesant de amintit că unul din eroii romanului lui C.Stere, In preajma Revoluţiei, învaţă limba română după cartea lui I.Doncev.

Este un manual complex, care prin structura şi conţinutul său depăşeşte nivelul şcolar pentru care fusese conceput. În prefaţa manualului (p. I-IX) scrisă în limba rusă, autorul, după ce pledează pentru învăţarea limbii române de către cei ce locuiesc pe meleagurile basarabene, face o incursiune în istoricul scrisului la români - apariţia scrierii chirilice şi apoi înlocuirea ei cu cea latină. În continuare, expunerea, împărţită pe lecţii, are un caracter bilingv: coloana din stânga - text românesc cu litere latine, coloana din dreapta - text rusesc. Cea mai mare parte a Cursului este consacrată etimologiei, adică morfologiei. Înţelegând dificultatea pe care o prezintă pentru un vorbitor de limba rusă articolul românesc, I.Doncev insistă într-un întreg capitol asupra acestei probleme, căutând diferite procedee pentru a preciza în varianta rusească funcţia articolului. Astfel, pentru articolul nehotărât <u>un</u>, <u>o</u> recurge la rus. <u>некоторый</u>, <u>некоторая</u>; <u>un om</u> - <u>некоторый человек</u>, <u>unii oameni</u> - <u>некоторые люди</u> etc., iar pentru redarea articolului hotărât apelează la elemente descriptive: <u>pâinea</u> - <u>хлеб /о котором идет речь/</u>. - Un spaţiu amplu este rezervat descrierii verbului românesc, cu precădere a sistemului temporal al acestuia, subliniindu-se şi aici deosebirile între cele două limbi.

În unele părţi ale cursului său, Doncev se află sub influenţa structurii gramaticale a limbii ruse, atribuind unele aspecte proprii acesteia limbii române. În problema genului substantivului, Doncev consideră că neutrele din limba română sunt identice cu substantivele denumite în gramatica rusă <u>общего рода</u>, care în realitate sunt cu totul altceva. Se ştie că în

această categorie intră, prin tradiţie, substantive ca сирота, умница, care îşi concretizează genul numai în context, fiind raportabile atât la persoane de sex masculin, cât şi la persoane de sex feminin.

Capitolul din Curs intitulat "Sintaxa generală" cuprinde câteva definiţii sumare ale propoziţiei şi părţilor ei constitutive.

Cursul se încheie cu un vocabular român-rus (p. 132-166), care conţine peste 1800 de cuvinte-titlu extrase, cu precădere, din textele manualului. Acest vocabular se remarcă prin tratarea atentă sub aspect gramatical a cuvintelor inserate. La fiecare se menţionează, cu abrevieri ruseşti, partea de vorbire căreia îi aparţine şi, unde este necesar, genul. Substantivele sunt date în forma lor nearticulată şi articulată: om с.м. omul. La verbe este dată forma pers. I singular prezent, iar în paranteze, prin abreviere, infinitivul şi participiul: amestec г.д. (amesteca, -cat).

În acelaşi an, 1865, I.Doncev publică, tot la Chişinău, Abeceda română compusă pentru shólele elementare, care, în esenţă, este un rezumat al Cursului primitiv.

x

x x

Arhimandritul Gurie este alcătuitorul unei Cărţi de cetire cu ştiinţe din gramatica moldovenească apărută în 1910 în Tipografia Eparhială din Chişinău. Prima parte conţine un compendiu de gramatică românească în limba rusă, cu terminologie gramaticală bilingvă. Spre deosebire de Doncev, Gurie nu admite existenţa a trei genuri în limba română, considerând, cu totul greşit,

că substantive ca picior, deget, cuţit şi altele sunt masculine. Se simte aici, ca şi în alte cazuri pe care le-am semnalat, o surprinzătoare necunoaştere a gramaticilor româneşti care se impuseseră încă din secolul anterior[172].

Vom mai semnala un ghid de conversaţie - Русско-румынскiе разговоры для русского въ Румыніи de D.Agaraş, Iaşi, 1917 - a cărui originalitate constă în faptul că descrie structurile de bază ale gramaticii româneşti fără a folosi terminologia gramaticală. Acest lucru se realizează prin prezentarea bilingvă a unor modele de paradigmă pentru fiecare parte de vorbire, cu excepţia verbului, care nu este abordat. După aceste modele se inserează elemente de sintagmatică a părţilor de vorbire.

O lucrare care interesează mai mult prin indicaţiile metodice privitoare la însuşirea gramaticii limbii române şi mai puţin prin gramatica propriu-zisă, prezentată cu multe lacune, este Conversaţia română-rusă. Elemente de gramatică de Ioan Zaharescu, Chişinău, 1921. În prefaţa cărţii autorul arată că la baza însuşirii limbii române trebuie să stea comparaţia cu limba rusă, astfel încât "elevul să observe diferenţa între formarea propoziţiilor în română şi rusă". După însuşirea lor, regulile gramaticale trebuie puse în practică prin cât mai multe conversaţii.

x x
x

Este de subliniat că gramaticile limbii române destinate vorbitorilor de limba rusă se înscriu în aria unei preocupări

172 Avem în vedere lucrări ca: Ion Heliade Rădulescu, Gramatica românească, Sibiu, 1828; Iordache Golescu, Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticeşti, Bucureşti, 1840; Timotei Cipariu, Gramatica limbii române, vol. I, Bucureşti, 1869 şi vol. II, Blaj, 1877; G.Ghibănescu, Gramatica română. Fonetică şi morfologie, Iaşi, 1892.

constante în filologia românească din secolul al XIX-lea şi primele decenii ale secolului al XX-lea, când apar numeroase gramatici ale limbii române pentru vorbitorii nativi de alte limbi, cum ar fi Gramatica română şi germană de Anton Markl, Cernăuţi, 1810; Walachische Sprachlehre für Deutsche von Andreas Clemens, Braşov , 1821; J.Vaillant, Grammaire roumaine a l'usage des français, Bucarest, 1840; Aron Pumnul, Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen, Czernowitz, 1864, şi altele.

VI. ABORDAREA PROBLEMELOR DE GRAMATICĂ RUSĂ ÎN SECOLUL AL XX-LEA

1. Privire generală

In secolul al XX-lea problemele de gramatică rusă sunt abordate în lucrări de factură şi întindere foarte variată, cum ar fi gramatici propriu-zise, manuale sau cursuri practice de limba rusă, dialoguri şi ghiduri de conversaţie, compendii de gramatică în dicţionare.

Deşi diferite ca structură şi concepţie, aceste lucrări au două trăsături comune: pe de o parte, gramatica este privită ca un element absolut necesar în însuşirea limbii ruse, de aici tratarea ei sub aspect preponderent practic, pe de altă parte, tendinţa de a compara, mai mult sau mai puţin consecvent, fenomenul gramatical rusesc cu cel românesc.

În ceea ce priveşte periodizarea apariţiei lucrărilor lingvistice ruso-române, se observă două "extreme": un număr, relativ redus, de lucrări apar în perioada 1900-1920, urmează două decenii în cursul cărora nu este nimic de semnalat în acest domeniu, pentru ca apoi, începând cu deceniul al patrulea, să apară din nou un număr destul de mare de cărţi didactice (ruso-române).

2. LUCRĂRI DIN PERIOADA 1900-1920

Rusistica începutului de secol este marcată de lucrările lui Zamfir C.Arbure (Arbore)[173] şi Mihail Ciachir.

173 Publicist născut la 1848 la Cernăuţi, colaborator la diferite ziare din Rusia. În 1877 se stabileşte în România. Este autorul unor lucrări de istorie, dintre care se detaşează, prin valoarea documentară, Basarabia în secolul al ./.

Primului îi aparține o gramatică a limbii ruse (Gramatica limbei ruse. Etimologia. Curs predat la Școala superioară de războiu de Zamfir C. Arbure, București, 1902), și o culegere de dialoguri în trei limbi (Dialoguri ruso-bulgaro-românești de Zamfir C. Arbure, profesor de limba rusă la Școala superioară de război, București, 1905).

Gramatica este redactată în limba română cu materialul ilustrativ în limba rusă și are un caracter descriptiv. În capitolul dedicat alfabetului și pronunției se insistă asupra importanței accentului în limba rusă ca mijloc de diferențiere semantică a cuvintelor.

La tratarea părților de vorbire apar unele elemente noi în comparație cu lucrările anterioare. Astfel, la substantiv se vorbește despre cuvinte ca невѣжа și плакса, care pot fi masculine și feminine, ceea ce în esență corespunde noțiunii de substantive de gen comun. Întâlnim, de asemenea, noțiunea de "declinare mixtă" cu referire la substantivele cu tema în -г-, -к-, -х- sau șuierătoare. Dacă Grigorovitza împărțea verbele în două "clase", Arbure le împarte în două "specii", folosind, pentru prima oară într-o gramatică a limbii ruse elaborată la noi, termenii rusești совершенный видъ și несовершенный видъ. Interesant de semnalat faptul că aceștia sunt singurii termeni rusești folosiți în Gramatica lui Arbure. Acest lucru se explică, credem noi, prin aceea că autorul nu a găsit

./. XIX-lea, București, 1895 (Cf. Figuri contemporane din România. Dicționar biografic ilustrat. Fondator: Th.Cornel. Director: Th. Arghezi. București, 1914, p. 86).

un echivalent terminologic românesc corespunzător. Interpretarea sensurilor celor două aspecte este corectă. Vorbind despre construcţii pasive, Z.Arbure atrage atenţia că rom. eu sunt înţeles se redă în limba rusă "bună şi curată" nu prin я понимаемъ ci prin меня понимаютъ.

Sunt prezente în lucrare şi unele referiri la istoria limbii ruse. Astfel, despre numeralul сорокъ, autorul spune că el nu este un cuvânt rusesc, ci împrumutat din greacă (< sarakonta)[174].

Inceputului de secol îi aparţine şi reuşitul manual de limba rusă alcătuit de Mihail Ciachir[175]. Este vorba de o lucrare bilingvă în trei părţi apărută în trei ediţii: 1902, 1903, 1914. Biblioteca Academiei Române posedă numai partea a doua şi a treia ale ultimelor două ediţii. Titlul complet al cărţii: Помощникъ молдованъ при первоначальномъ изученіи русскаго языка. Часть 2-я. Самоучитель русскаго языка. Для молдованъ Бессарабии стремящихся изучать русскій языкъ. Составилъ учитель-священникъ Михаилъ Чакиръ. Ajutoriul moldovenilor în vreme celei mai

174 În legătură cu originea numeralului сорок există diferite puncte de vedere în lucrările de gramatică istorică a limbii ruse. O sinteză a acestora vezi la V.I.Borkovski, P.S.Kuzneţov, Историческая грамматика русского языка, Moscova, 1963, p. 246.

175 Preot basarabean. Învăţător la diferite şcoli aparţinând Sf. Sinod de la Chişinău. În afara lucrărilor didactice a publicat lucrări de istoria religiei şi unele lucrări beletristice: Священная история Ветхаго завета, Кишиневъ, 1911; Тѣло женщины. Современная драма въ 4-хъ частяхъ, Кишиневъ, 1917; Прибой войны, Кишиневъ, 1929.

întâie (îndeletnicire la) învăţătură limbei rusască. Partea 2-e. Singurînvăţător limbei russască. Pentru Moldoveni a Basarabiei (din Bassarabia) cării (ce) să se sălească a învăţa limba russască. Au alcătuit (au compus) învăţătoriul - preotul Mihail Ciachir - Изданіе второе, перепечатанное безъ перемѣны съ перваго изданія. Кишиневъ, 1903.

Deşi nu am avut posibilitatea să consultăm partea întâi a manualului, conţinutul acestuia ne este cunoscut dintr-un anunţ inserat într-o altă lucrare filologică a aceluiaşi autor[176], prin care se face cunoscut publicului cititor că se mai găseşte în vânzare la librăriile din Chişinău Помощникъ молдованамъ, часть I-я, Русско-молдавский букварь и часть 2-я и 3-я, Самоучитель русскаго языка.

Partea a doua a cărţii are un pronunţat caracter practic şi se remarcă printr-un procedeu original de prezentare a morfologiei elementare a limbii ruse. La fiecare parte de vorbire este dată o scurtă definiţie a acesteia, iar apoi, în ordine alfabetică, tabele conţinând cuvinte din clasa respectivă cu paradigma corespunzătoare. Am putea spune că, după felul cum este structurată această secţiune a cărţii, ea are trăsăturile unui dicţionar gramatical.

Partea a treia, intitulată "Cunoştiinţele cele dintâi din gramatica russască", augmentează, îmbinând practicul cu teoreticul, informaţiile privitoare la fiecare parte de vorbire. În

176 Este vorba de Русско-молдавский словарь и разговоры на русско-молдавскомъ языкѣ, Кишиневъ, 1909.

general, definiţiile şi clasificările nu conţin elemente noi faţă de alte gramatici din perioada respectivă la care ne-am referit la începutul acestui capitol. În schimb, sunt mult mai sistematice comparaţiile cu limba română, prin care autorul scoate în evidenţă deosebirile dintre cele două sisteme morfologice: absenţa neutrului în română aşa cum apare el în rusă, neconcordanţa genului la numeroase substantive, diferenţele în sistemul cazual, comportamentul sintagmatic diferit al adjectivelor şi altele.

În ceea ce priveşte terminologia gramaticală românească, este de semnalat o caracteristică proprie tuturor lucrărilor elaborate în Basarabia, şi anume, folosirea dubletelor: substantiv - nume înfiinţat, adverb - spregrai, gen - neam, verb - grai ş.a.m.d.

În 1914 apare la Chişinău ediţia a treia a manualului lui M.Ciachir, care aduce o importantă completare faţă de cele două ediţii anterioare: un capitol intitulat "Cunoştiinţele cele dintâi din sintaxă" (p. 224-260). Este prima prezentare bilingvă, cu note accentuat teoretice, a sintaxei limbii ruse. Într-o scurtă introducere se subliniază necesitatea de a cunoaşte regulile "concordării şi ocârmuirii cuvintelor în vorbă", adică acordul şi recţiunea. Propoziţia este definită ca expresia gramaticală a judecăţilor alcătuite din cuvinte. Propoziţiile se împart în pline şi nepline (adică bimembre şi monomembre), personale sau de faţă, nepersonale sau impersonale. La acestea din urmă se dau exemple ca морозитъ, вечереетъ, дождитъ, ale căror traduceri româneşti sunt forţate - gerează, înserează, plourează (!). Propoziţiile cu părţi multiple sunt diferite ca propo-

III.

ЕРВОНАЧАЛЬНЫЯ СВѢДѢНІЯ

изъ

УССКОЙ ГРАММАТИКИ

для молдова́нъ.

Предме́ты.

Все, что насъ окружа́етъ, ывается предме́томъ.

Предме́ты быва́ютъ одушевлённые (существа́) и не́одушевлённые.

Предме́ты живы́е, кото́рые утъ по своей волѣ перенять мѣсто, — дви́гаться, ываются одушевлёнными, примѣръ: человѣкъ, ло́ь, пѣту́хъ, ко́шка.

Предме́ты, кото́рые не имѣъ произво́льнаго движе́ называются неодушевными, напримѣръ: де́рево, ѣзо, столъ, книга.

Одушевлённые предме́ты вѣча́ютъ на вопро́сы: Кто? ? Кому́? Кѣмъ? О ко́мъ?

Дозволено цензурою, Одесса, 27-го Мая 1903 года.

КУНОШТІИНЦЕЛЕ ЧЕЛЕ ЫНТЫЕ

динъ

ГРАММАТИКЫ(а)РУССАСКЫ

пентру молдовень.

Лу́крурь.

Тотъ, че не ынку́нжуры, се нуме́ште лу́кру.

Лу́крурь (иле) сынтъ ынсуфлецы́те (фі́инциле) ши неынсуфлецы́те.

Лу́крурь (иле) віе (фі́инцеле), каре потъ де сі́не (динъ во́я са) а скимба́ локулъ, а се мишка́, се нуме́скъ ынсуфлецы́те, ка (де опилды): о́мулъ, ка́лу, куко́шу, мы́ца.

Лу́крурь (иле), каре нау мишка́ре, де сі́не, се ну́мескъ неынсуфлецы́те, ка де опилды; копа́кулъ, черъ, (ше́ру) ма́са, ка́рте(я).

Лу́крурь (иле) ынсуфлецы́те (фі́инцеле) респу́ндъ ла ынтре́бареле: Чи́не? А ку́й? Ку́й? Ку чи́не? Де чи́не?

ziţii unite, ele fiind alcătuite prin contopirea mai multor propoziţii simple. "Мальчик и дѣвочка читають - arată autorul înseamnă Мальчикъ читаетъ и дѣвочка читаетъ". M.Ciachir s-a aflat în dificultate în găsirea echivalentului românesc pentru rus. однородные слова. Echivalentul folosit de el - cuvinte de un neam - calchiat după cel rus, este "ocupat", fiindcă neam se foloseşte, chiar în aceeaşi carte, cu sensul de gen. În ceea ce priveşte fraza, autorul trece direct la analizarea propoziţiilor subordonate fără a da definiţia frazei şi a propoziţiei principale. Sunt analizate posibilităţile de înlocuire a unor subordonate cu construcţii participiale şi gerunziale. În încheierea sintaxei se explică folosirea semnelor de punctuaţie.

x

x x

După Em. Grigorovitza şi Zamfir C. Arbore, un alt profesor din învăţământul militar îşi aduce contribuţia la îmbogăţirea literaturii noastre didactice: Ştefan Berechet. Traducător[177] şi istoric[178], el a lucrat la Institutul sud-est-european al lui N. Iorga şi ca profesor de limba rusă la şcolile militare de infanterie şi artilerie. Lui îi aparţine Gramatica limbei ruse pentru elevii şcoalelor militare de infanterie, artilerie şi cavalerie, Partea I şi II, Bucureşti, 1919.

---

177 Dintre traducerile sale - îndeosebi din limbi slave - amintim: Călătoria lui Parfirie Uspenski pe la noi, traducere din ruseşte, Bucureşti, 1920; Barby, Henry şi Marianovici sublocot., Tragedia unui popor şi a regelui său. Traducere din sârbeşte, Bucureşti, 1917.

178 Printre altele este autorul Autobiografiei stareţului Paisie Velicikovski, Iaşi, 1918.

Din prefaţă, intitulată "Puţină lămurire", aflăm că lucrările celor doi predecesori sunt epuizate şi astfel a apărut ideea elaborării acestei gramatici. Subliniind importanţa cunoaşterii gramaticii în însuşirea unei limbi străine, Şt.Berechet consideră că gramatica este "matematica limbii". Prin aceasta el formulează desigur o idee foarte corectă cu privire la caracterul riguros, sistematic al structurii gramaticale.

Gramatica lui Şt.Berechet este redactată în limba română, cu exemplificări în rusă. Cele 28 de capitole cuprind alfabetul şi pronunţarea, apoi toate părţile de vorbire. Ca în toate gramaticile analizate până acum, şi aici nu se face distincţie între literă şi sunete, considerate a fi acelaşi lucru. Un element nou în abordarea problemelor de ortoepie într-o lucrare de rusistică elaborată în ţara noastră îl constituie folosirea termenilor de akanie şi okanie şi referirile la normele ortoepice moscovite.

În domeniul morfologiei este de evidenţiat tendinţa autorului de a pune pe primul plan paradigmatica părţilor de vorbire. Esenţială pentru Şt.Berechet este cunoaşterea declinării şi a conjugării şi această concepţie o aplică consecvent în expunere. Astfel, capitolele dedicate substantivului încep cu descrierea funcţiilor cazurilor cu sau fără prepoziţii şi după aceea urmează chestiunile generale privind substantivul ca parte de vorbire. Lucrarea nu cuprinde sintaxa, făcând numai unele referiri la funcţiile sintactice pe care le îndeplinesc părţile de vorbire, dar terminologia folosită este confuză. Astfel, vorbind despre funcţiile adjectivelor, autorul spune că acestea pot fi epitete, când califică substantivul şi atribute, cînd depind

de verb. De fapt, prin epitet St.Berechet are în vedere atributul adjectival, iar prin atribut numele predicativ (exemplul pe care îl dă aici este edificator: воин храбр).

3. LUCRĂRI DIN PERIOADA 1940-1948

După cum arătam la începutul acestui capitol, între anii 1920-1940 nu apare nici o lucrare didactică de limba rusă demnă de reţinut, pentru ca numărul acestora să crească în mod sensibil între 1940 şi 1948, an la care se opreşte cercetarea noastră[179].

Desigur, o parte din lucrări nu prezintă interes din punct de vedere filologic, aşa încât acestea vor fi numai menţionate mai jos, urmând să ne oprim asupra unor lucrări de valoare. O trăsătură comună a majorităţii lucrărilor la care ne referim este îmbinarea elementelor de gramatică, de cele mai

179 Pentru realizările ulterioare în acest domeniu, vezi Ecaterina Fodor, Lingvistica rusă la Universitatea din Bucureşti, în "Momente din istoria învăţământului limbilor străine la Universitatea din Bucureşti", Bucureşti, 1980; Ecaterina Fodor, Paraschiva Şerbănescu, Solomon Vaimberg, Русский язык в высшем филологическом образовании Румынии, "Filologie rusă", XII, 1991, p. 9-25; Onufrie Vinţeler, Din istoria slavisticii în Universitatea clujeană, "Din istoricul slavisticii româneşti", Bucureşti, 1982, p. 148-160; Victor Vascenco, Русистика в социалистической Румынии, "Русский язык в национальной школе", 2, 1966, p. 76-79. De asemenea, în Rsl, XXXI, aflat sub tipar, S.Vaimberg publică medalioane omagiale consacrate unor rusişti români.

multe ori foarte simple, cu conversații și mici vocabulare ruso-române[180]. O altă caracteristică a acestor lucrări o constituie transliterarea cuvintelor rusești cu litere latine. Deși cu multe inconsecvențe, procedeul urmărea sa ofere unui public necunoscător al alfabetului rusesc posibilitatea de a-și însuși noțiunile elementare ale limbii ruse. Unele dintre acestea folosesc și o terminologie incorectă, am spune, pe alocuri, aberantă. Astfel, rus. творительный падеж este echivalat prin cazul creativ (plecând, probabil, de la творить - a crea!), iar предложный падеж - prin cazul ofertiv (предложить - a oferi!).

O serie de lucrări[181] se remarcă însă printr-un nivel superior de abordare a problemelor de gramatică și ale limbii în

---

180 D.I.Nicolau, Manual și dicționar pentru cunoașterea cu ușurință a limbei ruse, Pitești; 1942, Manual de limba rusă. Curs pregătitor pentru adulți /f. autor, f. an/; Curs rapid de limba rusă, Craiova /f. autor, f. an/; Vrei să știi rusește? Piatra-Neamț /f. autor, f. an/; Să ne înțelegem! Lexicon și conversații româno-ruse pentru uzul aviatorilor, București /f. autor, f. an/. Am inclus lucrările fără an în perioada de mai sus, pe baza conținutului dialogurilor.

181 Noua metodă de limba rusă de L.Gazi și E.Bestazzi, București, 1945; Limba rusă în 24 de lecțiuni. Gramatică, exerciții de traducere din rusește și în rusește, cuprinzând peste 1300 cuvinte uzuale de Igor Miasnikov, București, 1945; Curs progresiv de limba rusă. Partea I. Curs compleot de gramatică elementară. Partea a II. Lecturi alese, de Val Cordun, București, 1946.

ansamblu. Valoarea acestor lucrări rezidă pe de o parte în referirile la probleme de gramatică istorică a limbii ruse şi chiar de gramatică comparată a limbilor slave, iar pe de altă parte în lărgirea ariei abordării comparative a fenomenelor gramaticale din limba rusă. Astfel, în Noua metodă de limba rusă se face un istoric al limbilor slave, cu accent pe limbile slave de răsărit. Se dau, de asemenea, diferite forme gramaticale din vechi texte ruseşti. În ceea ce priveşte comparaţiile, ele cuprind pe lângă limba română, limbile franceză, italiană, spaniolă. Iată un exemplu: "Să se observe că în limba rusă, ca şi în franceză şi italiană, când se succed două verbe al doilea se pune la infinitiv, în timp ce în română - la subjonctiv". La rândul său, Igor Miasnikov face apel, în cartea sa, la elemente de limba germană pentru explicarea unor chestiuni mai dificile din rusă: "Când la întrebarea "unde?" răspunsul exprimă o mişcare spre ceva sau cineva, "unde?" nu se traduce prin "где?" ci prin "куда?". A se compara cu "Wo?" şi "Wohin?" din germană". În general, autorii manualelor menţionate consideră că pentru însuşirea limbii ruse, care are numeroase trăsături specifice care o deosebesc net de limba română, trebuie să se înţeleagă structura intimă a celei dintâi raportată la limba maternă.

x

x x

Vom încheia analiza noastră cu două dintre cele mai valoroase lucrări care au văzut lumina tiparului în deceniul al cincilea. Ele aparţin unor reprezentanţi de seamă ai lingvisticii româneşti: Emil Petrovici şi Ion Aurel Candrea.

Acad. prof. Emil Petrovici - unul din cei mai de seamă slaviști români - a acordat în studiile sale o atenție deosebită limbii ruse, chiar dacă ele nu sunt consacrate în mod direct acestei limbi, iar la Universitatea din Cluj a predat un timp gramatica limbii ruse și un curs de literatura rusă[182]. În 1944 publică o lucrare practică de limba rusă: Texte rusești ușoare pentru începători urmate de un glosar cu transcrierea fonetică și indicația accentului de Emil Petrovici, profesor de slavistică la Universitatea din Cluj, 1944 (pe copertă: 1945 - n.n.), Editura "Regele Ferdinand I".

Manualul, de 71 de pagini, conține o prefață, câteva indicații privitoare la transcrierea fonetică, texte și un glosar rus-român[183]. În prefață (scrisă la Sibiu, în noiembrie 1944), autorul arată că a întâmpinat mari dificultăți materiale și tehnice în elaborarea cărții sale.

---

182 Cf. Onufrie Vințeler, Op. cit., p. 153. Același a vorbit la simpozionul închinat memoriei lui Petrovici, București, 1993, despre activitatea marelui slavist.

183 Lucrarea este amintită de G. Mihăilă (Cf. Istoricul studierii..., p. 332), Ecaterina Fodor (Cf. Lingvistica rusă..., p. 85). Vezi, de asemenea, comunicarea noastră Emil Petrovici și I.A.Candrea - contribuții la rusistica românească prezentată la sesiunea științifică consacrată aniversării a 100 de ani de la înființarea catedrei de limbi slave a Universității din București, 17-18 octombrie 1991. Comunicarea este citată în cronica sesiunii publicată sub semnătura lui Victor Vascenco în "Balkan-Archiv", Neue Folge, Band, 17/18, 1992/1993, p. 427-429.

Din indicațiile privind transcrierea fonetică - în general, lucrarea poartă amprenta exigentului fonetician - vom cita numai câteva situații care evidențiază grija de a facilita înțelegerea și însușirea complicatelor aspecte fonetice ale limbii ruse prin compararea acestora cu structura fonetică a limbilor română, italiană și franceză: vocalele neaccentuate trebuie pronunțate foarte scurt, fugitiv; numai vocalele accentuate au o durată mijlocie cam ca cea a vocalelor accentuate românești; j, g, ķ trebuie citite românește; unele consoane moi rusești se pronunță aproape ca respectivele consoane în Ardeal. E.Petrovici subliniază că pronunția rusească poate fi însușită numai prin exerciții practice și conversații cu persoane care cunosc bine limba rusă literară.

Capitolul "Texte" este constituit din două părți: în prima parte textele se dau în grafie rusească, apoi în transcriere fonetică. Aici sunt cuprinse toate fonemele și principalele procese fonetice. În partea a doua textele se dau fără transcriere fonetică, dar toate cuvintele au accentul marcat grafic. Textele sunt însoțite de note cu comentarii lexico-etimologice, fonetice, stilistice și gramaticale. Dintre acestea reținem: numele lunilor sunt de origine latină, dar la ruși ele au pătruns prin intermediar bizantin și slavon bisericesc; охота - dorință, plăcere, vânătoare, prin Moldova se zice ahotnic cu înțeles de "doritor de ceva"; простой - simplu, de rând, sincer, adjectivul românesc prost are și el sensul de "simplu" în textele noastre vechi; pluralele în -ья au fost la început colective la singular - братья însemnând întâi "frăție", apoi "frați"; Днепрогэс este un substantiv compus din numele

Niprului şi iniţialele ГЭС care înseamnă государственная электрическая станция. Aici desigur este o confuzie, ГЭС fiind abrevierea de la гидроэлектростанция.

Lucrarea se încheie cu un glosar - circa 2600 cuvinte-titlu - care îmbină particularităţile unui dicţionar bilingv cu cele ale unui dicţionar explicativ, iar prin tratamentul gramatical al unora dintre vocabule se constituie şi într-un mic dicţionar gramatical. În unele privinţe glosarul constituie o premieră în materie, avem în vedere, în primul rând, felul în care sunt alcătuite articolele consacrate verbelor: строить, строю, строишь; строй/те/; строящий, строя, строимый; строил, -а, -о, -и; строивший, строив; pf. построить; построенный a construi, a clădi. Este, prin urmare, lesne de observat, că o astfel de prezentare a unui verb se constituie într-o micromonografie gramaticală a verbului respectiv, care, fără a folosi termeni gramaticali, dă o imagine destul de completă asupra caracteristicilor lui.

Cea de-a doua lucrare aparţine lui Ion Aurel Candrea, reputat lingvist cu preocupări variate în domeniul istoriei limbii române, a folclorului, lexicografiei, etimologiei. Era un bun cunoscător al limbilor clasice, al principalelor limbi moderne. Ca profesor în învăţământul gimnazial şi universitar, a alcătuit zeci de manuale care s-au bucurat de o largă audienţă, ajungând la numeroase ediţii. Pentru a înlesni marelui public însuşirea limbilor străine printr-o metodă practică şi accesibilă, I.A.Candrea a publicat manuale populare de limba franceză, germană, engleză sub titlul generic Aşa se vorbeşte... În 1945, la solicitarea lui Emil Ocneanu, directorul editurii "Socec",

I.A.Candrea publică, în colaborare cu Boris Surpin (inginer, a tradus din limba rusă lucrări cu caracter tehnic), Aşa se vorbeşte... ruseşte. Conversaţii, gramatică, vocabular, corect. În "Prefaţă" se arată că este o "lucrare destinată uzului practic, în care s-a ţinut seama, la tot pasul, de criteriul ştiinţific". Prezentând alfabetul rusesc, autorii includ şi literele i, ѣ, ѳ, care însă nu se mai foloseau. Unele simplificări sunt de semnalat şi în ceea ce priveşte indicaţiile de pronunţare. Astfel, se spune că o neaccentuat se pronunţă ca a, or nu în toate poziţiile atone se întâmplă aşa. Între paginile 55-95, manualul cuprinde o schiţă de gramatică a limbii ruse. Deşi foarte condensate, informaţiile oferă totuşi un minim de cunoştinţe gramaticale. Sunt prezentate toate părţile de vorbire, tratarea acestora fiind însă inegală. Surprinzător ni se pare faptul că la verbe este total ignorată categoria aspectului nu atât ca problemă teoretică, fiindcă, în ultimă instanţă, nu avem de-a face cu un curs de limba rusă contemporană, dar ca problemă practică indispensabilă. Astfel, se spune despre timpul viitor: "În limba rusă verbele formează viitorul cu ajutorul auxiliarului быть la viitor şi infinitivul verbului de conjugat". Dar verbele perfective nu formează viitor compus! Trebuie subliniat aici faptul că manualul acad. E.Petrovici, fără a prezenta regula aspectului verbal, oferă informaţia necesară în notele explicative şi în articolele glosarului.

Deşi cele două lucrări nu constituie realizări de vârf ale celor doi oameni de ştiinţă, ele merită atenţia noastră, fie şi datorită faptului că doi dintre cei mai de seamă lingvişti români au onorat cu numele lor literatura didactică românească dedicată limbii ruse. În al doilea rând, fiindcă

sunt primele manuale de limba rusă apărute spre sfârşitul celui de-al doilea război mondial, deci fac parte dintr-o anumită perioadă de elaborare a unor astfel de lucrări. În al treilea rând, fiindcă considerăm că din tabloul rusisticii româneşti - pe care am încercat să-l completăm prin demersul nostru - nu trebuie să lipsească nici una din lucrările care ne-au fost accesibile.

Naji' jnut. Srię'zănnîii stiębli padhvátivăiuttă[3] *i perenósiuttă nă bărabán mălatiilki.*

Kalósiiă abmalácivăiuttă, zirnó pravéivăittă i ssipáittă v-asóbii bak nă virhú maşí'nî. Kăk tólikă napólniittă takói bak, kambáin ăstanárliivăittă.

K-niimú pădiiijáit ăftămabíli ílii tráktăr s-tiiliéşkămi. Atkrîváittă zadvíşkă bákă, i fsio zirnó bí'stră ssipáittă v-ăftămabíli. Răzgruzílsă kambáin — i idiót dáliṣă.

[1] Cf. p. 1, rând. 16, nota 8 (p. 1a). [2] Pluralele în -ья au fost la început colective la singular. Бра́тья (pl. dela брат) a însemnat întâi »frăţie«, apoi »fraţi«. [3] Pasivul se exprimă de obiceiu prin formele reflexive. În bucata de cetire prezentă sunt o mulţime de reflexive exprimând pasivul: »sunt luate, sunt transportate, sunt treerate, sunt vărsate«, etc.

Bagáč bárin i bię'dnîi partnói

V-adnóm dómii jí'lii nă virhú[1] *bagáč bárin, a vnizú bię'dnii partnói. Partnói ză rabótăi fsio*[2] *pięl pię́snii i mişál bárinu spáti. Bárin dal partnómu*[3] *mişók diénjik, ştop on nie pię'l. Portnói stal*[4] *bagát i fsio stiiriók svaií diénighi, a piéti uj nie stál*[5]*. I stálă*[6] *iimú skúşnă; on vzial diénighi i snios iih nazád bárinu i skazál: „Vazimí svaii diénighi nazat, a mnię uş pazvóli pię́snii pieti, a tó nă miniiá napálă taská“.*

[1] На верху' »sus«. După на, prepoziţionalul lui верх »partea de sus, culmea, vârful« are terminaţia -у'. Cf. внизу' »jos«. [2] Всё sg. neutru dela pronumele весь »tot«, вся, всё, pl. все. Aici are sensul adverbial de »într'una, fără încetare«, de altfel ca românescul »tot«. [3] Портно́й e un adjectiv substantivizat care se declină ca adjectivele. [4] Aici стать înseamnă »a deveni, a se face«. [5] Стать cu un infinitiv înseamnă »a începe«. Când e negat, ca aici, înseamnă »a înceta«. [6] Мне ста́ло ску'чно »mi s'a urît, m'am plictisit«.

Liiváдiiă

Na iújnăm birigú Krí'mă, v-Liivádiii, nad mórjăm, biliéit[1] *dvarię't. Dvarię't ukráşin kalónnămi. Pă kalónnăm viiúttă rózî. Iz ókăn dvartá vídnă lazúrnăiă móriă. Móriă bliistiít i siiáit pri sólniičnăm ăsvişcéniii. Vakrúk dvartá tiiniistii park s-alliéimi strójnih kiparisăf.*

Dă rivaliúţiii dvarię't prinădliiját ţariú. Tiipiéri v-Liivádiii ustróin sănatórii[2]*. V-é'tăm sănatórii piribîválii tí'sici trudiáşcihsă*[3]*. F-sănatórii lúčşiii*[4] *vrací. Anií zabótiuttă a liicéniii i právilinăm pitánii baliní'h. Baliní'ii dí'şut marskím vózduhăm i năbiráiuttă zdaróviiă i sil.*

[1] Беле́ть »a albi, a se zări alb«. Dela toate culorile se poate forma cu sufixul -еть, un verb care înseamnă »a se arăta, a se vedea într'o culoare oarecare«. De obiceiu verbele acestea au formă reflexivă: Беле́ться. [2] E mai obişnuită forma feminină: санато́рия. [3] Pronumele reflexiv -ся al verbelor reflexive se adaugă şi la participiile verbelor reflexive: труди'ться »a se trudi, a munci«, part. prez. act. трудя'щийся »cel se trudeşte, muncitor«. [4] Лучший, superlativul lui [illegible]

Ножи жнут. Срезанные стебли подхватываются и переносятся на барабан молотилки.

Колосья обмолачиваются, зерно провеивается и ссыпается в особый бак на верху машины. Как только наполнится такой бак, комбайн останавливается. К нему подъезжает автомобиль или трактор с тележками. Открывается задвижка бака, и все зерно быстро ссыпается в автомобиль. Разгрузился комбайн — и идет дальше.

Богач барин и бедный портной

В одном доме жили на верху богач барин, а внизу бедный портной. Портной за работой все пел песни и мешал барину спать. Барин дал портному мешок денег, чтоб он не пел. Портной стал богат и все стерег свои деньги, а петь уж не стал. И стало ему скучно; он взял деньги и снес их назад барину и сказал: „Возьми свои деньги назад, а мне уж позволь песни петь, а то на меня напала тоска.“

Л. Н. Толстой

Ливадия

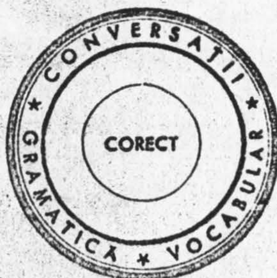
На южном берегу Крыма, в Ливадии, над морем, белеет дворец. Дворец украшен колоннами. По колоннам вьются розы. Из окон дворца видно лазурное море. Море блестит и сияет при солнечном освещении. Вокруг дворца тенистый парк с аллеями стройных кипарисов.

До революции дворец принадлежал царю. Теперь в Ливадии устроен санаторий. В этом санатории перебывали тысячи трудящихся. В санатории лучшие врачи. Они заботятся о лечении и правильном питании больных. Больные дышат морским воздухом и набираются здоровья и сил.

J.-A. CANDREA și BORIS SURPIN

Așa se vorbește...

RUSEȘTE

Editura Librăriei SOCEC & Co. S. A. R., București

VII. C O N C L U Z I I

Principala concluzie la care ne-a condus demersul nostru este că gramaticile slavo-române și ruso-române - înțelegând prin "gramatici" orice tip de lucrare didactică în care sunt abordate într-un fel sau altul probleme de gramatică - fac parte în mod organic din peisajul filologiei românești.

Aceste lucrări au apărut și se înscriu în contextul mai larg al evoluției culturii românești în general, al învățământului în țara noastră, în special.

Astfel, tipărirea la Snagov (1697) și Râmnic (1755) a unor gramatici slavone - chiar dacă ele nu sunt originale - a constituit un autentic act de cultură, expresie a orizontului larg al cărturarilor noștri.

La rândul lor, gramaticile limbii ruse, începând cu Lecțione din 1789, au apărut din necesități practice, legate de începuturile învățământului limbii ruse în România. Faptul că astfel de gramatici sau manuale au văzut lumina tiparului în diferite centre de cultură - Iași, București, Chișinău și altele - constituie o dovadă că nu suntem confruntați cu un fapt izolat, ci cu un fenomen cultural mai larg. În general, am putut observa că lucrările de rusistică care au făcut obiectul analizei noastre au urmat o linie ascendentă în ceea ce privește nivelul științific al descrierii faptelor de limbă, al conexării lor la evoluția lingvisticii în general. Foarte diferite ca dimensiuni și structură, aceste lucrări - unele monolingve, altele bilingve - au o trăsătură comună: strădania alcătuitorilor de a oferi celor interesați cărți cu ajutorul cărora se poate învăța limba rusă, uneori și limba română. Așa se explică numărul

mare de îndrumări metodice privitoare la însușirea limbii străine pe care le conțin frecvent lucrările la care ne-am referit. Deși formulate cu peste un secol în urmă, multe din reflecțiile metodice înregistrate aici și-ar putea găsi loc, prin modernitatea lor, în metodicile predării limbii ruse de astăzi. În lucrarea noastră ne-am referit, firește, numai tangențial la acest aspect, dar intenționăm să consacrăm un viitor studiu exclusiv acestei probleme.

In privința destinației lucrărilor de rusistică care au constituit obiectul cercetării noastre, este dificil, mai ales pentru secolele XVIII-XIX, de făcut o distincție transantă, așa cum o facem astăzi, între cartea didactică școlară și cartea care se adresează publicului larg dornic să învețe o limbă străină. O parte a lucrărilor, prin structură și conținutul lor, vor fi fost folosite atât ca manuale școlare, cât și ca manuale, cum le numim acum, "de studiere a limbii ruse fără profesor". Includem în această categorie Lecțione, Gramatica ruso-română a lui Stefan Margela, Abețedariul și Ențiclopedia lui V.Peltecchi. O serie de lucrări se adresau, așa cum reiese și din titlurile sau prefețele lor, exclusiv liceelor sau instituțiilor de învățământ superior: Cursul practic de Im. Grigorovitza, Gramatica limbii ruse de Zamfir C.Arbure, Gramatica limbii ruse de Șt.Berechet. În fine, cea de-a treia categorie o formează cărțile destinate numai publicului larg: Dialogurile lui Anton Pann, Compendiul de gramatică al lui Al.Coșula, Manualul de limba rusă de M.Ciachir, Manualul practic de limba rusă alcătuit de Emil Petrovici și Așa se vorbește rusește de A.Candrea.

În ceea ce privește fundamentarea teoretică a acestor lucrări - vorbim de fundamentare teoretică plecând de la ideea că chiar o lucrare cu scop pur practic, didactic, se bazează pe o anumită concepție teoretică asupra fenomenului lingvistic - ea oglindește, cum e și firesc, stadiul atins de gândirea gramaticală - rusă și română - în epocile respective.

Un material deosebit de interesant îl oferă aceste gramatici în privința terminologiei gramaticale, cu precădere a celei românești, surprinse în stadiul incipient al viitoarei evoluții. În ce privește terminologia rusă, sunt de semnalat unii termeni de o surprinzătoare modernitate vehiculați în urmă cu un secol și jumătate.

G L O S A R

de termeni gramaticali
din lucrările analizate

NOTĂ EXPLICATIVĂ

În glosarul nostru termenii sunt înregistraţi în ordinea alfabetică a cuvintelor-titlu, termenii româneşti actuali scrişi cu majuscule. În dreapta termenului românesc se află echivalentul rusesc în grafie actuală. Atunci când sunt înregistraţi doi termeni ruseşti, se indică cu un asterisc gramatica în care este folosit cel de-al doilea termen de uz mai restrâns. După aceasta urmează termenii extraşi din gramaticile care au constituit obiectul cercetării noastre. In dreptul fiecărui termen se indică abreviat, în paranteze, lucrarea sau lucrările în care acesta este atestat. Dacă cuvântul-titlu intră şi în componenţa unor sintagme terminologice, el este, în cuprinsul articolului respectiv, înlocuit prin tildă (~). Pentru economie de spaţiu, titlurile lucrărilor se dau sub formă de abrevieri (vezi lista de la p.201).

ADJECTIV - ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ

nume însoţitoriu (Lecţione);

nume alăturat (Gr. 1819, Margela);

alăturalnic nume (Ghinkulov);

adjectiv (Coşula, Voinov, Doncev).

ADVERB - НАРЕЧИЕ

avorbii (Lecţione);

apregrai (Gr. 1819, Ghinkulov);

asupragrai (Margela);

adverb (Coşula, Doncev, Ghinkulov).

~ de calitate ~ качества

spregrai a felurimii (Gr. 1819)

~ de cantitate . ~ количества

spregrai a cătăţimei (Gr. 1819);

adverb de cătime (Doncev).

~ de comparaţie ~ уподобления

spregrai a asemănării (Gr. 1819).

~ de exclusivitate ~ изъятия

spregrai a scoaterii (Gr. 1819).

~ de loc ~ места

spregrai a locului (Gr. 1819).

~ de precizare ~ указания

spregrai a arătării (Gr. 1819)

~ de timp ~ времени

spregrai a vremii (Gr. 1819);

adverb timpural (Doncev).

~ explicativ ~ изъяснения

spregrai a tălmăcirii (Gr. 1819)

~ , care exprimă o afirmaţie ~ утверждения

spregrai a întăririi (Gr. 1819).

adverb afirmativ (Doncev).

~ , care exprimă o negaţie ~ отрицания

spregrai a lepădării (Gr. 1819).

adverb negativ (Doncev).

ARTICOL - ЧЛЕН

articul (Doncev, Ghinkulov).

CAZ - ПАДЕЖ

cădere (Lecţione, Gr. 1819, Margela, Ghinkulov).

caz (Coşula, Doncev)

~ul nominativ именительный ~

cădere numinătoare (Lecţione);

cădere numitoare (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov);

cazul nominativ (Coşula, Doncev).

~ul genitiv , родительный ~

cădere ruditoare (Lecţione);

cădere născătoare (Gr. 1819, Ghinkulov);

cădere însuşitoare (Margela);

cazul genitiv (Coşula, Doncev).

~ul dativ, дательный ~

cădere dătătoare (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov);

cazul dativ (Coşula, Doncev).

~ul acuzativ, винительный ~

cădere spuitoare (Lecţione);

cădere pricinuitoare (Gr. 1819);

cădere învinovăţitoare (Margela);

cazul acuzativ (Coşula, Doncev).

~ul instrumental творительный ~

cădere lucrătoare (Gr. 1819);

cădere pricinuitoare (Margela);

cazul ablativ (Coşula, Doncev).

~ul prepoziţional, предложный ~

cădere cu punere înainte (Gr. 1919);

cădere înaintepuitoare (Margela);

prepoziţional (Voinov);

prepozitivul (Coşula, Doncev).

~ul vocativ, звательный ~

cădere chiemătoare (Lecţione, Gr. 1819, Margela, Ghinkulov);

cazul vocativ (Coşula, Doncev).

CONJUGARE - СПРЯЖЕНИЕ

plecare (Lecţione);

înjugare (Gr. 1819, Ghinkulov);

potrivire (Margela);

conjugare (Voinov, Doncev).

CONJUNCTIE - СОЮЗ

agiungire (Lecţione);

legătură (Gr. 1819, Ghinkulov);

unitoare (Margela);

conjuncţie (Coşula, Doncev);

încheietură (Ghinkulov).

~ adversativă, разделительный ~

legătură împotrivitoare (Gr. 1819);

unitoare împotrivitoare (Margela);

conjuncţie adversativă (Doncev).

~ concesivă, уступительный ~

legătură lăsătoare (Gr. 1819);

unitoare slobozitoare (Margela);

conjuncţie cedativă (Doncev).

~ concluzivă, заключительный ~

legătură încheietoare (Gr. 1819);

unitoare încheietoare (Margela);

conjuncţie încheietivă (Doncev).

~ condiţională, условный ~

legătură tocmitoare (Gr. 1819);

unitoare tocmitoare (Margela);

conjuncţie condiţională (Doncev).

~ copulativă, соединительный ~

legătură preunătoare (Gr. 1819);

unitoare împreunitoare (Margela);

conjuncție împreunătivă (Doncev).

~ disjunctivă, разделительный ~

legătură despărțitoare (Gr. 1819); unitoare desp

unitoare despărțitoare (Margela);

conjuncție despreunătivă (Doncev).

CONSOANĂ - СОГЛАСНЫЙ

slovă nerăspunzătoare (Lecțione);

consonantă (Abețedariu, Coşula);

neglasnică (Abețedariu);

consoană (Doncev).

CUVÂNT - СЛОВО

cuvânt (Lecțione, Gr. 1819, Margela, Ghinkulov, Doncev).

~ compus, сложное ~

cuvânt alcătuit (Gr. 1819, Margela);

~ cu valoare augmentativă, увеличительное ~

cuvânt măritoariu (Lecțione, Margela).

~ cu valoare diminutivă, уменьшительное ~

cuvânt micşurătoariu (Lecțione, Margela).

~ derivat, производное ~

cuvânt scos (Gr. 1819);

cuvânt tras (Margela).

~ flexibil склоняемое ~

cuvânt schimbătoariu (Margela);

cuvânt declinătiv (Doncev).

~ neflexibil

cuvânt neschimbătoariu (Margela);

cuvânt nedeclinătiv (Doncev).

~ primar, первообразное ~

cuvânt începător (Gr. 1819, Margela).

~ simplu, простое ~

cuvânt prost (Gr. 1819, Margela).

formarea cuvintelor, произведение слов, словопроизведение

scoaterea cuvintelor (Gr. 1819);

urzirea cuvintelor (Ghinkulov).

îmbinarea cuvintelor, сочинение слов

alcătuirea cuvintelor (Gr. 1819, Ghinkulov).

DECLINARE - СКЛОНЕНИЕ

plecare (Lecţione, Gr. 1819, Margela);

aplecare (Ghinkulov);

declinaţie (Voinov, Doncev, Coşula).

DIATEZĂ - ЗАЛОГ

feliu (Margela);

mod (Voinov)

DIFTONG

slovă de doao răspunsuri (Lecţione);

diftong (Enţiclopedia).

GEN - РОД

neam (Lecţione, Ghinkulov);

fel (Gr. 1819);

parte (Margela);

gen (Coşula, Voinov, Doncev).

~ comun, общий ~

fel de obşte (Gr. 1819);

parte obştească (Margela);

eterogen (Doncev).

~ feminin, женский ~

neamul femeiesc (Lecţione, Ghinkulov);

femeieşte (Gr. 1819);

parte fimeiască (Margela);

genul feminin (Coşula, Doncev).

~ masculin, мужской ~

neamul bărbătesc (Lecţione, Ghinkulov);

bărbăteşc (Gr. 1819);

parte bărbătească (Margela);

genul masculin (Coşula, Doncev).

~ neutru, средний ~

de două neamuri (Lecţione);

fel de mijloc (Gr. 1819);

parte nicideuna (Margela);

genul neutru (Coşula, Doncev);

neam de mijloc (Ghinkulov).

GERUNZIU - ДЕЕПРИЧАСТИЕ

împărtăşire de lucrare (Gr. 1819, Margela);

gerundiu (Doncev, Ghinkulov).

GRADE DE COMPARAŢIE - СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ

- СТЕПЕНИ УРАВНЕНИЯ*

scări (Lecţione);

treptele potrivirii (Gr. 1819*);

gradurile potrivirii (Margela);

gradurile comparaţiei (Coşula);

gradefic.ţiile (Doncev);

treaptă (Ghinkulov).

gradul comparativ, сравнительная степень
уравнительная степень

scară asemănătoare (Lecţione);
potrivitoare treaptă (Gr. 1819, Ghinkulov);
grad asămănătoriu (Margela);
cumpănătoare treaptă (Ghinkulov);
comparativul (Coşula, Doncev).

gradul pozitiv, положительная ~

scară prepuitoare (Lecţione);
temielnică treaptă (Gr. 1819, Ghinkulov);
gradul temeiulnic (Margela);
pozitivul (Coşula, Doncev).

gradul superlativ, превосходная ~

scară precovârşitoare (Lecţione);
covârşitoare treaptă (Gr. 1819, Ghinkulov);
grad covârşitoriu (Margela);
superlativul (Coşula, Doncev).

INTERJECŢIE - МЕЖДОМЕТИЕ

intrare (Lecţione);
aruncare în mijloc (Gr. 1819);
întrepunire (Margela);
înlăuntru aruncare (Ghinkulov);
interjecţie (Ghinkulov, Coşula, Voinov, Doncev).

LITERĂ - БУКВА

literă (Lecţione, Gr. 1819, Margela, Abeţedariu, Enţiclopedie, Ghinkulov, Coşula, Doncev);
slovă (Ghinkulov).

MOD - НАКЛОНЕНИЕ

obicei (Lecţione);

chip (Gr. 1819, Ghinkulov);

împlecare (Margela);

mod (Coşula, Voinov, Doncev).

~ul conjunctiv, сослагательное ~

obicei poftitoriu (Lecţione);

împreunătoriu chip (Ghinkulov).

~ul imperativ, повелительное ~

obicei poruncitoriu (Lecţione);

chip poruncitor (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov);

modul imperativ (Coşula, Voinov, Doncev).

~ul indicativ, изъявительное ~

obicei arătătoriu (Lecţione);

chip arătător (Gr. 1819);

chip arătătoriu (Ghinkulov);

împlacare veditoare (Margela);

modul indicativ (Coşula, Voinov, Doncev).

~ul infinitiv, неопределенное ~

obicei nesăvârşit (Lecţione); chip nehotărâtor (Gr. 1819); împlecare nesăvârşită (Margela); modul infinitiv (Coşula, Voinov); modul indefinit (Doncev).

NUMĂR - ЧИСЛО

număr (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov, Coşula, Doncev);

cătime (Voinov).

~ul plural, множественное ~

mulţime (Lecţione); numărul multoratec (Gr. 1819, Margela); multuratic (Coşula, Ghinkulov); înmulţit (Coşula); numărul plural (Doncev).

~ singular, единственное ~

singuratec (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); singular (Doncev, Coşula).

NUME - ИМЯ

nume (Lecţione, Gr. 1819, Margela, Ghinkulov, Doncev).

NUMERAL - ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ

nume numărătoriu (Gr. 1819, Margela); adjectiv numeral (Coşula); nume de cătăţime (Ghinkulov); numeral (Voinov, Doncev).

~ cardinal, количественное ~

numele numărătoare (Lecţione); numele numărătoriu pentru cătăţime (Gr. 1819, Margela); adjectiv numeral cardinal (Coşula); numeral cardinal (Voinov, Doncev).

~ distributiv

numele de împărţire (Lecţione)

~ fracţionar, дробное ~

numele numărătoriu zdrobitoriu (Margela); numeral fracţional (Doncev).

~ ordinal, порядковое ~ , порядочное ~*

numele orânduitoare (Lecţione); nume numărătoriu rânduitoriu (Gr. 1819*); nume numărătoriu de rând (Margela); numeral ordinatoriu (Voinov); adjectiv numeral ordinal (Coşula); numeral ordinal (Doncev).

ORTOGRAFIE - ПРАВОПИСАНИЕ

dreaptă scrisoare (Gr. 1819, Margela); ortografie (Coşula); dreaptă scriere (Ghinkulov).

PARTE DE VORBIRE - ЧАСТЬ РЕЧИ

parte de vorbire (Gr. 1819); parte a vorbii (Margela); feluri de cuvinte (Doncev).

PARTICIPIU - ПРИЧАСТИЕ

împărtăşire (Lecţione, Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); participiu (Doncev); partiţip (Ghinkulov).

PARTICULE - ЧАСТИЦЫ

părticele (Lecţione, Margela).

PERSOANĂ - ЛИЦО

faţă (Lecţione, Gr. 1819, Margela, Ghinkulov, Coşula); persoană (Coşula, Voinov, Doncev).

PREDICAT - ЧКАЗУЕМОЕ

asuprazis (Margela); predicat (Doncev).

PREPOZIŢIE - ПРЕДЛОГ

prepunere (Lecţione); înainte punere (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); prepoziţie (Coşula, Doncev, Ghinkulov).

PRONUME - МЕСТОИМЕНИЕ

loc de nume (Lecţione); în loc de nume (Gr. 1819, Ghinkulov); denume (Margela); pronume (Gr. 1819, Coşula, Ghinkulov, Voinov, Doncev).

~ demonstrativ, указательное ~

pronume arătătoare (Gr. 1819, Voinov); denume arătătoare (Margela); pronume demonstrativ (Coşula); pronume arătătiv (Doncev); în loc de nume arătătoriu (Ghinkulov).

~ determinativ,

pronume definitiv (Coşula); pronume definit (Doncev)

~ interogativ, вопросительное ~

loc de nume întrebător (Lecţione); pronume întrebătoare (Gr. 1819, Voinov); denume întrebătoare (Margela); pronume interogativ (Coşula, Doncev).

~ nehotărât, неопределенное ~

pronume nehotărâtoare (Gr. 1819); denume nehotărâtoare (Margela); în loc de nume nehotărâtoriu (Ghinkulov); pronume nehotărât (Voinov); pronume indefinit (Doncev).

~ personal, личное ~

loc de nume cel cu faţă (Lecţione); pronume care însemnează faţa (Gr. 1819); denume făţeşte (Margela); în loc de nume făţesc (Ghinkulov); pronume personal (Coşula, Voinov, Doncev).

~ posesiv, притяжательное ~

loc de nume izvoditor (Lecţione); pronume stăpânitoare (Gr. 1819, Ghinkulov); denume însuşitoare (Margela); pronume posesiv (Coşula, Voinov, Doncev).

~ reflexiv, возвратное ~

pronume întorcătoare (Gr. 1819); denume întorcătoare (Margela); pronume reciproc (Voinov, Doncev).

~ relativ, относительное ~

pronume atingătoare (Gr. 1819); denume atingătoare (Margela); în loc de nume atărnătoriu (Ghinkulov); pronume relativ (Coşula, Voinov).

~ -substantiv, местоимение-существительное

pronume înfiinţătesc (Gr. 1819, Margela)

PROPOZIŢIE - ПРЕДЛОЖЕНИЕ

vorbire (Lecţione); zicere (Margela); propoziţie (Doncev).

~ simplă, простое ~

zicere proastă (Margela)

~ compusă (frază), сложное ~

zicere încheiată (Margela)

SEMN

semn moale (ь) (Enţiclopedia)

semn tare (ъ) (Enţiclopedia)

SILABĂ - СЛОГ

silavă (Lecţione, Ghinkulov, Doncev); silavire (Abeţedariu); silabă (Enţiclopedia); slog (Ghinkulov).

SINTAXĂ

sintaxul (Coşula); sintaxă (Doncev).

SUBIECT - ПОДЛЕЖАЩЕЕ

supusul (Margela); subiect (Doncev).

SUBSTANTIV - СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ

nume substătoriu (Lecţiune); nume înfiinţat (Gr. 1819);
nume înfiinţătoriu (Margela, Ghinkulov);
substantiv (Coşula, Voinov, Doncev).

~ abstract

substantiv ideal (Doncev).

~ colectiv, собирательное ~

nume cuprinzătoriu (Gr. 1819, Ghinkulov);
substantiv colectiv (Voinov, Coşula, Doncev).

~ comun, нарицательное ~

nume cel de obşte (Gr.1819, Ghinkulov);
nume înfiinţătoriu obştesc (Margela); substantiv comun (Coşula, Voinov, Doncev).

~ însufleţit, одушевленное ~

nume însufleţit (Gr. 1819, Margela); substantiv simţual (Doncev).

~ neînsufleţit, неодушевленное ~

nume neînsufleţit (Gr. 1819, Margela); substantiv nesimţual (Doncev).

~ propriu, собственное ~

nume însuşit (Gr. 1819); nume înfiinţătoriu însuşit (Margela); substantiv propriu (Voinov, Coşula, Doncev); nume însuţitoriu (Ghinkulov).

SUNET

slova (Lecţione).

TERMINAŢIE - ОКОНЧАНИЕ

sfârşit (Gr. 1819); sfârşire (Margela); finală (Coşula, Doncev).

TIMP - ВРЕМЯ

timp (Lecţione, Coşula, Ghinkulov, Voinov, Doncev);
vreme (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov).

~ul prezent, настоящее ~

timpul de acum (Lecţione); vreme de acum (Gr. 1819, Ghinkulov); vreme curgătoare (Margela); timpul prezent (Voinov, Coşula, Doncev).

~ul trecut (imperfectiv), прошедшее несовершенное ~

timp trecătoriu (Lecţione); vreme trecut nesăvârşit (Gr. 1819); vreme trecut nehotărât (Margela); imperfect (Voinov); timpul trecut (Coşula); trecut simplu (Doncev).

~ul trecut (perfectiv), прошедшее совершенное ~

vreme trecut deplin (Margela); perfectum (Voinov); trecut compus (Doncev); desăvârşit trecut (Ghinkulov).

~ul trecut (momentan), прошедшее однократное ~

vreme trecut de o dată (Gr. 1819, Margela); trecutul deodată (Voinov).

~ul mai mult ca perfectul, давнопрошедшее ~

timpul trecut (Lecţione); vreme trecut demult (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); timp de mult trecut (Voinov); plusquamperfect (Voinov); mai mult ca perfectul (Doncev).

~ul viitor (imperfectiv), будущее несовершенное ~

timpul viitor (Lecţione, Coşula, Doncev); vreme viitoare nehotărâtă (Gr. 1819, Margela; Ghinkulov); viitor nehotărât (Voinov).

~ul viitor (perfectiv), будущее совершенное ~

vreme viitoare hotărâtă (Gr. 1819, Margela); viitor însăvârşit (Voinov).

~ul viitor (momentan), будущее однократное ~

vreme viitoare de o dată (Gr. 1819, Margela); viitor de o dată (Voinov).

VERB - ГЛАГОЛ

vorba (Lecţione); grai (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); verb (Voinov, Coşula, Doncev).

~ activ, действительный ~

vorba făcătoare (Lecţione); grai lucrătoriu (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); verb activ (Coşula, Doncev).

~ auxiliar, вспомогательный ~

vorba ajutătoare (Lecţione); verb ajutătiv (Doncev), grai ajutătoriu (Ghinkulov).

~ impersonal

vorba fără faţă (Lecţione)

~ neregulat, неправильный ~

vorba fără orânduială (Lecţione); grai neregulat (Gr. 1819); verb regulat (Coşula, Doncev).

~ pasiv, страдательный ~

vorba pătămitoare (Lecţione); grai pătimătoriu (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); verb pasiv (Coşula, Doncev).

~ personal, личный ~

vorba cu faţă (Lecţione).

~ reflexiv, возвратный ~

vorba întorcătoare (Lecţione); grai întorcătoriu (Gr. 1819, Margela, Ghinkulov); verb reflexiv (Coşula).

~ regulat, правильный ~

vorba cu orânduială (Lecţione); grai regulat (Gr. 1819); verb regulat (Coşula, Doncev).

~ de diateză comună, общий ~

grai cel de obşte (Gr. 1819); grai obşteşte (Margela); verb comun (Coşula).

~ de diateză medie, средний ~

grai de mijloc (Gr. 1819); nicideunele (Margela); verb neutru (Doncev).

~ de diateză reciprocă, взаимный ~

grai împreunătoriu (Gr. 1819U; întredânsele (Margela); verb reciproc (Coşula); grai reţiprok (Ghinkulov).

VOCALĂ

slovă răspunzătoare (Lecţione); glăsuică (Abeţedariu, Ghinkulov); vocală (Abeţedariu, Enţiclopedia, Coşula, Doncev), glăsuitoare (Ghinkulov); sunătoare (Ghinkulov).

BIBLIOGRAFIE

1. Albala, Radu, Antim Ivireanul şi vremea lui, Bucureşti , 1962.
2. Andronic, Al., Biblioteca Scolii primare din Târgu-Frumos, 1875, în vol. "Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare", Bucureşti, 15-16 decembrie, 1955.
3. Antim Ivireanul, Predici, ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de G.Strempel, Bucureşti, 1962.
4. Barbă,Gh.,Wolf, S., Figuri din istoricul rusisticii româneşti: V.Peltechi, comunicare la sesiunea ştiinţifică "In memoriam: Grigore Nandriş, Emil Petrovici, Petre P. Panaitescu", Bucureşti, 19 noiembrie 1993.
5. Bărbulescu, Ilie, Curente literare la români în perioada slavonismului cultural, Bucureşti, 1928.
6. Bezviconi, G., Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse, Bucureşti, 1958.
7. Bianu, Ion, Hodoş, Nerva şi Simonescu, Dan, Bibliografia românească veche 1508-1830, Tomul I-IV, Bucureşti, 1903-1944.
8. x x x Bibliografia analitică a periodicelor româneşti, vol. II, Bucureşti, 1968.
9. Bogdan, Damian, Inscripţia din Dobrogea, Rsl, I, 1958.
10. Bogdan, Ioan, Un lexicon slavo-român din secolul XVII, "Convorbiri literare", XXV, 1891.
11. Bogdan, Ioan, De la cine şi când au împrumutat românii alfabetul chirilic?, în vol. "Lui Titu Maiorescu. Omagiu", Bucureşti, 1900.
12. Braşoveanul, Eustatievici Dimitrie, Gramatica rumânească 1757, Ediţie, studiu introductiv şi glosar de N.A.Ursu, Bucureşti, 1969.

13. Braunstein, I., Catalogul cărţilor vechi româneşti, Iaşi, 1981.

14. Cantemir, Dimitrie, Operele principelui..., tom I, Descriptio Moldaviae, Bucureşti, 1875.

15. Cartojan, N., Istoria literaturii române vechi, vol. III, Bucureşti, 1945.

16. xxx Catalog de cărţile care se află în biblioteca Colegiului Naţional "Sf. Sava", Tomul II, Bucureşti, 1847.

17. x x x Catalog pentru cărţile ce se află de vânzare la librăria cea rumânească din Iaşi a d-lui Dimitrie Nitra şi compania, Iaşi, 1840.

18. Chiţimia, I.C., Probleme de bază ale literaturii române vechi, Bucureşti, 1972.

19. Chivescu, Romeo, Contribuţii la studiul lexicografiei ruso-române, Rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1988.

20. Ciobanu, Stefan, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă, Chişinău, 1923.

21. Ciobanu, Stefan, Istoria literaturii române vechi, vol. I, Bucureşti, 1947.

22. Constantinescu-Iaşi, P., acad., Relaţiile culturale româno-ruse din trecut, Bucureşti, 1954.

23. Creţu, Gr., Tipografiile din România de la 1801 până astăzi, Bucureşti, 1910.

24. x x x De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional. 100 de ani 1835-1935, Iaşi, 1935.

25. Dima-Drăgan, C., Biblioteca unui umanist român - Constantin Cantacuzino Stolnicul, Bucureşti, 1957.

26. Djindjihaşvili, Fanny, Antim Ivireanul - cărturar umanist, Iaşi, 1982.

27. Dobrescu, N., Antim Ivireanul - Mitropolitul Ungro-Vlahiei, București, 1910.

28. Duțu, Alexandru, Coordonatele culturii românești în secolul XVIII, București, 1968.

29. Enescu, N.C., Gheorghe Asachi - organizatorul școlilor naționale din Moldova, București, 1962.

30. Fecioru, Dumitru, Zamfirescu, Dan, Literatura bizantină și slavă în vechea cultură românească, Rsl, XIII, 1966.

31. x x x Figuri contemporane din România. Dicționar biografic ilustrat. Fondator: Th. Cornel. Director: Th. Arghezi, București, 1914.

32. Fodor, Ecaterina, Cercetările lingviștilor ruși și sovietici despre relațiile lingvistice slavo-române, Rsl, VI, 1962.

33. Fodor, Ecaterina, Limba rusă contemporană, I, 1973.

34. Fodor, Ecaterina, Lingvistica rusă la Universitatea din București, în vol. "Din istoricul slavisticii românești", București, 1982.

35. Grigoroviță, Mircea, Un bucovinean de altă dată: Emanoil Grigorovitza, în "Almanahul muzeului județean Suceava", X, 1983.

36. Hasdeu, B.P., Cuvente den bătrâni, vol. I, București, 1878.

37. Hasdeu, B.P., Etymologicum Magnum Romaniae, vol. II, București, 1890.

38. Iarcu, Dimitrie, Bibliografia chronologică română (1550-1873), București, 1873.

39. Iordan, Iorgu, Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească, "Limbă și literatură", II, 1956.

40. Iorga, Nicolae, Gheorghe Asachi - tipograf și editor, București, 1912.

41. Iorga, Nicolae, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, vol. II, Bucureşti, 1930.

42. Iorga, Nicolae, Istoria învăţământului românesc, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ilie Popescu Teiuşan, Bucureşti, 1971.

43. Iorga, Nicolae, Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, Bucureşti, 1901.

44. Iorga, Nicolae, Istoria literaturii române în secolul al VII-lea, Bucureşti, 1909.

45. Iorga, Nicolae, Istoria literaturii româneşti, I, Bucureşti, 1925.

46. Iorga, Nicolae, Istoria românilor, vol. II, Bucureşti, 1936.

47. x x x Istoria învpţământului din România, vol. I, Bucureşti, 1983.

48. x x x Istoria lingvisticii româneşti de Mioara Avram, Vladimir Drâmba ş.a. Coord. acad. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1978.

49. Ivaşcu, George, Istoria literaturii române, I, Bucureşti, 1961.

50. x x x Literatura română veche. Introducere, ediţie îngrijită şi note de G.Mihăilă şi D.Zamfirescu, vol. I, Bucureşti, 1969.

51. Mardarie, Cozianul, Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu un studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Grigore Creţu, Bucureşti, 1900.

52. Marinoiu, Costea, Istoria cărţii vâlcene în secolele XVII-XVIII, Craiova, 1981.

53. Mihăilă, G., Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi, Bucureşti, 1972.

54. Mihăilă, G., Cultură şi literatură română veche în context european. Studii şi texte, Bucureşti, 1979.

55. Mihăilă, G., Dicţionar al limbii române vechi. Sfârşitul secolului X - începutul secolului XV, Bucureşti, 1974.

56. Mihăilă, G., Influenţa limbii slave vechi asupra limbii române (lexicul), Rsl, IX, 1966.

57. Mihăilă, G., Inscripţii slave vechi la Basarabi, SCL, XV, 1964, nr. 1.

58. Mihăilă, G., Istoricul studierii limbii ruse în România, Rsl, XVIII, 1972.

59. Mihăilă, Gheorghe, Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumaine et de leurs rapports avec les études slaves internationaes, Rsl, XVI, 1968.

60. Mihăilă, G., Studii de lingvistică şi filologie, Bucureşti, 1981.

61. Molin, Virgil, Cărţi bisericeşti tipărite la Râmnic pentru Mitropolia de la Karlovaţ, "Mitropolia Olteniei", nr. 7-8, 1968.

62. Nandriş, Olimpiada, Un manual de conversaţie româno-rus din 1798, "Cum vorbim", 3, 1950.

63. Nedioglu, Gheorghe, Cea mai veche şcoală românească cu caracter statornic, Bucureşti, 1913.

64. Olteanu, Pandele, Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et la Maramureş, Rsl, I, 1958.

65. Panaitescu, P.P., Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX-lea - al X-lea, în "Studii şi cercetări de istorie medie", I, 1950.

66. Panaitescu, P.P., Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română, Bucureşti, 1965.

67. Panaitescu, P.P., Petru Movilă și românii, București, 1945.

68. Papacostea, V., O școală de limbă și cultură slavonă la Târgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab, Rsl, V, 1961.

69. Piru, Al., Literatura română veche, București, 1962.

70. Poenaru, Daniela, Contribuții la bibliografia românească veche, Târgoviște, 1973.

71. Pompeiu, D., Monografia Liceului Național din Iași, Iași, 1907.

72. x x x Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul - Mitropolitul Ungrovlahiei 1709-1716. Cu notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, de P.S.S. Episcopul Melchisedec, București, 1886.

73. Pușcariu, Sextil, Istoria literaturii române. Epoca veche, București, 1930.

74. Ruffini, Mario, Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino, București, 1973.

75. Seche, Mircea, Schiță de istorie a lexicografiei române, vol. I, București, 1966.

76. Smotryckyj, Meletij, Hrammatiki slovenskija pravilnoe syntagma, Jevje, 1619, Kirchenslavische Grammatik (Erstausgabe), Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main, 1974.

77. Stere, C., În preajma Revoluției, București, 1912.

78. Simonescu, Dan, Lucrări lingvistice româno-ruse în biblioteca Muzeului româno-rus, LR, 1953, nr. 3.

79. Strungaru, Diomid, Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească, Rsl, IV, 1960.

80. Strungaru, Diomid, Staicu grămăticul. Contribuții la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1973.

81. Şăineanu, Lazăr, Istoria filologiei române. Studii critice. Cu o prefaţă de B.P.Hasdeu, Bucureşti, 1892.

82. Şerbănescu, N., Istoria Mănăstirii Stagov, Bucureşti, 1944.

83. Ştrempel, Gabriel, Relaţii româno-ruse în lumina tiparului, Bucureşti, 1956.

84. Ştrempel, G., Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVIII-lea, "Studii şi cercetări bibliologice", I, 1955.

85. Tomescu, Mircea, Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918, Bucureşti, 1968.

86. Urechia, V.A., Istoria Şcoalelor de la 1800 la 1864, Tomul I, Bucureşti, 1892.

87. Vascenco, Victor, Influenţe ruseşti în limba tipăriturilor lui Mihail Strilbiţchi, SCL, IX, 1958.

88. Vinţeler, Onufrie, Din istoria slavisticii în Universitatea clujeană, în vol. "Din istoricul slavisticii româneşti", Bucureşti, 1982.

89. Vinţeler, O., Emil Petrovici şi studiile sale de onomastică, comunicare la sesiunea ştiinţifică "In memoriam Grigore Nandriş, Emil Petrovici, Petre P. Panaitescu", Bucureşti, 19 nov. 1993.

90. Wolf, S., Elemente comparativ-contrastive în vechi manuale de limba rusă din România, "Filologie rusă", XIII, 1993.

91. Wolf, S., Emil Petrovici şi I.A.Candrea - contribuţii la rusistica românească, comunicare la sesiunea ştiinţifică consacrată aniversării a 100 de ani de la înfiinţarea catedrei de limbi slave a Universităţii din Bucureşti, 17-18 octombrie 1991.

92. Xenopol, A.D., Urbiceanu, C., Serbarea şcolară de la Iaşi cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la înfiinţarea învăţământului superior în Moldova. Acte şi documente. Iaşi, 1885.

93. Zamfira, Mihail, Date noi asupra gramaticii ruseşti şi româneşti a lui Ştefan Margela, SCSt (Iaşi), XIII, 1961, nr. 2.

94 Zamfira, Mihail, Gramatica românească a lui Toader Şcoleriu (Lecţione, Iaşi, 1789), SCSt (Iaşi), XIV, 1963, nr. 2.

95. Zamfira, Mihail, Începuturile învăţământului limbii ruse în ţara noastră, "Analele româno-sovietice", Istorie, XVI, nr. 1, 1962.

96. Ф.И.Березин, История русского языкознания, Москва, I979.

97. Берковский, В.И., Кузнецов, П.С., Историческая грамматика русского языка, Москва, I963.

98. Булич, С.К., Очерк истории языкознания в России, т. I, Спб., I904.

99. Васченко, Виктор, Русистика в социалистической Румынии, "Русский язык в национальной школе", 2, I966.

IOO. Виноградов, В.В., Очерк по истории русского литературного языка XVIII-XIX вв., Москва, I938.

IOI. Востоков, А., Рассуждение о славянском языке, Москва, I920.

102. Ганевъ, Сп., Единъ български прѣписъ на граматиката на Мил. Смотрицки, "Българска сбирка, описание за книжнина, исторически и обществени знания", XII, 1905.

103. Дилевски, Н.М., Редки руски книги в български книгохранилища от эпохата на възрежденста, "Български език", У, 1955, № 2.

104. Дылевски, Н.М., Грамматика М.Смотрицкого у болгар в эпоху их возрождения, "Труды отдела древнерусской литературы института нусской литературы", том XIУ, 1958.

105. Засадкевич, Никифор, Мелетий Смотрицкий как филолог, Одесса, 1883.

106. Кузнецов, П.С., У истоков русской грамматической мысли, Москва, 1958.

107. Кулаковский, А., Начало русской школы у сербов, Спб., 1903.

108. Ломоносов, Л.В., Российская грамматика, Изд. УIII, Москва, 1855.

109. Милетич, Л., Агура, Д., Бѣлежки отъ едно научно пѫтуване въ Ромъния, "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина", Книга IX, София, 1893.

110. Михаилэ, Г., Кицимия, И.К., Джамо-Диаконицэ, Лучия, Барбэ, Г., Шоптеряну, В., Врабие, Э., Славянская филология в Бухарестском университете, Rsl, XII, 1965.

111. x x x Памятки української мови XУII ст., Мелетій Смотрицький. Грамматика. Пдготовка факсимільного видания та дослідження пам'ятки В.В.Німчука, Київ, 1979.

112. Прокошина, Е.С., Мелетий Смотрицкий, Минск, 1966.

113. x x x Русская грамматика, I, гл. редактор Н.Ю.Шведова, Москва, 1980.

114. x x x Русская грамматика, под ред. Н.Ю.Шведовой и В.В.Лопатина, Изд. 2-е, Москва, 1990.

115. Трифонов, Ю., Ловченски граматици през ХУ-ХУII в., "Списание Ловечь и Ловчанска, III, 1931,

116. x x x Українські письменники. Біо-бібліографічний словник, I, Київ, 1960.

117. Успенский, Б.А., Старинная система чтения по складам /Глава об истории русской грамоты/, "Вопросы языкознания", 5, 1970.

118. Фодор, Екатерина, Щербэнеску, Параскива,Ваймберг, Соломон, Русский язык в высшем филологическом образовании Румынии, "Filologie rusă", XII, 1991.

119. Ягич, И.В., Энциклопедия славянской филологии, Спб., 1910.

TABELUL FACSIMILELOR

LISTĂ DE ABREVIERI

Abeţedariu = Abeţedariu russo-românesc... de V.Peltechi, 1831.

Coşula = Compendiul de gramatică rusască din Dicţionarul rus-român de Al.Coşula, 1851.

Doncev = Cursul primitiv de limba română de I.Doncev, 1865.

Enţiclopedia I = Enţiclopedia ruso-română... de V.Peltechi, 1846.

Enţiclopedia II = Enţiclopedia ruso-română... de V.Peltechi, 1854.

Ghinkulov = Gramatica românească de I.Ghinkulov, 1851.

Gr.1697 = Gramatica slavonească de la Snagov, 1697.

Gr. 1755 = Gramatica slavonească de la Râmnic, 1755.

Gr. 1819 = Scurtă russască gramatică..., 1819.

Lecţione = Lecţione adecă cuvântare... de T.Scoleriu, 1789.

Margela = Gramatică russască şi rumânească... de St. Margelă, 1827.

Sm. 1619 = Gramatica slavonească de M.Smotriţki, 1619.

Sm. 1648 = Gramatica slavonească de M.Smotriţki, 1648.

Sm. 1721 = Gramatica slavonească de M.Smotriţki, 1721.

Voinov = Manuscrisul de gramatică rusă de N.Voinov, 1850.

ЛЕКЦИИ ПО РУССКОЙ ГРАММАТИКЕ. ИЗ ИСТОРИИ СЛАВЯНО-РУМЫНСКИХ И РУССКО-РУМЫНСКИХ ГРАММАТИК

Резюме

В основу данной работы положен спецкурс, читаемый автором студентам III и IУ курсов отделения русского языка Факультета иностранных языков и литератур.

Первая часть - Грамматики на книжнославянском языке в культурно-историческом контексте Румынских княжеств охватывает период появления Грамматики Мелетия Смотрицкого и доводится до ХУIII века.

В период раннего феодализма (X-XIII вв.) в Румынских княжествах книжнославянский язык использовался в качестве языка культуры почти на протяжении восьми веков, выполняя аналогичную с латынью в Европе функцию.

Интенсивно переписывались старославянские рукописи из Болгарии или Сербии, о чем свидетельствуют почти 2000 славянских памятников письменности, распространенных на территории румынских феодальных княжеств. В ХУ в. получает развитие оригинальная литература на книжнославянском языке, созданная румынами.

В период правления Матея Басараба открываются школы с преподаванием на книжнославянском языке в Тырговиште и в Шкее Брашова.

Значительным событием в развитии румынской культуры в этот период является распространение Грамматики Мелетия Смотрицкого. Уже в 1650 г. московский монах Арсений Суханов, остановившийся по дороге на Афон в Тырговиште, видел ее в библиотеке известного румынского просветителя Удриште Нэстурела. К концу ХУII в. труд

Смотрицкого станет образцом для создания других грамматик на книжнославянском языке. Так, в 1697 г. в Снагове, в период правления Константина Брынковяну митрополит Валахии Антим Ивирянул опубликовал славянскую грамматику, повторяющую грамматику Мелетия Смотрицкого 1648 г. Выпуская эту Грамматику, издатель, автор Предисловия к ней, несомненно, имел в виду ее дидактическую направленность - в качестве учебника по старославянскому языку для священнослужителей и учеников школ с преподаванием на этом языке. Хотя в научной литературе по этому вопросу излагаются и другие точки зрения.

В 1705 г. Антим Ивирянул учреждает первую типографию в Рымнике, известном центре типографского дела, славящимся своими мастерами - печатниками. Здесь, в 1755 г. была напечатана Грамматика въ пользу и употребленіе отроковъ сербскихъ желающихъ основательнаго наученія славенскаго діалекта по заказу Карловацкого митрополита Павла Ненадовича.

Можно предположить, что образцом для этой грамматики послужило издание 1721 г. Грамматики М.Смотрицкого, что подтверждается и фактами сопоставительного анализа трех изданий этой грамматики (1619, 1648, 1721) и Грамматики 1755 г. Сходство обнаруживается и в их типографском оформлении. Однако, как свидетельствует представление некоторых частей речи и грамматических форм (имени существительного, деепричастия и др.), автор пользовался и другими изданиями Грамматики Смотрицкого.

Во второй части настоящей работы анализируются русско-румынские грамматики, созданные на протяжении XVIII - первой полови-

ны XX века, что связано и с преподаванием русского языка в качестве учебной дисциплины на различных уровнях школьного и высшего образования. Так, в 1838 г. русский язык начинает преподаваться в Василианской гимназии в Яссах, где первым преподавателем этой дисциплины стал Василе Пелтеки, в 1831 г. - в Школе св. Савы в Бухаресте, где его преподавал Петр Кухницкий, а в 1835 г. - в Михэилянской академии в Яссах. С учреждением в 1860 г. Ясского университета, в 1864 - Бухарестского, а в 1919 г. - Клужского, русский язык стал учебной дисциплиной, наряду с другими иностранными языками, в этих высших учебных заведениях.

1789 год ознаменовался выходом в свет в Яссах первой русско-румынской грамматики Lecţione adecă cuvântare scoase de la întâie parte a gramaticii. P.E.H.A.U. ("Лекционе то есть учение, извлеченное из первой части грамматики П.Е.Х.А.У."), которая была обнаружена в 1889 г. В.А.Урекя среди книг, принадлежащих румынскому просветителю и писателю Г.Асаки.

Эта грамматика состоит из трех частей: предисловия, грамматики и словаря. В Предисловии, написанном Тоадером Школериу, даются на румынском языке советы, как пользоваться книгой, с чего надо начинать изучение грамматики. Она адресуется носителям румынского языка, которые желают ознакомиться с основами русской грамматики. Однако грамматические термины и большая часть иллюстративного материала переведены на русский язык, что давало возможность усвоить определенное количество русских терминов, соответствующие парадигмы словоизменительных форм русских слов, что в свою очередь помогало русскоязычному читателю освоить румынскую грамматическую терминологию, а также парадигмы румынских лексем. Автор грамматики приводит правила румынской орфографии. В Морфологии, именуемой

в силу традиции *Этимологией*, рассматриваются различные части речи, хотя отсутствует сам обобщающий термин "части речи". Грамматическая терминология, являющаяся в целом ряде случаев кальками с русского (ср. *timpu de acum* - *время настоящее*, *timpu isprăvit* - *время прошедшее* и т.д.), большей частью была заменена в последующие периоды.

В конце Грамматики Школериу был помещен русско-румынский словарь *Pentru adunare cuvintelor rusești și moldovenești* (Собрание русских и молдавских слов), составленный священником Михаилом Стрильбицким. В 1789 г. в Яссах выходит отдельным изданием этот словарь - *Краткое собрание имен русских и молдавских*, содержащий около 1500 слов, распределенных по 35 тематическим группам, где слова даются в алфавитном порядке.

XIX век ознаменовался новыми достижениями в сфере создания иноязычных грамматик и двуязычных словарей в учебных и просветительских целях.

Большую роль в развитии культуры и образования на территории Бессарабии сыграло учреждение в Кишиневе митрополитом Гавриилом Бэнулеску-Бодони типографии, выпустившей в свет в 1819 г. русско-румынскую грамматику: *Краткаѧ россійскаѧ грамматика, съ переводомъ на молдавскій ꙗзыкъ, длѧ оучениковъ Кишиневскіѧ семинаріи, и другихъ въ Бессарабіи школъ, съ присовокꙋпленіемъ оупотребительнѣйшихъ на россійскомъ и молдавскомъ ꙗзыкѣ словъ и разговоровъ*. Текст расположен двумя колонками: слева - на русском языке, справа - на румынском. Автор настоящей книги установил параллелизм между русским текстом этой грамматики и анонимной *Россійской грамматикой, изданной отъ главного правления училищъ для преподаванія въ*

нижныхъ учебныхъ заведенiяхъ, выпущенной Императорской Академией наук в 1816 г.

Грамматика 1819 г. предназначалась для теологических семинариев и содержала собственно грамматику и словарь, сопровождаемый диалогами. В ней сделан шаг вперед, по сравнению с ее образцом в определении склонения имен, которое рассматривается как отношение между именем, местоимением и причастием. Современно по своей концепции деление местоимений на местоимения-существительные и местоимения-прилагательные. Описывая систему глагольных времен в духе постломоносовских грамматик русского языка, автор грамматики еще нечетко представляет видовую оппозицию, ошибочно приписывает инфинитиву временную соотнесенность.

Инновацией, по сравнению с предшествующими двуязычными грамматиками, является помещение в конце первого раздела образца грамматического разбора Примера грамматического разбора - Pilde a dezlegării gramaticești. Автор стремится как можно адекватнее передать русский текст, прибегая нередко и к вольному переводу русских терминов: безличный глагол - grai fără față (дословно "глагол без лица"), предлог - înainte punere(дословно "помещение впереди") и т.д. Словарь, помещенный во второй части Грамматики, включает свыше 600 слов, распределенных по 25 тематическим группам.

В 1827 г. в Петербурге вышла в свет Российско-румынская грамматика Штефана Марджеллы (имя автора передано как Степан Марцелла), которая имела два варианта - трехтомный и двухтомный, получившая распространение и на территории Румынии. Автор использовал в качестве источника Русскую грамматику 1816 г., в чем убе-

ждает сопоставительный анализ текстов обеих грамматик. Правда, изложение не совпадает полностью по своему местоположению в одной и другой грамматиках. Хотя в начале XIX века уже сложилась румынская грамматическая терминология, Марджелла нередко прибегает к собственному переводу русских терминов словами обиходной речи, например, лицо (грамматическая категория) - fața (лицо как часть человеческого тела), падеж (грамматическая категория) - cădere (дословно "падение") и др.

Как Грамматика 1819 г., так и Грамматика Марджеллы, сыграли важную роль в деле создания двуязычных (русско-румынских) учебных пособий. Так, в 1829 г. в Бухаресте была издана анонимная работа Новой валахской и русской словарь съ присовокъпленіемъ оупотребительнѣйшихъ на россiйском и романскомъ ꙗзыкѣ словъ и разговоровъ, содержащая тематический словарь, состоящий из 25 тем, идентичных с темами Грамматики 1819 г., правда, в ряде случаев с большим количеством слов. Диалоги также воспроизводят структурно-лексическое построение этой же грамматики.

Преподаватель русского языка в Василианской гимназии, а затем Михэилянской академии и Национальном лицее в Яссах Василе Пелтеки, известный и как переводчик, опубликовал в 1831 г. Abețedariu russo-românesc pentru învățătura începătorilor iubitori de știința acestei limbe ("Русско-румынский букварь для начинающих изучать этот язык"). Текст этого учебника дается на русском и румынском языках, составленный по образцу церковнославянских и русских букварей. В конце помещен русско-румынский словарик, содержащий около 200 слов, распределенных по 15 тематическим группам, сходных с Грамматикой 1819 г.

В 1846 г. вышла из печати новая работа В. Пелтеки Енциклопедiя россiйско-молдавская для юношества, желающаго обучаться россiйскому языку.

К 1850 г. относят создание рукописной Русской грамматики Н.Войнова, ученика В.Пелтеки, написанной на русском языке. Переводы на румынский язык в ней появляются редко. Автор выделяет в Грамматике словопроизведение, правописание, словосочинение и слогоударение. Классификация частной речи в русском языке дается в соответствии с концепцией русских грамматик начала XIX века. Любопытно, что в числительных выделяются числительные-существительные типа десять, сто, тысяча и числительные-прилагательные - один, второй, десятый и т.д. Сопоставительный анализ Грамматики 1819 г. и Грамматики Войнова позволил установить как общие, так и отличные элементы.

Русский язык выступает, наряду с другими, в целом ряде опубликованных в первой половине XIX в. диалогов, например, у Антона Панна - Dialog în trei limbi - ruseşte, româneşte şi turceşte... ("Диалог на трех языках - русском, румынском и турецком..."), Джеаноглу Лесвиодакса - Dialoguri româno-ruseşti pentru înlesnirea celor dintâi trebuinţe ale românilor ("Румыно-русские диалоги для удовлетворения первых потребностей румын") и другие.

Выход в свет в Яссах в 1851 г. Нового карманного русско-румынского словаря съ присовокупленiемъ краткой грамматики Ал. Кошулы ознаменовал новый этап в истории двуязычной лексикографии. Впервые в русско-румынском словаре был помещен и краткий очерк

русской грамматики на румынском языке при сохранении русских терминов и иллюстративного материала на русском и румынском языках.

В развитии румынской филологии в конце XIX - начале XX века сыграл значительную роль Эманоил Григоровитца, известный румынский писатель, переводчик, германист и славист, автор двуязычных (русско-румынских и румыно-русских) словарей и практического курса русского языка - Curs practic de limba rusească alcătuit pe baza conferinţelor făcute la Scoala superioară de războiu ("Практический курс русского языка, составленный на основе лекций, прочитанных в Высшем военном училище"), изданного в 1891 г. в Бухаресте на румынском языке. Описание грамматического строя русского языка дается им и в "Русско-румынском словаре" (Dicţionarul rus-român însoţit de un studiu introductiv asupra gramaticii limbii ruse). Центральное место в очерке занимает глагол как часть речи, по мнению автора, наиболее важная для акта коммуникации.

Важное место в истории румынской грамматической мысли занимают грамматики румынского языка, адресованные русскоязычному читателю и учащемуся. В числе первых грамматик румынского языка следует назвать вышедшую в 1840 г. в Петербурге работу Якова Гинкулова Начертание правилъ валахо-молдавской грамматики, в котором помещен и русско-румынский словарик грамматических терминов.

В 1865 г. в Кишиневе Иоанн Дончев издал "Начальный курс румынского языка для начальных школ и гимназий" (Cursul primitiv de limba română compus pentru shólele elementare şi pentru clase gimnasiale). В предисловии, написанном на

русском языке,автор обращается к бессарабскому читателю, кратко знакомя его с историей румынской письменности. Далее материал излагается поурочно на румынском языке в левой колонке и на русском - в правой. Большая часть работы посвящена морфологии, далее даются краткие сведения по синтаксису, в конце дается румыно-русский словарик.

Издаются в начале XX века русско-румынские разговорники, грамматики русского языка, учебники и курсы по русскому языку, грамматические очерки в двуязычных словарях и т.д.

Уже в самом начале века была издана К.Арбуре Gramatica de limba rusă. Etimologia ("Грамматика русского языка. Этимология") и его же собрание диалогов на трех языках Dialoguri ruso-bulgare-românești ("Русско-болгаро-румынские диалоги"). Грамматика написана на румынском языке, делаются и экскурсы в историю русского языка. Двуязычный учебник русского языка Помощникъ молдованъ при первоначальномъ изученiи русскаго языка, составленный учителем - священником Михаилом Чакиром, выдержал три издания - 1902, 1903 и 1914 гг., последнее издание было дополнено сведениями по синтаксису.

Важный вклад в развитие румынской русистики внес преподаватель русского языка в военных училищах Штефан Берекет, издавший на румынском языке в 1919 г. в Бухаресте Gramatica limbei ruse pentru elevii școalelor militare de infanterie, artilerie și cavalerie ("Грамматика русского языка для учеников военных училищ").

Период 1920-1940 гг. ознаменовался своего рода застоем в развитии румынской русистики, закончившийся в последующие

десятилетия. В начале 40-х годов выходят в свет работы по русской грамматике, как например: Д.И.Николау, Manual şi dicţionar pentru cunoaşterea cu uşurinţă a limbei ruse ("Учебник и словарь русского языка для легкого ознакомления с русским языком", 1942, Питешть), анонимный Manual de limba rusă. Curs pregătitor pentru adulţi ("Учебник русского языка. Подготовительный курс для взрослых") и другие. Это, в основном, самоучители, адресованные различным возрастным группам, желающим изучать русский язык.

Значительным событием в развитии румынской русистики явились работы акад. Эмиля Петровича и проф. Аурела Кандря. Выдающийся румынский славист Эмиль Петрович опубликовал в 1944 г. практический курс русского языка Texte ruseşti uşoare pentru începători urmate de un glosar cu transcrierea fonetică şi indicaţia accentului ("Легкие русские тексты на русском языке для начинающих, сопровождаемые словарем с фонетической транскрипцией и постановкой ударения"). Это небольшое пособие, в 71 печатную страницу, сопровождается предисловием, несколькими сведениями о фонетической транскрипции, включает тексты и русско-румынский словарик. В организации материала и его интерпретации чувствуется авторское "я" ученого-слависта.

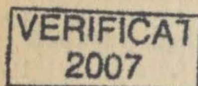
Известный румынский лингвист Ион Аурел Кандря в 1945 г. опубликовал в популярной серии учебников по иностранным языкам (французскому, английскому) названной им Aşa se vorbeşte... ("Так говорят...") и Aşa se vorbeşte... ruseşte. Conversaţii gramatică, vocabular ("Так говорят... по-русски. Разговоры, грамматика, лексика"). Этот практический курс русского язы-

ка составлен с учетом научных критериев описания его грамматического строя и словаря.

Исследование развития русской грамматической мысли в Румынии доводится в настоящей книге до 1948 г.

CUPRINS

Tiparul s-a efectuat sub c-da nr. 123/1994
la Tipografia Editurii Universităţii Bucureşti

ISBN 973-9160-79-4

Lei 3300